tarih ve toplum

2000 TL. (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / TEMMUZ 1988

55

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
Alman Sol Basını'nda Türkiye Konuları 1919-1920
6

SEMAVİ EYİCE
Bir Düzmece Şahzade Ahmet Nadir
9

ARI İNAN
Hasan Ferid Alnar
14

HASAN FERİD ALNAR
Türk Mûsikîsinin Hangi Dereceye kadar Tekâmül Etmesi Mümkündür ve Bu İmkân Nasıl "Eser" Haline Getirilebilir
15

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
22

KLAUS SCHWARZ
Brandenburg Prusyası'nın Türk ve Tatarlarla İlk İlişkileri
23

VALERİ STOYANOV
Resmî Belge Düzenlenmesi ve Osmanlı Fermanları
32

UYGUR KOCABAŞOĞLU
II. Meşrutiyet Karikatürleri
36

M.ŞEHMUS GÜZEL
1940'larda Öğrenci Gençlik Dernekleri ve Eylemler -I-
38

ZAFER TOPRAK
Hürriyetin İlânı ve Ermeni Tüccarlar
43

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ
Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları -V-

KİTABİYAT

KLAUS SCHWARZ
Süleymanname

İSMAİL KARA
İslâmiyet ve Siyaset

MEHMET MALMİSANLI
Osmanlı Döneminde Yazılmış Kürtçe Eserler Üzerine -II-
52

KİTAP DAĞARCIĞI
64

Kapak: Kanuni Sultan Süleyman. *Süleymanname. The illustrated history of Süleyman the maqnificent Washington National Gallery of Art,* (New York: H.N. Abrams, 1986).

tarih.toplum

TEMMUZ 1988 • CİLT 10 • SAYI 55

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge
Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay
Yayın Koordinatörü
Fahri Aral
Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Nihat Tuna

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur
Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan
Düzelti
Fatih M. Öztan, Kahar Deniz
Kubilây Yıldırım

Satış Müdürü:
Şeref Gün
Reklam ve Halkla İlişkiler:
Nevgün Birsin
Reklam İçin Telefon:
512 17 32
Ofset Hazırlık:
Perka A.Ş.
Renk Ayrımı: Ebru Grafik
Baskı: Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım:
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
34400 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4 06640
Yenişehir-Ankara
Tel: 125 36 00 - 125 20 71

857. Sokak İzmiroğlu İşhanı
No.306 35250 Konak-İzmir
Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 24.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 2000 TL.

Yanlış Bir Bakış Açısı

GEÇTİĞİMİZ aylarda televizyonda yayınlanan "Kuruluş" dizisi basında bazı tenkitlere uğradı. Bu tenkitler genellikle dizide yer alan tarihî yanlışlara, yani "gerçeğe uymama"ya dayandırılıyordu. *Tarih ve Toplum*'un sayfalarında da bu kervana katılan iki yazı görünce, bu bakış açısı üzerinde bir iki söz söyleme gereği duydum.

Öncelikle şunu tekrar hatırlatmak isterim. "Kuruluş", Tarık Buğra'nın kendi romanı "Osmancık"tan senaryolaştırdığı bir televizyon dizisidir. Bu yüzden, bu eseri tenkit ederken, onu ya bir "roman" ya da bir "televizyon dizisi" olarak, daha geniş bir ifadeyle bir "sanat eseri" olarak değerlendirmemiz gerekir. Bunun yanında sanat eserinin her şeyden önce bir belgesel veya tarihî eser olmadığını unutmamalıyız.

Edebî eserde gerçek nedir? Edebî eserde gerçeklik nasıl sağlanır? Bu türden soruları çoğaltarak bir tartışma ortamı yaratmak mümkündür. Ancak edebiyatın teorik yönüyle ilgilenen herkesin bildiği gibi, edebî eserde "itibarî âlem" dediğimiz bir âlem vardır. Bu, yazarın kafasında gerçekleştirdiği bir âlemdir. Dolayısıyla bu âlemde meydana gelen olay da itibarîdir. Gerçek hayattaki olaylar, edebî esere, yaşanmış olandan farklı bir şekilde girer. Gerçekçiliği esas almış birçok romanda bile, yaşanmış olandan çok, gerçeğe uygun olan ön plana çıkarılır. Yazar, dış dünyadan aldığı malzemeyi muhayyilesinde yoğurarak sanatkâr yönüyle bir dünya kurar. İşte bu dünya içinde yazar tutarlıysa, çelişkilere düşmüyorsa, o eserde gerçeklik yaratılmış demektir.

Bu kısa açıklamadan sonra, tarihî romanlara da temas edelim. Öncelikle tarih ile sanat eseri arasındaki farkı gösteren meşhur benzetmeyi hatırlatalım. Tarihçi, bir fotoğrafçı gibidir ve manzarayı aynen resmeder. Buna karşılık sanatçı ise, bir ressam gibidir ve gördüğü manzarayı resmederken eserine duygularını ve düşünce dünyasını da katar. Dolayısıyla fotoğrafçının çektiği fotoğraf ile ressamın çizdiği resim birbirinden farklı olacaktır. İşte bu yüzden de tarihî bir romanın tarihe aynen uymamasını beklemek yanlıştır. Sanatçı eserinde duygularıyla, fikirleriyle birlikte kendi içinde tutarlı bir dünya kurabilmiş midir? Eğer bu yapılmışsa gerçeğe uygunluk sağlanmış demektir. Ama Nizamettin Nazif'in yaptığı gibi, "eşyanın tabiatına aykırı" bir olayı romanın içine sokarsa, eser inandırıcılığını ve gerçekliğini kaybeder.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlatan -edebî değeri bakımından dikkate değer- üç roman vardır: Bunlar, Kemal Tahir'in "Devlet Ana", Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Konak", "Çatı" ve Tarık Buğra'nın "Osmancık" romanlarıdır. Her üç eser, aynı dönemi anlatmalarına rağmen, olaylar ve meseleler değişik şekillerde ve değişik açılardan anlatılmıştır. Çünkü her üç eserde değişik anlayışa (sanat ve dünya görüşü bakımından) sahip sanatçıların kendilerine has "yaratma" ve tasarrufları sözkonusudur. Buradan hareketle hemen bir başka noktaya da temas edelim: *Gerçek bir roman okuyucusu hiçbir şekilde tarih öğrenmek maksadıyla tarihî roman okumaz.* Çünkü tarih öğrenmenin tek yolu vardır: Gerçek belgelere dayalı olarak olayları bir fotoğraf gibi aynen önümüze seren tarih kitaplarını okumak... Hiç kimsenin bir sanat eserinden böyle bir görevi yüklenmesini beklemeye hakkı yoktur.

Maalesef, "Osman Bey adına kitabe, belge bulunmadığı gibi, tarih veya anecdote niteliğindeki bilgiler de az" olan "Kuruluş" dizisi de bu bakış açısıyla tenkit edilmiştir. Sözgelimi, Osman Bey, iki defa evlenmiştir, ama dizide bir defa evlenmiş gibi gösterilmiştir. Yazar kendi yorumu içinde niçin böyle bir tasarrufta bulunmasın? Böylece Osman Bey'i destekleyen bir "Zümrüd-i Anka" motifini romana yerleştirmiş ve Osmanlıyı yücelten unsurların arasına "kadın"ı da katmıştır. Sayın Adnan Giz'in buradaki "tavsiye"sinin de hiç hoş olmadığını belirtmek isterim. Bir yazarın eserine "şöyle şöyle yazsaydın daha iyi olurdu" şeklindeki bir müdahale yanlış bir tutumdur. Böyle bir şey, ancak zorba rejimlerde gördüğümüz "güdümlü edebiyat"a kapı açmak demektir. Ya da böyle yaparsanız "o kadar iyi biliyorsan otur kendin yaz" cevabına katlanmak gerekir.

Bir başka örnek, Osman Bey ile amcası Dündar arasındaki ilişkidir. Gerçekte Osman Gazi, Dündar Bey'i okla öldürmüştür veya öldürtmüştür, buna karşılık "Kuruluş"ta Dündar Bey eceliyle ölmüş ve ölmeden önce Osman Bey'le helâlleştirilmiştir. Görüldüğü gibi yazar, burada da bir tasarrufta bulunmuştur. Yazarın bunu yapmasında iki ihtimal vardır: Birincisi, -ki bu en kuvvetli ihtimaldir- yazarın Osmanlı sarayı içindeki taht kavgaları karşısındaki tavrını gösterir, yani yazar bu olayı hoş karşılamamakta ve bu yüzden böyle bir tasarrufta bulunmaktadır. İkinci ihtimal ise, "Dündar Bey'in ölümüne meşru bir sebep bularak" bu olayı işleyen Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun eseri olabilir. Sepetçioğlu, bu olayı çok çarpıcı ve yüksek gerilim içinde vermiştir. Bu yüzden Tarık Buğra, konuyu daha değişik bir şekilde işlemeye yönelmiş olabilir.

Buraya kadar söylediğim sözlerle acaba "Kuruluş/Osmancık"ın avukatlığını mı üstlendim? Hayır. Bu yazıyı dikkatlice okuyanlar, "Kuruluş/Osmancık"ın değil, sanat eserinin avukatlığını üstlendiğimi anlayacaklardır. Sanat eseri ile tarihî eseri birbirine karıştıranlara karşı yüklenilmiş bir vazife. Çünkü sanata saygı duyuyorum ve sanat eserinin, ancak sanat eseri kriterleriyle tenkit etmenin doğru olduğuna inanıyorum.

Peki "Kuruluş/Osmancık"ın başarılı bir dizi/roman olduğunu mu iddia ediyorum? Hayır. "Osmancık"ın roman olarak Tarık Buğra'nın diğer romanlarına göre bazı teknik hataları içerdiğini, "Kuruluş" dizisinin çekiminde bazı hatalar olduğunu başından beri söyleyenler arasındayım. Fakat, bir televizyon dizisinin (üstelik sanat değeri taşıyan bir dizi) öncelikle bir televizyon dizisinin ölçüleriyle; bir romanın da romanda olması gereken özellikler bakımından tenkit edilmesinden yanayım. Yoksa bir sanat eserinde tarihî gerçeklerin aynen aranmasının gerçek tenkitle hiçbir alâkası yoktur.

Bu gerçeği kavradığımız gün, edebiyat tenkitçiliğinin herkesin değil, sadece edebiyat tenkitçilerinin görevi olduğunu da anlamış olacağız. □

SABAHATTİN ÇAĞIN-İZMİR

OKUYUCULARA MEKTUP

Bence, bu sayımızdaki en önemli yazı, Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü uzmanlarından, arkadaşım Dr. Klaus Schwarz'ın "Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla İlk İlişkileri Üzerine" incelemesi. Dr. Schwarz'ın bir başka katkısı da, Kitabiyat bölümümüzde yer alıyor: Kapağımızı yapmakta kapağından yararlandığımız İngilizce *Süleymannâme* basımının tarihsel gerçeklikler açısından eleştirisi. Bu ay, ikinci bir yabancı konuğumuz daha var. Osmanlı uzmanı Bulgar Tarihçisi Prof. Stoyanov, fermanlarımızı anlatmakta.

Değerli sanat tarihçisi Prof. Semavi Eyice'nin dış kaynaklardan aktardığı bilgilerle, geçen yüzyıl ortaya çıkan bir düzmece şehzade olayını aydınlatmasını çok ilginç bulacağınıza eminim. Halen Paris'te çalışan Dr. Şehmuz Güzel, Türkiye'deki 1940'lı yılların öğrenci olaylarını inceliyor. Bu uzun araştırmanın geriye kalanını gelecek ay yayımlayacağız.

1978 Temmuzu'nda vefatının onuncu yıldönümü dolayısıyla, ünlü müzikçimiz Hasan Ferid Alnar'ın gençliğinde yazdığı, ama içeriği hâlâ güncel olmaya devam eden sorunlarla ilgili bir raporunu, Arı İnan notlarla basıma hazırladı.

Temmuz ayı, yakın tarihimizde önemli birtakım olayların yer aldığı bir zaman dilimi. Bunlardan biri, tam seksen yıl önceki Hürriyet İlânı. O vesileyle Dr. Zafer Toprak'ın gün ışığına çıkardığı bir belgeyi ve Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun seçtiği bazı eski karikatürleri yayımlıyoruz. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının üstünden, bu ay altmış beş yıl geçmiş oluyor. Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde de, bu konferansı anacak vesileler bulduk.

Alman Sol Basını'nda Türkiye başlıklı sayfalarımızda, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarına ilişkin ilginç yazılar sunuyoruz. Orada anlatılan Sèvres tasarısını Lausanne'la eklemleyebilirsiniz. İsmail Kara arkadaşımızın yayına hazırladığı, Hüseyin Kâzım Kadri'nin Ziya Gökalp eleştirisi, bu sayımızda son buluyor. Ayrıca, parasız ek olarak verdiğimiz, Ahmet Mithat Efendi'nin *Menfa*'sı, bu ayki fasiküle tamamlanmakta. Kitablyat bölümümüzdeki, geçen sayıdan süren Kürtçe Osmanlı dönemi bibliyografya envanteri de bitiyor. O bölümde, bu yazıdan ve yukarıda değindiğim Schwarz'ın eleştirisinden başka, bir de İsmail Kara'nın Dr. Gencay Şaylan'ın *İslâmiyet ve Siyaset* kitabı üstüne değerlendirmesi var. Kitap Dağarcığı'nda ise, yine Nuri Akbayar arkadaşımızın kısa değinmelerini okuyacaksınız.

İnançlı okuyucularımızın bu ayın sonlarında idrak edeceğimiz Kurban Bayramını en iyi dileklerimizle kutluyor, "nice nice bayramlara" diyoruz. Hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

Hamiş: Yan sayfada bastığımız değerli bir okuyucumuzun Kuruluş Üstüne mektubuna ilişkin olarak, birtakım ilkesel diyeceklerim var. Biri, tarihçiyle tarihî roman yazarı ayrımı hakkında. Tarihçinin, bir fotoğrafçı gibi manzarayı aynen resmettiği bence doğru olmadıktan başka, tarihî roman yazarının tek sorumluluğu da, iç tutarlılık sağlamaktan ibaret değildir. "Eşyanın tabiatına aykırı" olmak için, ille de Kara Davud'un Fatih Mehmed'e tokat atması mı gerekir? Tarihî roman yazarı, yapıtında gerçek kişiler ve olaylar kullandığı ölçüde, tarihî objesiyle (dış) tutarlılığa da özen göstermek zorundadır. İkincisi, edebiyat tenkitçiliği, "sadece edebiyat tenkitçilerinin *görevi*" olabilir. Ama her türlü alanda eleştiri yapmak, *herkesin hakkıdır*.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Yunanlılar Kemer Sıkıyor

☐ Yunan devletinin ahval-i maliyyesi kesb-i müşkilât etmekte olduğundan yeni bütçenin tanzimi sırasında tasarrufat-ı esasiyye icrasıyla muvazene-i maliyyenin muhafazasına mösyö (Trikopi) tarafından karar verilmiş ve şimdiden devâir rüesası celb olunup müzakerâta başlamıştır.

Yunan devleti senevî kırk beş milyon Franga karib faiz verdiği halde kırk küsur milyon ile masârif-i umumiyyeyi kapatmakta ve halbuki bir müddetten beri vâridâtın bir kısmı tahsil olunamadığı cihetle masârifin birazı bittabi açıkta kalmakta bulunmuştur... (2 Temmuz 1888)

Süveyş Statüsü

☐ Süveyş Kanalı mukavelenâmesi hakkında âhiren icra edilen tadilâtın İtalya ve İspanya devletleri tarafından tasdik olunduğunu (Ajans Havas) telgrafnâmesi haber veriyor ise de bizim malûmat-ı müstahsilemize nazaran Rusya ve Felemenk devletlerinden başka heman cümle düvel-i muazzama ta'dilât-ı vâkıayı kabul ve tasdik eylediği anlaşılmıştır.

Zaten İtalya devleti daima İngiltere politikasına tevfik [uygun] hareket ve muamele etmekte ve Fransa devletinin muvafakatı hasıl olduktan sonra diğer devletlerin menâfi ve tereddüdü mahdut olacağına mebnî netâyic-i meşhûde [gözle görülen sonuçlar] evvelden beri tabii görülmekte bulunmuş idi... (12 Temmuz 1888).

"Beyoğlunda Diş Tabibi Mösyö Bari"

☐ Gayetle hafif ve metin ve en yeni usul üzere yapılan, çiğnemeyi tamamiyle temin edip mükâlemeye [konuşmaya] mâni olmadıktan başka telâffuza dahi gayetle muâvenet [yardım] eden en güzel âriyyet [eğreti, takma] dişler meşhur diş tabibi (Mösyö Bari)nin vaz' ettiği dişler olup mumâileyh Beyoğlunda Doğruyol'da Fransa Sefarethânesi karşısında 374 numerolu daire-i mahsusasında her gün alafranga sabah saat dokuzdan akşam saat beşe kadar âriyyet dişleri vaz' edip âdi dişçilerin fevkalâde müşkilâta dûçar oldukları ameliyatta bile tamamiyle kesb-i muvaffakıyet etmekte bulunmuşlardı. Binâberin [buna göre] dişleri düşmüş olan zevâtın memnun olmak isterler ise (Doktor Bari)ye müracaaat etmeleri tavsiye olunur. Müşteriler tamamiyle memnun olduktan sonra ücretini i'tâ edeceklerdir... (2 Temmuz 1888).

HARİCİYE

Rusya İmparatoru Üçüncü Aleksandr (Figaro)dan nakl olunmuştur:

☐ Bin sekiz yüz altmış beş Nisanının yirmi dördünde Rusya veliahdı (Prens Nikola) yirmi iki yaşında bulunduğu halde (Nis)de vefat etmiştir. (Grandük Nikola) at ile gezdiği sırada eğerin bir kayışı koptuğundan düşmüş ise de ibtida bu kazaya ehemmiyet verilmediği halde biraz vakit sonra Prens kesb-i afiyet etmediğinden tabipler tebdil-i hava zımnında (Nis)e gitmesini tavsiye edip Kanun-ı sâninin ikisinde oraya muvasalat eylemiş idi.

(Nis)te Fransa etıbbâ-i meşhuresinden (Doktor Nelaton) ve (Doktor Reir) celb olunarak muayene ettiklerinde damağı ve şevkî [omurga] kemiği kırıldığından şifâyâb olamayacağını beyan eylemişlerdir... (5 Temmuz 1888)

"Manş Tünell"

☐ Fransa ve İngiltere beyninde mevcut olan (Manş) Denizi altında bir tünel inşası ikinci defa olmak üzere İngiltere Parlamentosuna teklif olunmuş ise de

bu hususta (Mösyö Vankin)in teklifi ekseriyet-ârâ ile reddolunmuştur.

(Mösyö Gladston) teklif-i mezkûru kaviyyen iltizam ettiği halde kabul ettirmeye muvaffak olamamıştır... (7 Temmuz 1888)

Paris Sergisinde Fas

☐ Fas Hükûmetinin Paris sergisine resmen iştirak edeceği ve mezkûr sergide inşa olunacak Fas şubesi ameliyatının teftiş ve tesrîi [çabuklaştırılması] zımnında Fas'tan Paris şehrine bir heyet-i mahsusa i'zam olunduğu Tanca'dan Paris'e vârid olan malûmattan anlaşılmıştır... (7 Temmuz 1888)

Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden

☐ Papasköprüsü sâkinlerinden ve teb'a-i devlet-i aliyyeden Andon nam şahıs geçen Çarşamba günü saat dört buçuk kararlarında Galata'da Doğruyol'da Bandırma Otelinde misafireten ikamet eden koyun celeplerinden Bandırmalı Osman ağanın yeleği cebinden kesesiyle bir adet Osmanlı lirasını sirkatle firar etmekte iken derdest ve icabının icrasına mübaderet eylediği [giriştiği] Beyoğlu Mutasarrıflığı cânibinden alınan jurnalden müstebân olmuştur... (8 Temmuz 1888)

☐ Evvel ve âhir yazdığımız vechile Uzunçayır'da Kürtlerin dolandırılmasından dolayı maznun olan ve esbab-ı kanuniyyeden nâşî davaları Üsküdar bidayet mahkemesinden Dersaadet bidayet mahkemesi birinci ceza dairesine nakl olunan kasaplar muhakemesinin tetkikâtı bu kere ikmal edilip müdde-i umumînin mütalaâsı dahi istimâ' olunmuş [dinlenmiş] ise de Pazartesi ve Perşembe günleri vukû bulan ictimâda maznunların vekilleri tarafından dermiyân edilmesi [ortaya konması] lâzım gelen müdafaa irad edilerek henüz hitam bulmamış olduğundan müdafaatı kanuniyyeye hitam verilerek hey'et-i mahkemenin müzakere-i maslahatla kararını tefhim eylemek üzere yevm-i âhire ta'lik-i madde ettiği istihbar kılınmıştır... (8 Temmuz 1888)

MUHARREREAT

"Zirdeki İmza İle Vârid Olan Varakadır"
Seksen Yaşında Bir Hatunun İğfali

☐ Âcizleri Aydın vilayet-i celilesi dahilinde Tire kazası a'şâr ikinci kitabetinde müstahdem iken a'şâr idaresinin lâğvında açıkta kalıp ol esnada vücuduma târî olan inhirâf [ansızın çıkan kırıklık] hasebiyle berayi tebdil-i hava Dersaadet'e gelerek iâde-i afiyetle yeniden bir memuriyet istihsaline çalışmakta iken gûya İzmir hastahânesinde on mah evvel vukû-ı vefatım Tirece iki muhacirin isbat ve şehadetleri ba'd-ettezkiye el-yevm taht-ı nikâhımda bulunan Tire ahalisinden hastahâne ittisalinde vâki hânede sâkine 75, 80 yaşlarında zevcem Hatice nâm hatunun bi'l-iğfal mezkûr kazada mütemekkin muhacirinden havuzlu kahvede bakkallık eden Mustafa nâm şahısla akd-i nikâhlar icra kılındığı akşam kaza-i mezkûrdan maruf bir zattan aldığım mektupta iş'âr ve temin edilmiştir. Bendeniz İzmir ve sâir hiçbir hastahânede yatmadım. Yatmış olsam vefatım vukûunda kaydım bi'l-esinne şerh verileceği [yaşımla açıklanacağı] ve iâde-i afiyetle hastahâneden çıktığımda kaydım terkin kılınacağı [silineceği] ve alelhusus yedimde bulunan tezkere-i mürûriyyede [geçiş tezkeresinde] İzmir Pasaport İdaresinden Dersaadet'e gitmiştir şerhi verilerek kuyûd defterinde aynen mukayyed bulunacağı cihetle inde'l-hâce [gerektiği zaman] müracaat vukûunda buralarının lâyıkıyla anlaşılacağı emr-i bedihîdir... (5 Temmuz 1888)

Fıkarât-ı Nâfıa-i Âtiyye Sıhhat Gazetesinde Okunmuştur:
"Korse ve Verem"

☐ Âti malumât hakkında hatunlarımızın nazar-ı dikkatleri celb olunur.

Amerika'da (Şikago) şehri hâzık muallimlerinden (Neftel) nâm tabib-i hâzık [usta hekim] tecârib ve müşahedât-ı adîde [birçok gözlem ve denemeleri] isbat ve tasdik ediyor ki insanın akciğeri tazyik olunursa kan iktiza ettiği mertebe akciğere cereyan edemeyerek fakr-üd-dem [kansızlık] zuhur eder ve bu sebeple mutlaka verem illeti de baş gösterir.

Mesrudât-ı ânifenin [az önce söylenenlerin] sıdkını [doğruluğunu] isbat için bir hayli hayvanat-ı ehliyyenin sadrları [göğüsleri] âlet vasıtasıyla tazyik olunarak kaffesinin de bi't-teşrih verem mübtelâ oldukları görülmüştür.

Korsenin mazarratı hakkında bundan ziyade kanaat husule getirir delil olabilir mi?

İmdi ey hatunlar. Korse, sıkı roba [elbise] giymeyiniz, sadr nızı [göğsünüzü] serbest ve ferah bırakınız ki rie [akciğer] ile kalp fiil ve amel-i nazîkelerini lâyıkı vechile icra etsinler. Zaten tab'an [yaratılıştan] güzel olduğunuz halde sıhhate muzırr tedbirler icrâsına ne hâcet kalır? İknâ olunuz ki korsenin sûi tesiriyle az müddet zarfında güzelliğiniz zeval bulduğu şöyle dursun (Neftel) nâm tabib-i hâzıkın beyanı vechile verem illetine mübtelâ olarak müteessiren terk-i hayat edersiniz... (10 Temmuz 1888)

İLÂN VE REKLÂMLAR

Sefine-i Belâgat

"Edirnekapısı Haricinde Vâki Dil-güşâ Tiyatrosunda"
"Hayal-hâne-i Osmanî Kumpanyası"
"Hasan efendinin İdaresinde"

☐ İşbu 1304 senesi Haziranının yirmidördüncü Cuma günü gündüz saat yedide bed' olunacaktır [başlayacaktır].

Kumpanyamızın birinci aktrisi Perviz hanımın menfaatine mahsus,

Madam o Kamelya Dram 5 perde
Kanto 1 perde Komedi 1 perde... (5 Temmuz 1888)

Lisan-ı Osmanî

☐ Mekteb-i rüşdiyyenin ikinci sene sınıflarına mahsus olarak bir tarz-ı nevîn [yeni bir tarz] ve usul-i bihîn [en iyi usul] üzere cem' ve tertib ve bundan evvel tab' ve neşr olunan bu eser-i mergûbun [beğenilen, rağbet gören eserin] nüsah-ı mevcudesi [mevcut nüshaları] kalmadığından müellifi Ali Nazima bey tarafından bir kat daha ıslah olunarak evvelkinden daha nefis surette tab' ve meydan-ı intişara vaz' edilmiştir.

Eserin bilcümle meziyet ve mahiyeti âsâr-ı adîde-i ber-güzidesiyle [seçkin birçok eserleriyle] şöhret-gir-i âlem-i edebiyat [edebiyat âleminde şöhret bulmuş] olan saadetlu Zihni efendi hazretleri tarafından kaleme alınan bir takrîz-i âlî [takdim yazısı] ile takdir ve tasdik buyurulmuş olduğundan bu bâbta harf-i vâhid irâdından [bir söz söylemekten] ve mekteplere tavsiyeden bizi müstağnî kılar... (6 Temmuz 1888)

Muhtasar Lisan-ı Osmanî

☐ Mekteb-i Sultanî ile Mekteb-i Mülkiyye-i Şahanede lisan-ı Osmanî muallimi Ali Nazima beyin tertibkerdesi olan bu eser mekteb-i ibtidaiyye birinci sene sınıflarına mahsus olup muhtasarlığıyla beraber en kolay ve kestirme tarikle lisan-ı Osmanînin heman kaffe-i kavâid-i esasiyyesini câmi'dir.

Eser-i mezkûr bilcümle mekâtib-i ibtidaiyye hey'et-i idare ve tedrisiyyelerinin nazar-ı dikkatlerine ihale olunur. Lisan-ı Osmanînin fiyatı iki kuruştur.

Mercîi Arakel efendinin kitaphânesidir... (6 Temmuz 1888)

Alman Sol Basınında Türkiye
1919-1920

METE TUNÇAY

Sonntag, den 23. Dezember 1918.

Die Rote Fahne

Zentralorgan der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)

Begründet von Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg

Keine Munition gegen Sowjet-Rußland.

Die Gärung in Polen.

Französische Arbeiter und Matrosen für Sowjet-Rußland.

Paris, 27. Dezember. (W.T.B.) Wie die Leitung der französischen Gewerkschaften in der „Humanité" mitteilt, haben sich die Hafenarbeiter und Matrosen von Rochefort und La Pallice geweigert, Munition für Rußland zu verladen.

Genesung.

Kuruculuğunu Karl Liebkneckht ile Rosa Luxemburg'un yaptığı, Almanya Komünist Partisi'nin (Spartakusbund) Merkez Organı

Kızıl Bayrak'tan Haberler, Yorumlar, Makaleler

Rote Fahne, 24 Nisan 1919

Asya'da Bolşevizm

Budapeşte -21 Nisan- Macar Telgraf Ajansı.

Moskova'dan: Odesa kaynaklı haberlere göre, Küçük Asya vilâyetleri bir Sovyet Cumhuriyetine dönüşmüştür. İstanbul'da askerî birliklerle de desteklenen bir Devrim Komisyonu çalışmalarına başlamıştır.

Bu haberin ilk cümlesinin esin kaynağı, Mütarekeyi izleyen günlerde Elviye-i Selâse'de (Üç Sancak) kurulan Şûra (Sovyet) hükûmetleri olmalı. 5 Kasım 1918'de toplanan Kars İslâm Şûrası, elimizdeki haberin yayımlandığı sıralarda, İngiliz işgali sonucu dağıtılmış ve yöneticileri Malta'ya sürülmüştü. Oltu İslâm Şûrası ise daha uzun ömürlü olmuş ve Ankara'daki meclisin açılmasından üç hafta sonra TBMM Hükûmetine katılmıştı. İstanbul'daki resmî Devrimci örgüte gelince, bu belki de, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmeden önce yaptığı girişimlerle ilgilidir.

Rote Fahne, 28 Aralık 1919

Mezopotamya'da Ayaklanmalar

Daily News'un bildirdiğine göre, Türkiye'deki İngiltere aleyhtarı akımların sayısı şaşılacak kadar artmıştır. Bu olgu, özellikle Türk ordusunu denetim altında tutmanın gün geçtikce zorlaştığı Doğu Anadolu'da daha belirgindir. En ciddi ayaklanmalardan biri Mezopotamya'da başgöstermiş. Çok sayıda Bedevi Bağdat çevresinde mevzilenmiş bulunmaktadır. Bunun büyük bir Türk-Arap ortak harekâtı olduğu ve ayrıca Fırat vadisi boyunca Bağdat yönünde geniş çaplı askerî birlik hareketlerinin gözlendiği bildirilmektedir. Söz konusu askerî birliklerin pek yakında İngilizlerle karşı karşıya gelmesi beklenmektedir.

Rote Fahne, 13 Mayıs 1920

Türk Barış Antlaşması

Türk barış antlaşması [tasarısı] dün Paris'te Türk delegelerine verildi. Wolff Telgraf (Ajansı), metnin içeriğini şöyle özetliyor:

"İlk bölüm Milletler Cemiyeti hakkındadır. İkincisi, Türkiye'yle Avrupa ve Asya arasındaki yeni sınırları saptamaktadır. Üçüncü bölüm 13 başlık altında toplanmıştır. Türkiye, Avrupa ve Asya'da meydana gelmiş ya da gelecekte ortaya konabilecek siyasal değişik-

№ 242
№ 111 Abend-Ausgabe.

Berlin

Mittwoch, 12. Mai 192

Vossische Zeitung

20 Pfennig

Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen

Herausgegeben von Ullstein & Co. Verantwortl. für die Redaktion (mit Ausnahme des Handelsteils): H. Bachmann in Berlin ★ Hauptgeschäftsstelle: Berlin SW, Kochstraße 22-26 ★

Der Vertrag mit der Türkei.

Das zerstückelte Osmanenreich.

Drahtmeldung.

Paris, 12. Mai. (W. T. B.)

Der türkische Friedensvertrag, der wie schon gemeldet, gestern nachmittag den türkischen Delegierten am Quai d'Orsay überreicht worden ist, besteht aus 13 Teilen.

Der erste Teil behandelt den Völkerbund. Der zweite setzt die neuen Grenzen der Türkei in Europa und Asien fest. Der aus 13 Kapiteln bestehende dritte Teil zwingt die Türken, die politischen Veränderungen, die in Europa und Asien getroffen wurden, und noch getroffen werden können, anzuerkennen.

Er enthält eine besondere Abmachung für die Meerengen. Nach die Autonomie und eventuell die Unabhängigkeit von Kurdistan vor und schafft ein Sonderregime für die Stadt und den Bezirk von Smyrna, die unter türkischer Herrschaft bleiben, obwohl sie unter die Verwaltung von Griechenland gestellt werden. Er verlangt ferner die Anerkennung der beiden neuen Staaten Hedschas und Armenien, die vorherige Anerkennung von Syrien und Mesopotamien als unabhängige Staaten unter dem Beistand eines Mandatars, die Verwaltung Palästinas durch einen Mandatar, sowie die Anwendung der Erklärung der britischen Regierung vom 1917, betreffend die Errichtung einer nationalen Heimstätte für das jüdische Volk in Palästina.

Der dritte Teil verlangt ferner von der Türkei die Anerkennung der durch den Krieg in Aegypten, im Sudan, in Cypern und auf den Inseln des Aegäischen Meeres geschaffenen Lage, sowie die Anerkennung des französischen Protektorats über Marokko und Tunis. Außerdem muß die Türkei darauf verzichten, irgendeinen Einfluß auf die Muselmanen in Nordafrika auszuüben.

Der vierte Teil beschäftigt sich mit dem Schutze der Minderheiten in der Türkei sowie mit der Wiedergutmachung der während des Krieges verursachten Schäden. Der fünfte Teil enthält die militärischen und maritimen Klauseln, setzt die Zusammensetzung der persönlichen Wache des Sultans fest, regelt die ottomanische Gendarmerie und bestimmt, daß die obligatorische Militärpflicht in der Türkei abgeschafft wird. In den Meerengen müssen die Befestigungen geschleift werden. Außerdem dürfen Frankreich, England und Italien Seestreitkräfte sowie militärische und Luftstreitkräfte dort unterhalten. Die türkische Marine wird beschränkt auf Fischerei- und Bewachungsfahrzeuge. Luftstreitkräfte dürfen nicht unterhalten werden.

Der sechste Teil regelt die Kriegsgefangenenfrage, der siebente die Bestrafung von Kriegsverbrechern. Der achte setzt die Finanzregelung fest, der neunte Teil behandelt die wirtschaftlichen Fragen und stellt Grundsätze für Konzessionsgesellschaften in der Türkei und in den von ihr abgetretenen Gebieten fest.

Die anderen Teile behandeln die internationale Hafenkontrolle, die Kontrolle über die Flußschiffahrt und über das Eisenbahnwesen, beschäftigen sich aber auch mit dem eventuellen Hinzutritt Rußlands zu den kontrahierenden Staaten.

Die neuen Grenzen der Türkei.

Rote Fahne'nin aşağıdaki Türk Barış Antlaşması [Sèvres tasarısı] yazısında alıntılanan Wolff Telgraf Bürosu'nun geçtiği haberin, orta-sol bir liberal gazete olan Vossische Zeitung'un 12 Mayıs 1920 tarihli akşam baskısında çıkan özgün metni ve Türkiye'nin paylaşılma haritası

likleri kabule zorlanmaktadır. Boğazlar sorunuyla ilgili özel bir düzenlemeyi de içeren metin, Kürdistan'a, bağımsızlığa da dönüşebilecek bir özerklik tanımakta, İzmir şehri ve yöresi için de Türk egemenliği altında, Yunanistan'ın özel bir yönetimini öngörmektedir. Ayrıca şu talepler yer almaktadır: İki yeni devletin, Hicaz ve Ermenistan'ın tanınması, Suriye ile Mezopotamya'nın bir süre için manda altında bağımsız devletler olarak kabul edilmesi ve Filistin'de Yahudiler için millî bir yurt kurulmasına ilişkin olarak 1917'de Britanya hükûmetinin açıkladığı bildirinin gereklerinin yerine getirilmesi. Üçüncü bölüm, Türk hükûmetinin savaş sonucu ortaya çıkan Mısır, Sudan, Kıbrıs ve Ege adalarındaki yeni durumu kabul etmesini ve Fas ile Tunus'taki Fransız protektorasını tanımasını öngörmektedir. Ayrıca, Türkiye Kuzey Afrika'da yaşayan Müslüman nüfus üzerine bundan böyle herhangi bir etkide bulunmak iddiasından vazgeçecektir. Dördüncü bölüm, Türkiye'deki azınlıkların güvenliği ve savaş tazminatlarıyla ilgilidir. Beşinci bölüm askerî sorunlara dair olup, padişahın muhafızlarının, ordu ve

jandarmanın sayılarını belirlemekte, mecburî askerliğin kaldırılmasını gerektirmektedir. Boğazlar'daki istihkâmlar azaltılacak, ayrıca oralarda, Fransa, İngiltere ve İtalya, donanma, kara ve hava kuvvetleri bulundurabilecektir. Türk bahriyesi yalnız balıkçı ve devriye gemilerinden oluşacak, hava gücü olmayacaktır.

Altıncı bölüm savaş tutsaklarının durumunu, yedinci bölüm savaş sorumlularının cezalandırılması sorununu düzenlemektedir. Sekizinci bölüm mâlî konularla ilgilidir. Ekonomik sorunların ele alındığı dokuzuncu bölüm, Türkiye'deki ve Türkiye'den ayrılan yerlerdeki imtiyazlı şirketlerin dayanacakları esasları göstermektedir. Öteki bölümler limanların uluslararası denetimine, nehirlerde ulaşımın ve demiryolları sisteminin düzenlenmesine dairdir; ama ileride Rusya'nın da iddia sahibi devletler arasına katılmasını dahi ele almaktadır."

Türkiye'nin kaderi, Alman emperyalizminin Fransız savaş alanlarında çöküşüyle belirlenmiştir. Doğu'nun, sürekli olarak Britanya'nın Mısır'daki egemenliğini ve dolayısıyla Dünya İmparatorluğunu tehdit edecek biçimde [Kayzer] Wilhelm Almanyası tarafından sömürülme olasılığının yerini, şimdi İtilâf devletleri emperyalizmi almıştır.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan şimdi savaş ganimetlerini paylaşıyorlar. Bunları aralarında nasıl dağıtacakları, barış antlaşmasında ancak kaba hatlarıyla belirlenmiştir. Bugüne değin, anlaşamadılar. Suriye, İngiltere ile Fransa arasında kavga konusu; Küçük Asya'nın batı bölümüyle Ege adalarını kapmak içinse, İtalya ile Yunanistan yarışıyorlar. Aralarındaki en güçlü Avrupa devleti olan İngiltere, arslan payını almak istiyor. Eskiden Türk mirası üstünde Alman ve İngilizlerle eşit ölçüde açgözlülük eden Rusya'nın emperyalizmi, Sovyet devrimi sonucunda ortadan kalktı. Başlangıçta Ermenistan ve İstanbul mandasını isteyen ABD ise, sonradan merkezî Avrupa işlerinden elini çekmeye karar verdi.

Şimdi tasfiye edilen ve savaştan önce Alman, İngiliz ve Rus emperyalizmlerinin rekabet konusu olan Türkiye ise, artık savaş öncesindeki gibi değil. Durmadan iç çatışmalar, ulusal ayaklanmalar çıkıyor, bu durumda yeni sahipler için sömürü olanağı kuşkulu bir hâl aldı. Yeni sahipler de savaş öncesindeki gibi değiller. İngiltere, Fransa ve İtalya savaş sonucunda az çok harap olmuş ve iç sınıf kavgaları nedeniyle siyasal açıdan zayıflamış durumdalar. Büyük emperyalist savaşın kalıtı üstündeki anlaşmazlığı çözebilecek ve bu mirastan alabilecekleri payların keyfini çıkarabilecek güçleri yok.

Ne Türkiye'den kopardıkları parçalarda, ne eski sömürgelerinde ne de kendi ülkelerinde sömürülen halk kitleleri için, doyurucu koşullara erişemeyecekler. Gerek kendi ülkelerindeki gerek sömürgelerindeki ve gerekse Türkiye'nin işgal edilmiş yerlerindeki bu kitleler açısından, Rus Sovyet devriminin varlığı devrimci bir ivme oluşturuyor.

Türk "barış antlaşması" barış yaratamayacak, kapitalist anarşiyi güçlendirecek ve uzatacaktır. Onun üstünde dünya devrimi yükselecek ve proletaryanın kurtuluşuyla birlikte, sömürge halklarının da kurtuluşu gerçekleşecektir.

Rote Fahne, 4 Haziran 1920

İran'daki Durum Üstüne

...İngiltere İran'ı savunmakla, aynı zamanda kendisinin Mezopotamya'daki çıkarlarını, uyanmaya başlayan Bolşevizm tehlikesine karşı korumuş oluyor. Bolşevizmin, Azerbaycan ve Türkistan'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, İran'a atlaması -ki İngiliz gazetelerinin de itiraf ettikleri gibi, İran halkının arasında Rusya'ya eğilimler gelişmiştir-, aynı zamanda Mezopotamya'yı, ve San Remo dolayısıyla yeniden uyanan Türk milliyetçiliğiyle birleşerek İngiltere'nin etkisi altındaki Türkiye'yi tehdit etmesi beklenmelidir. Sovyet Hükûmetinin radikal, taktik "oportünizm"i Küçük Asya'daki milliyetçi ve dinci akımları kendi safına çekmeyi başarmıştır. *Temps,* bu nedenle, eğer Türklerin ve İranlıların yardımıyla Bolşevizmin önüne bir sed çekilmek isteniyorsa, bu iki halkın milliyetçi duygularına saygı gösterilmesi gerektiğini vurguluyor. Oysa, İtilâf Devletleri emperyalizini için, bu çözümsüz bir çıkmazdır. ...

Rote Fahne, 26 Haziran 1920

Yunan-Türk Savaşı

T.U. İzmir, 25 Haziran.

Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine karşı girişilen Yunan taarruzu başarıyla ilerliyor. Akhisar çevresinde toplanmış olan milliyetçi kuvvetler geri çekilmek zorunda kaldılar, Akhisar Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yunan birlikleri ilerlemelerine devamla Salihli'ye saldırdılar. *Temps* muhabirinin Atina'dan bildirdiğine göre, Yunan hükûmeti İtilâf Devletlerinin kararları uyarınca, Türkiye'deki milliyetçi hareketi yok etmek için her türlü tedbire başvuracaktır. Yunan hükûmeti Trakya'daki milliyetçi çetelere örgütlenme fırsatı vermeden, bunlara karşı sert önlemler uygulayacaktır. Atina'da genellikle, bu hedefe birkaç hafta içinde ulaşılacağı tahmin edilmektedir.

Büyük Yunanistan ülküsünün önderi Venizelos, milliyetçi Türk direniş hareketinin başarıları sonucu, İtilâf Devletlerinin içine düştüğü utanç verici şaşkınlıktan yararlanarak, Yunanistan'ın gerek Trakya'da gerekse Küçük Asya'da kendi başına askerî harekâtlarda bulunabilmesini Lloyd George'a kabul ettirmiştir. Venizelos, Boulogne'da alınan kararları hemen gerçekleştirmek ve barış antlaşmasının kukla İstanbul hükûmeti tarafından kabul ya da reddini bile beklemeksizin, kendisine vaad edilen avın üstüne atılmak, İzmir ve Trakya'yı ilhak etmek niyetindedir. Fakat Yunan ordusunun halihazırdaki başarılarını, Atinalı emperyalistlerin, milletçe ırzlarına geçilmelerine karşı sonuna kadar direnmeye kararlı Türk köylüleri tarafından daldıkları rüyalardan uyandırılması izleyecektir.

Rote Fahne, 2 Temmuz 1920

Kahil Paşa Moskova'da

Stockholm, I Temmuz (Rote Fahne telgrafı.)

Ünlü Türk siyasetçileri Kahil Paşa, Fuat Paşa ve Semfe Paşa Moskova'ya varmışlardır. Yukarıda anılanlardan ikisi, Mustafa Kemal Paşa Hükûmetinin temsilcileridir.

"Kahil" (Enver Paşa'nın kendisinden genç amcası, Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'da görüşmeler yapmak üzere görevlendirilen) Halil [Kut] Paşa olmalı. "Semfe" Paşa [!], herhalde Bekir Sami - Yusuf Kemal delegasyonunun askerî danışmanı Kur. Yrb. Seyfi [Düzgören]'dir. İlk Moskova sefirimiz Ali Fuat [Cebesoy] Paşa ise, o tarihte Rusya'ya gitmiş olmak şöyle dursun, atanmış bile olamaz. 1920 yılının son ve 1921'in ilk günlerinde, Kars'ta Mustafa Suphi'lerle görüştüğünü biliyoruz.

Osmanlı Tarihinde Esrarengiz Bir Düzmece Şahzade

Ahmed Nadir

SEMAVİ EYİCE

1972 YILINDAN beri Güney Anadolu'nun Silifke ve çevresinde, Torosların Akdeniz'e bakan taraflarında toprak üstü arkeolojik araştırmalar yapıyordum. Bu vesile ile de eskiden Kilikia adı verilen Güney Anadolu'nun bu kesimine dair yazılmış bütün yayınları gözden geçirmeğe özen gösteriyordum. Yurt dışında büyük ve çok zengin bir kütüphanedeki araştırmalarım sırasında konumla ilgili olabileceğini sandığım, oldukça nadir bir kitap ile karşılaştım. Bu, William Burckhardt Barker adındaki bir İngiliz'in *The Birthland of St. Paul-Cilicia: Its former history and present state...*, başlıklı kitabı idi.[1] Tanınmış seyyah ve Anadolu ile Mezopotamya'da yaptığı ilk seyahati değerli iki kitap halinde yayınlamış olan William Francis Ainsworth tarafından Londra'da bastırılan bu kitabın IX. bölümü (s.92-97) ilgili çekici bir konu hakkında olduktan başka, kitabın sonundaki uzun iki ek (s.301-327) aynı konu ile ilgili idi.

Kitabın yazarı William Burchardt Barker (1810?-1856), John Barker (öl. 1850) in oğlu, W.M.Burckhardt Barker'in torunu idi. O yıllarda Osmanlı toprağı olan Kuzey Suriye'ye yerleşmiş olan bu ailenin Antakya güneyinde Süveydiye'de muhteşem bir evleri olduktan başka Betias'da da bir yazlıkları vardı. Burckhardt Barker, kitabın takdim sahifesinde adının altına konulan "Many years Resident at Tarsus in an official capacity" (uzun yıllar Tarsus'da resmî görevde) kaydından anlaşıldığına göre bu kasabada İngiltere'nin menfaatlerine bakmıştı; yani bir çeşit konsolos olmuştu.

Burckhardt Barker, kitabının dokuzuncu bölümünde, Tarsus'da bulunduğu sırada tanımış olduğu ve bu bölgede valilik makamında bulunan devlet adamlarından bahseder. Mısır'lı İbrahim Paşa'nın bu çevreden çekilmesinden sonra ilk atanan Mehmet İzzet Paşa'dır. Halk tarafından çok sevilen ve "makamını şeref ve vakarla dolduran" bu Paşa haksız olarak gözden düşmüş, ihmale uğramış ve büyük paralar feda etmesi sonunda Yozgat valiliğini elde etmiş, ancak orada ölmüştür. Burckhardt'ın yazdığına göre, işte bu Mehmet İzzet Paşa'nın valiliği sırasında Tarsus'da son derecede şaşırtıcı ve anlaşılması zor bir olay geçmiştir.

1843 yılı Şubatında, adının Nadir olduğunu söyleyen bir kişi, yanında iyi bir aileden ve mükemmel tahsil görmüş sevimli genç bir İngiliz ile Tarsus'da belirir. Nadir Bey, otuzunu pek az geçkin bir insan görünümünde, nazik, terbiyeli bir kişidir. Ondört dili bilmekte ve bu dilleri, o ülkelerin insanları gibi konuşmaktadır. Mısırlı İbrahim Paşa'nın yanında çalışdığından Tarsus ve Adana halkı onu tanımaktadır. Mısır hizmetinde olduğu sırada Tarsus'da kumar oynamış ve bazen çok büyük paralar kaybetmesine rağmen para sıkıntısı çekmemiştir. Genellikle adını gizleyen bu kişi, sadece çok yakınlık duyduğu sayılı bir kaç dostuna, hayat hikâyesini anlatarak, "Sultan II. Mahmud'un kardeşi Sultan IV. Mustafa'nın oğlu olduğunu ve Osmanlı tahtının gerçek sahibi olması gerektiğini" iddia etmiştir.[2] İngilizcesi kusursuzdu: İtalyanca şarkıları, bu ülkenin bir vokalisti derecesinde okuyordu. Arkadaşlarından Barker'in öğrendiğine göre, Palermo'da içi eski resim ustalarının birinci derecede eserleri ile dolu bir sarayı vardı. Kendisi tarafından seçilen bu resimlerin arasında genç ve güzel bir çerkez kızının da tablosu vardı ki bunun onun karısı olduğu söyleniyordu. Avrupa'nın bütün ülkelerini bir İtalyan takma adı ile, Korfu'lu Kont Ricchi olarak dolaşmış, her tarafta saygı ve itibar görmüştü. Arkadaşı genç İngilizin anlattığına göre, bir yemekte Napoli Kralı'nın kardeşi ona biraz saygıda kusur ettiğinden, Kral saray adabının izin verdiği en aşırı nezaketle onu masaya davet etmek suretiyle durumu düzeltmeğe çalışmıştı. Yine İngilizin söylediğine göre Morak hükümdarı Nadir Bey'e her yıl beş bin lira veriyordu. Ancak bu iki kişi tamamen parasız ve kafalarında en acaip tasarılarla Tarsus'a gelmiş bulunuyorlardı. Nadir Bey, Batılı kıyafeti ile giyimli olduğundan Tarsus'daki bir dostundan az bir borç alarak Türk kıyafetine girmiş ve üçüncü gün sadece yol arkadaşı olduğunu söylediği genç İngilizi Tarsus'da bırakarak Adana'ya gitmiştir.

Burckhardt Barker, Nadir Bey'in Adana'da vilâyet meclisi toplantısında valinin huzuruna girdiğini, valinin tam yanında yer verildiğini söyledikten sonra onun söze girişerek, memleketin müstebit bir idare altında inlediğini, fakat onun sultanlığını kabul ettikleri ve

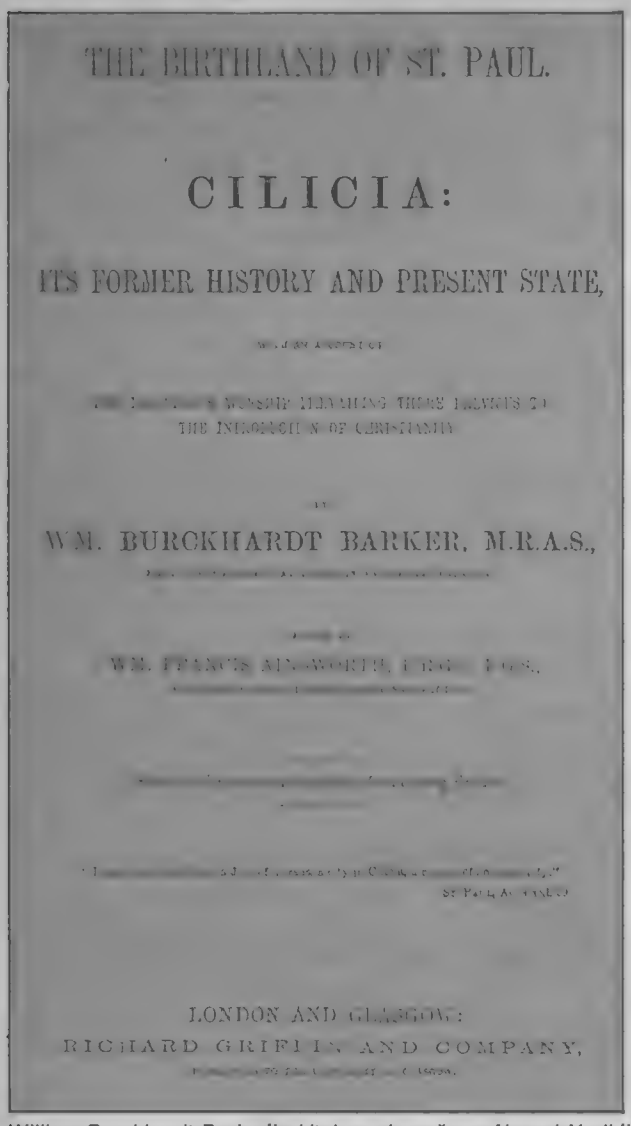

THE BIRTHLAND OF ST. PAUL.

CILICIA:

ITS FORMER HISTORY AND PRESENT STATE,

WM. BURCKHARDT BARKER, M.R.A.S.,

LONDON AND GLASGOW:
RICHARD GRIFFIN AND COMPANY,

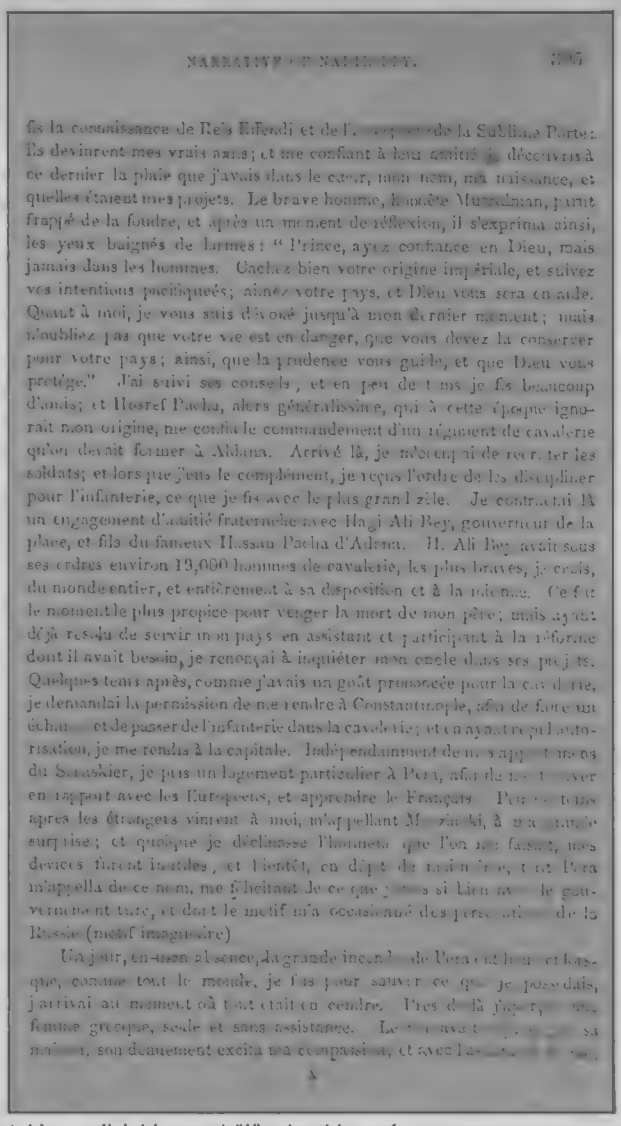

fis la connaissance de Reis Effendi et de l'[illegible] de la Sublime Porte. Ils devinrent mes vrais amis; et me confiant à leur amitié je découvris à ce dernier la plaie que j'avais dans le cœur, mon nom, ma naissance, et quelles étaient mes projets. Le brave homme, honnête Musulman, parut frappé de la foudre, et après un moment de réflexion, il s'exprima ainsi, les yeux baignés de larmes: "Prince, ayez confiance en Dieu, mais jamais dans les hommes. Cachez bien votre origine impériale, et suivez vos intentions pacifiquées; aimez votre pays, et Dieu vous sera en aide. Quant à moi, je vous suis dévoué jusqu'à mon dernier moment; mais n'oubliez pas que votre vie est en danger, que vous devez la conserver pour votre pays; ainsi, que la prudence vous guide, et que Dieu vous protège." J'ai suivi ses conseils, et en peu de temps je fis beaucoup d'amis; et Hosref Pacha, alors généralissime, qui à cette époque ignorait mon origine, me confia le commandement d'un régiment de cavalerie qu'on devait former à Adana. Arrivé là, je m'occupai de recruter les soldats; et lorsque j'eus le complément, je reçus l'ordre de les discipliner pour l'infanterie, ce que je fis avec le plus grand zèle. Je contractai là un engagement d'amitié fraternelle avec Hagi Ali Bey, gouverneur de la place, et fils du fameux Hassan Pacha d'Adana. H. Ali Bey avait sous ses ordres environ 19,000 hommes de cavalerie, les plus braves, je crois, du monde entier, et entièrement à sa disposition et à la mienne. C'était le moment le plus propice pour venger la mort de mon père; mais ayant déjà résolu de servir mon pays en assistant et participant à la réforme dont il avait besoin, je renonçai à inquiéter mon oncle dans ses projets. Quelques temps après, comme j'avais un goût prononcée pour la cavalerie, je demandai la permission de me rendre à Constantinople, afin de faire un échange et de passer de l'infanterie dans la cavalerie; et en ayant reçu l'autorisation, je me rendis à la capitale. Indépendamment de mes rapports avec Sarraskier, je pris un logement particulier à Pera, afin de me trouver en rapport avec les Européens, et apprendre le Français. Peu de temps après les étrangers vinrent à moi, m'appellant Mourzinski, à ma grande surprise; et quoique je déclinasse l'honneur que l'on me faisait, mes devises furent inutiles, et bientôt, en dépit de moi-même, tout Pera m'appella de ce nom, me félicitant de ce que j'allais si bien avec le gouvernement turc, et dont le motif m'a occasionné des persécutions de la Russie (mais imaginaire).

Un jour, en mon absence, la grande incendie de Pera eut lieu et basque, comme tout le monde, je fis pour sauver ce que je possédais, j'arrivai au moment où tout était en cendre. Près de là j'aperçus une femme grecque, seule et sans assistance. Le [illegible] sa naissance, son dénuement excita ma compassion, et avec les [illegible]

William Burckhardt Berker'in kitabının kapağı ve Ahmed Nadir'in otobiyografisini içeren bölümden bir sayfa

bir ayaklanma yaptıklarında hepsine yüksek mevkiler vereceğini söylediğini ve kendisinin IV. Mustafa'nın oğlu olduğuna göre zaten tahtın gerçek sahibi olduğunu açıkladığını bildirir. Nadir Bey adındaki bu kişi, Padişah idam edildiğinde annesinin bir Rus gemisi ile kaçarak Gürcistan'a ailesi yanına döndüğünü ve kendisini bir kaç ay sonra orada dünyaya getirdiğini, sonraları eğitim ve öğretim için Rusya'ya gittiğini söylemiştir.[3] Bu söylediklerini desteklemek için Nadir Bey, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ona "Efendim, Sultanım" sözleri ile başlayan ve onun Osmanlı tahtının gerçek sahibi olduğunu ifade eden bir mektup gösterir. Vali Paşa, onun ayaklanma önerisinin yapılabilmesi için pek çok insan ve hayli paranın gerekli olduğu cevabını vermesi üzerine de Nadir Bey, onların bir söz

Hüsrev Paşa

vermesinin yeterli olduğunu ve bahar başlarında 25000 kişilik bir kuvvetin kıyıya çıkacağını, paranın da arkadan yetişeceğini bildirir. Vilâyet Nakib'inin bunun üzerine vilâyetlerinin küçük olduğunu, halbuki Konya'ya gidip oradaki valiyi razı ettiği takdirde daha olumlu sonuçlar elde edebileceğini bildirmesi üzerine de Vali Paşa, "Evet, orası daha uygun bir yerdir demiştir, şimdi siz lütfen kahve ocağına çekilip bekleyin, iki tüfenkçi de sizin yanınızda bulunacaktır" demiştir.

Böylece yirmidört saat gözaltında kalan Nadir Bey, bu süre içinde devamlı: "Ben kendimi, haklarım tanınıncaya kadar zavallı milletim için kurban edeceğim" diyordu. Bu garip adam 4 Mart 1843 günü, kötü bir ata bindirilerek yine iki tüfekçinin eşliğinde Konya'ya gönderilmek üzere yola çıkarken,

Adana'daki Fransız temsilcisinin evinin önüne gitmiş, ve atından inmesine izin verilmediğinden biraz para ile mevsimin şartlarından kendisini koruyacak bir palto istemiştir. Bunları elde ettikten sonra da Tarsus'daki İngiliz konsolosuna önemli bir dosya emanet ettiğini ve durumunun acele İstanbul'daki İngiliz elçisine bildirilerek "gerekiyorsa hayatını emniyete almak üzere elçinin girişimlerde bulunmasını" rica etmiştir.

Burckhardt bu dosyanın içindekini görmüş fakat önemli bir yazı ile karşılaşmamıştır. Sadece Marok Sultanının, Sultan Mahmud'a "kendi kanından olan yeğeni" Nadir Bey'i tavsiye ettiği bir mektup dikkati çekmiştir. Burckhardt'a göre bu mektup gerçek olmakla beraber, ne yoldan ve nasıl bir inandırıcılık ile elde edildiği anlaşılmaz. Fakat Adana'da gözaltında tutulduğu sırada, oradaki İngiliz konsolosu, onun İngiliz pasaportuna sahip olduğu gerekçesi ile himaye etmek istemesi üzerine, Vali gülerek: "Ben bu adamı iyi tanırım, adı Ahmed'dir; uzun süredir gözlerimiz üzerindedir", demiştir. Nadir Bey Konya'ya ulaşmış, buradan da İstanbul'a gönderilmiştir. Ne dereceye kadar gerçek olduğu bilinmeyen halk arasındaki söylentiye göre, bu adam Konya'da itibarlı bir kişi olarak karşılanmıştır.

Burckhardt-Barker'in yazdığına göre, bu olaylardan iki veya üç ay kadar sonra Samsun'daki İngiliz *vice-consul*'u, atla yaptığı bir gezintide, Nadir Bey'in tarifine tamamen uyan birisi ile karşılaşmıştır. Bu sırada Mısır'lı kıyafeti ile giyimli idi ve İngiliz konsolosu onun yanından geçerken, hatasız olarak bir İtalyan şarkısını ıslıkla çaldığını duymuştur. Ancak az sonra Güney Anadolu'daki maceralarını duyduğu adamla onun aynı kişi olabileceği aklına gelen *vice-consul*, derhal bütün hanlar, kahvehaneler ve olabileceği yerlere adamlar göndererek onu aratmış ise de bulamamıştır.

Burckhardt Barker genellikle tanıyanların ona inanıp saygı gösterdiği bu esrarengiz adamın kendisini çok ilgilendirdiğini ancak o sırada sıtma nöbeti ile yattığından tanıyamadığı ve dolayısiyle bizzat bir tarifini yapamadığı için üzüldüğünü de sözlerine ekler. Bu olaydan birkaç gün sonra bir İstanbul gazetesinde çıkan bir haber, Tarsus'da tahtın sahibi olduğunu iddia eden bir sahtekârın yakalandığını ve İstanbul'a gönderildiğini ve burada beklendiğini yazmıştır. Ancak başkente varışına dair hiçbir haber çıkmamıştır.

Burckhardt-Barker'in kitabının sonundaki uzunca bir ek, Nadir Bey'in hayatını anlatan ve kendisi tarafından

Şeyh-ül vüzera Namık Paşa

Fransızca olarak yazdırılarak etrafa yollanan mektubun metni ile bunun İngizlice tercümesidir. Burada Burckhardt-Barker, bu otobiyografinin gerçekleri tam aksettirdiğini garanti edemediğini açıkça bildirir. Burada çok kısaltarak özetleyeceğimiz bu hayat hikâyesinde Nadir Bey, "sevgili imparatoru ve babası'nın öz kardeşi tarafından öldürüldüğünü ileri sürerek", "amcasının alnına sürülen bu kan lekesinin hayatta hiçbir vakit silinemeyeceğini ve ebediyette ecdadına kavuştuğunda da hatırasının lânetlenmesine yardımcı olacağını..." bildirir. Gûya IV. Mustafa'yı öldürenlerden biri annesini kurtarmıştır. Annesi az sonra ölürken ona, Padişahın bazı mektupları ile mücevherler bırakmış ve küçük çocuğunu yetmiş yaşlarında kadar olan Joaniza adındaki bir adamına emanet etmiştir. Bu adam onu İstanbul'a götürecek, onu Osmanlı terbiyesinde yetiştirecek ve yaşı geldiğinde, hakkını aramasına yardımcı olacaktır. Fakat annesi Kırım'da Kefe'de ölmüş ve çocuk ile bakıcısı buradan ayrılarak Odessa'ya gitmişlerdir. Ancak üç yıl boyunca Rusya'dan çıkamamışlar ve ihtiyar burada ölmüştür. Çocuk ise o sırada onbeş yaşındadır. İçi intikam hırsı ile dolu olarak Nora'ya giden Makris adlı bir Yunanlı ile birlikte yola çıkar. Fakat Balta'da Yahudilerin ihaneti ile karşılaşınca, Yunanlıdan ayrılarak Dinyester kıyısındaki Mozilov'a gider. Burada biraz Leh dilini öğrendikten sonra, Lozensk'e ulaşır. Bu arada bir Yunan pasaportu elde eder; bununla Rusya içinde serbestçe dolaşır, Rusya'nın durumunu inceler. Buradan Polonya'ya geçen ve 18 yaşında olan Ahmed Nadir, ordu üzerinde araştırmalar yaparken polisin şüphelerini çektiğinden Galiçya'ya geçer. Fakat burada Lemberg (Lwow)'de indiği otelde, sorulara yanlış cevap verdiğinden ve karantina'dan geçmediğini söylediğinden, buradan kaçmak zorunda kalır, ve Moldavya'da Yaş (Jassy) şehrine gider. O sırada burası "amcası" tarafından idare edilen İmparatorluğun sınırları içindedir. Burada kısa sürede Rumen dilini öğrenir, ve İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığında 1828/29 Türk-Rus savaşı başlar. Bu sırada "vatanına karşı olan düşmanlarla mücadele etmenin görevi olduğuna" inandığını söyleyen Nadir, Osmanlıların yenilgisini, Tanrı'nın "amcası" Sultan Mahmud'a bir cezası olarak gördüğünü bildirir. Fakat içindeki "vatan aşkı" o kadar kuvvetlidir ki, intikam hırsı ile ülkesine faydalı olmak düşüncesi arasında bocalar(!). Zira bütün nefretine karşılık II. Mahmud'un yenilikler yapmak isteyişi onu sevindirmektedir ve bunun için "güzel vatanının bir İmparatoru olarak", onu ileri hamlelerinde destekleme kararı verir. Bunun için önce Anadolu'yu dolaşır, ülkeyi ve halkını tanır, sonra İstanbul'a dönerek "babası"nın dostlarını bulur; annesi ile mektuplaşan taraftarlarını arar, Reis Efendi (Reis-ül-küttâb) ile ve Saray tercümanı ile tanışarak onlarla dost olur, onlara kim olduğunu ve düşüncelerini açıklar. Reis Efendi ona inandığını, ancak hiç kimseye güvenmemesini sâlık verir.[4] Kısa sürede pek çok dost edinen Nadir, Serasker Husrev Paşa ile tanışır o da Adana'da toplanan bir süvari alayının komutanlığını verir. Adana'da asker toplayıp onları yetiştirirken, Adana'lı Hasan Paşa'nın oğlu Hacı Ali Bey ile tanışır. O sırada Hacı Ali Bey'in ondokuz bin atlısı vardır. Bir an bu kuvvetle bir ayaklanma yapmağı tasarlar. Fakat "ülkesine faydalı olma" düşüncesi üste çıkar. İstanbul'a dönmek ister. İzin alır. Seraskerlik'teki dairesinden başka, Beyoğlu'nda da bir evi vardır. Gayesi burada Fransızca öğrenmektir. Kısa sürede Beyoğlu frenkleri ona Moszinski adını verirler ve onunla dost olurlar.

Evde olmadığı bir gün Beyoğlunda büyük bir yangın çıkar. Koşup geldiğinde herşey kül olmuştur.[5] Oralarda kimsesiz ve yardımcısı olmayan bir Rum kadını görür. Evi henüz tutuşmaktadır. Acıma duyguları ile atılan Nadir, adamları ile kadının en değerli eşyalarını kurtarırlar. Kurtarılan eşyayı, M.Black'ın, kâgir evine yerleştirdikten sonra kadını daha uzak bir eve koyan Nadir, değerli mücevher ve evrakı almak üzere Black Bey'in evine döner-

ken yolda kadının eşyasının birileri tarafından götürüldüğünü görür. Bunlara el koyar, eşyayı Bersolesy adlı kişinin evine emanet eder ve değerli şeyleri Mariola adındaki kadına teslim eder. Sonra ona Arnavutköyü'nde bir ev bulup yerleştirir. Fakat kadının bir "yabancı erkekle beraber görüldüğü için şerefinin yaralandığını" söylemesi üzerine de onunla evlenir.

Az sonra Husrev Paşa onu özel bir mesaj götürmek üzere Polonya'ya gönderir.[6] Nadir, Belgrad'a uğrar ve buradaki vali Hüseyin Paşa aracılığı ile Viyana'dan karantina süresinin azaltılması ricasında bulunur. Fakat bu sırada Ruslar Varşova'ya girmişlerdir. Nadir Trieste üzerinden geri dönmek üzere Viyana'ya geçer. Burada çok itibar gördüğü bir sırada, 27 Ocak 1832 tarihli *Messager des Chambres* gazetesinde de bildirildiği gibi, birdenbire tutuklanır. Sorgulamada, kendisini soylu bir Leh sandıklarını anlar; o da bunu inkâr etmez. Fakat az sonra İstanbul'dan gelen bir haberci, bu oyunu bozar. Gece yarısına doğru Prens Metternich onu çağırarak serbest olduğunu bildirir. Nadir, Trieste üzerinden İstanbul'a döner, aynı gün Namık Bey (Paşa) onu Serasker Paşa'nın görüşmek istediğini bildirerek çağırtır.[7] Seraskerliğe gidince de Nadir tutuklanıp bir zindana atılır. Nadir "anneciğinden" kalmış üç pırlanta ile para verirse de serbest kalamaz. Son kalan iki elmas ile annesinin mektuplarını bir şişeye koyarak zindanın zeminine gömer. Bir süre sonra bir borçdan dolayı hapsedilmiş sarhoş bir Rumu onun yanına kapatırlar. Bu Rum'un aracılığı ile Fransız maslahatgüzarı Baron de Varen'e (doğrusu: Varenne) bir mektup yollayarak kurtarılmasını rica eder. Az sonra da gerçekten hürriyetine kavuşur.

Nadir tutuklu iken, onu ezmek isteyen Ruslar ile Patrikler, Karısı Mariola'yı ortodoks olduğundan ondan ayırırlar. Husrev Paşa'ya büyük kin duyduğundan Mısır'a gider, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girer. Burada öğretmen general ve bütün süvari birlikleri müfettişi ünvanını alır, ve *Revue Britanique*'in 1834 yılı ocak ayı 1. sayısında yazıldığı gibi İbrahim Paşa'nın yaveri olur. Fakat "amcası"na karşı savaşan bu insanların arasında vicdanı huzursuzdur. Sağlık bahanesi ile Avrupa'ya gider. Avrupa ve Amerika'yı dolaşır, İngiliz ve Fransız dillerini iyice öğrenir. Birçok defa kimliğini belli etmeksizin İstanbul'a gider ve sonunda yeniden askerî hizmete girer. Dışişleri nâzırı Reşid Paşa'nın aracılığı ile Silistre'deki birliklere kumandan atanır. Fakat burada memurların çok kötü idare ve davranışlarının Devleti hızla çöküntüye götürdüğünü görünce, durumu "amcasına" açıklamak üzere İstanbul'a döner, fakat Devleti kurtarma yolundaki tavsiyeleri dinlenmez. Bunun üzerine Avrupa'ya gidip, oradan "amcasına" kendinin kim olduğunu bildirmeğe ve onun idare etmeği beceremediği Devlet'in dizginlerini ele alarak böylece "vatanını ve soyunun haysiyetini kurtarmağa" karar verdiğinde, Sultan Mahmud'un ölüm haberi gelir.

A.Nadir tarafından yazılan Fransızca mektupda anlatılanların özeti bu kadardır. Hayat hikâyesinin devamı, ve Tarsus'a nasıl geldiğini, sonra ne olduğu bu mektupda yoktur. Aynı kitabın sonundaki ve Burckhardt Barker'in 1844'de yazıldığını sandığı ikinci ekde ise yine A.Nadir'in İki Sicilya Kralı yanında bulunan Avrupa Devletleri elçiliğine gönderilen İtalyanca bir bildirinin metni (s.320-325) ile bunun İngilizce tercümesi (s.325-327) yer almaktadır. Bu yazıda, kendisini 1808'de IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi sırasında dünyaya gelen Şahzade Ahmed Nadir olarak takdim ettikten sonra, Osmanlı Devletindeki askerî görevini bırakarak kim olduğunu ve taht üzerindeki haklarını belirtmek üzere Avrupa'ya geldiğini söyler. Ancak dostlarından öğrendiğine göre onun yokluğundan faydalanan kuzeni, Devleti ele geçirmiş ve her yolu kullanarak onu önlemeğe girişmiştir. Bunun için hareketlerini takip eden casuslar ve öldürtmek için katiller bile yollamıştır. Şüphe çekmemek için soyluluk ünvanı değil alelâde ad kullanmaktadır. İki Sicilya Krallığının huzurlu idaresinde sulh ve sığınak bulmuştur. Halbuki Avrupa ülkelerinin hepsi onu şüphe ile karşılamaktadır. İngiltere onu Rusya'nın adamı sanıyor, Rusya, Fransızların Fransa ise İngiltere'nin ajanı olarak görüyor. Avusturya ise her üç devletin de adamı olduğunu tahmin ediyor ve hepsi de onu ezmek hususunda birleşiyorlar. Halbuki kendisinin hiç bir ülke ile bağlantısı olmadığı gibi, hiçbir ülkeye karşı kötü niyeti de yoktur. Tek düşüncesi hakkı olduğu tahtı ele geçirmek olup, bunun için Afrika'ya geçmiş, orada dostlarını ziyaret ederek geçimi için biraz para yardımı sağlamıştır. Böylece kendisini Avrupa krallarının misafirperverliği ve güvenine emanet ederken, onları saygı değer temsilcilerince, eğer Hıristiyan cömertliği bir Müslümana lâyık görülürse, ne kadar tehlikeli durumda olduğunun takdir edilerek S.M. iki Sicilya kralı nezdinde aracılık yaparak, kendisine hoşgörü ve sığınma hakları tanınmasını, sağlamalarının en büyük yardım olacağını yalvarır.

Bu İtalyanca rica bildirisinin altında (s.319-325) uzun bir dip not vardır. Bunda Burckhardt Barker, kitabın esas metnini yazdıktan çok sonra, bu "esrarengiz şahsın" Miss İsabella Romer'in *Some Account of the Turkish Pretender* (= *Türk taht iddiasına dair bazı açıklamalar*), başlığı ile *New Monthly Magazine* (sayı 233, Mayıs 1840)'de çıkan makalesinde tanıtıldığını bildirir ve bu makaleden bazı parçaları aynen tekrarlar: Sultan Mahmud'un ölümünden beri, son aylarda gazetelerde sık sık, son olarak Malta'da görülen bir kişiden bahsedilmektedir. Kendisini takdim ediş tarzının romantik havasından halk nazarında bu adam büyük merak ve bir ölçüde ilgi uyandırmaktadır. Malta'daki idarecilere kendisini Türk tahtının sahibi olarak tanıtmıştır. Kısa süren bir saltanattan sonra Sultan Mustafa tahttan indirilip öldürülünce, büyük katliâm yapılmış ve haremdeki kadınlar da ya boğdurulmuş veya çuval içinde denize atılarak yok edilmiştir. O sırada hamile olan bir Hanım sultan kaçıp kurtulmuş ve bir oğlan dünyaya getirerek bunu büyük güçlükler içinde büyütmüştür. İstanbul'dan Viyana'ya dönerken 1838'de bu Nadir Ahmed Bey, Karadeniz'de yolculuk yaptığında Miss Romer ile aynı Avusturya gemisindedir. Ferdinando Primo gemisinde herkesin ilgisini çeken bu kişi, vapur tam yola çıkarken, bir Ermeni banker ile son dakikada gelmiş ve selâmetleyicisi sonra kayığı ile ayrılmıştır. Üzerinde Osmanlı ordusunda yeni kabul edilen uniforma olmakla beraber, tavırları o kadar yabancı idi ki, önce Türk ordusunu yenileştiren Alman subaylardan olduğu sanılmıştır. Kısacası, ilk bakışta Türk olabilecek bir tarafı yoktu, sadece gerçek Doğulu olan sakalı bir istisna teşkil ediyordu. Güvertede İstanbul'u seyreden yabancılardan İngilizler grubuna sokulan A.Nadir gayet rahat ve nazik bir eda, çok iyi bir İngilizce ile hiç duraklamaksızın sadece yabancı bir telâffuz ile konuşmağa başlamış, bir İngiliz kadınının, "barbar" Türkler arasına gelmiş olmasından dolayı duyduğu şaşkınlığı ifade etmiştir. Fakat Miss Romer'in şiddetle karşı gelmesi üzerine de kendisinin Karamania'da doğmuş bir Anadolu Türkü olduğunu söylemiştir. İngilizceyi nerede öğrendiği sorulduğunda, yurdunda öğrendiğini bildirerek, geçen yıla kadar hiç İngiltere'ye gitmediği cevabını vermiştir. Yalnız bir yıl önce, elçi Reşid Paşa ile dört ay orada kalmıştır. Nadir Bey, konulara tam bir hâkimiyetle konuşmaları yürütmüş, ve

Varna'ya çıkıp, oradan da Silistre'ye gideceğini söylemiştir. Güvertedeki gruba katılarak, İngilizce bilmeyen diğer yolcular ile de aynı başarı ile Fransızca ve İtalyanca konuşmuştur. Sofrada ise Avrupa usulüne uyarak, önce fesini çıkardığından başında kestane rengi kıvırcık saçları olduğu görülmüştür. Koltuğa Batılı usulü oturmuş ve yemeğini çatal-bıçak kullanarak yemiş, şampanya içmiştir. Babil kulesi gibi her dilden konuşulan bu sofrada Nadir Bey, Almanca, Grekçe, Rusça, Lehçe, Macarca, Rumence ve Slovakça bildiğini göstermiş, İngilizce, Fransızca, İtalyanca bilgisini de daha önce isbatlamıştır. Bunlardan başka Farsça ve Arabça ile Türkçeyi de bildiğine göre onüç dil konuşabiliyordu. Bu kişi karşısında hayranlık duyanlar olduğu gibi onu kıskananlar da vardı. Bir İngiliz onun bir Rus casusu olabileceğini ileri sürmüştü. Miss Romer, Nadir Bey hakkında ne düşüneceğini bilememiştir. Her dili akıcı şekilde konuşan bu kişi, Doğu'da raslanmayan bir derecede fikirlere de sahipti. Miss Romer ile Sultan Mahmud hakkındaki konuşmasında da Padişahı övmüştür. Nadir Bey, Varna'da ayrılmış, ancak gemi Silistre'ye vardığında da iskelede at üstünde onları karşılamıştır. Aynı gemi ile Ruscuk'a giden Nadir Bey, burada yeni köyler kurma projesinden bahsetmiş ve orada ayrılmıştır.

Miss Romer yazısının sonunda, bir süre sonra İstanbul'dan gelen haberlerden bu adamın birdenbire ortadan kaybolduğunu öğrendiğini bildirir. Bazılarına göre Türk politikasının bütün sırlarını öğrendikten sonra kaçmıştır. Başkalarına göre ise, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın casusudur. Bazıları da onun Ruslar hesabına çalışan Polonya'lı bir mühtedi olduğunu iddia ederler. Yazısının sonunda Miss Romer onun tek yanlışsız İngilizce yazdığını da vurgular.[8]

Ahmed Nadir hakkındaki bu bilgileri edindikten sonra, bu yıl Nisan başlarında Bükreş'de bulunduğumda N.İorga Tarih Enstitüsü İlmî Konseyi Başkan yardımcısı Prof. Dan Berindei ile evinde yaptığımız bir sohbette söz bu A.Nadir'e geldi. Bunun üzerine Prof. Berindei, 1849 yılından itibaren Romanya'da Brancovan hanedanının sonuncusu olan Grégoire Brancovan'ın hak ve mirasını isteyen bir Lazar Brancovan'ın ortaya çıktığını söyledi. Bu Lazar kendisinin Grégorie'ın babasının bir kardeşinden indiğini ve 1832'de ölen Grégoire Brancovan'ın amcası olduğunu iddia ediyor ve gerçek varis olduğunu isbatlamak için onsekiz Gürcü "prensi"(!) tarafından imzalanmış ve Lazar'ın söylediklerinin doğru olduğunu tasdik eden bir belge gösteriyordu. Bu belge sahte idi ve bir gerçeğe dayanmıyordu. Lazar'ın iddia ettiği gibi Grégorie Brancovan'ın babasının hiçbir vakit bir kardeşi olmamıştı. Birçok dil bilen bu sözde "Lazar Brancovan" hiçbir şey elde edememiştir.

Ahmed Nadir ile Lazar Brancovan arasında o derecede büyük benzerlik vardır ki, ikisinin de aynı kişi olması ihtimali akla gelmektedir. Türlü maceralardan sonra bir defa da şansını Romanya'da denemek istemiş olabilir. Osmanlı tarihinde "düzmece" denilen ve Şahzade oldukları iddia olunan bazı kişiler vardır. Bunlardan en tanınmışı "Düzmece Mustafa"dır. 17. yüzyılda ortaya çıkan ve rahip yapılarak uzun yıllar Batı'da dolaştırıldıktan sonra Malta'da ölen "Padre Ottomano"nun ise gerçek hüviyeti karanlıktır.[9] Fakat burada tarihçilere hatırlatmağa çalıştığımız Ahmed Nadir hiç bilinmeyen bir kişidir.[10] Halbuki 1830-1840 yıllarında Batı basınında hakkında yazılar çıkmış olan bir "düzmece"dir. Bu duruma göre onunla ilgili olarak bu yılların gazetelerinde ve arşiv belgelerinde her halde birşeyler vardır.[11] Sultan IV. Mustafa'nın oğlu olmadığı açıkça bellidir. Annesinin kaçması, Rusya'dan onun İstanbul'a gelmesi gibi hikâyeler herhalde uydurmadır. Fakat bu adam kimdir? Nedir? Ve gerçekten bazı makamlara yükselmiş midir? Sonra ne olmuştur? Ve son olarak da Lazar Brancovan ile bir ilgisi var mıdır? Bütün bu soruların cevabı meraklı bir tarihçinin arıştırmaları ile çözümlenebilir. □

---

[1] Wm. Burckhardt Barker, *The Birthland of St. Paul, Cilicia : its Former History and Present State with an Account of the Idolatrous Worship Prevailing there Previous to the Introduction of Christianity*, edited by WM. Francisa Ainsworth, London and Glasgow (tz.).

[2] Sultan I. Abdülhamid'in oğlu olan Sultan IV. Mustafa 20 Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa ayaklanması ile Padişah olmuş ve sadece bir yıl ve iki ay kadar tahtta kaldıktan sonra 28 Temmuz 1808'de tahtan indirilmiş ve 15-16 Kasım 1808 gecesi boğdurularak öldürülmüştür, bkz. Cavid Baysun, *Mustafa IV* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 1950, 708-714; burada IV. Mustafa için "... muhakeme ve zekâsı az, zamanın icaplarından habersiz, devletin bekasını tehlikeye düşürecek bir isyânı hazırlayanlar ile işbirliği yapacak kadar saltanata haris ve merhametsiz bir adam..." denilmektedir. Halbuki, Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1981, 307'de onun için "Dördüncü sultan Mustafa, pis ve haris ihtiraslar uğrunda harcanmış bahtsız bir genç hükümdardır" demektedir.

[3] M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, 119'da Sultan IV. Mustafa'nın Şevkinur (öl. 1227 = 1812) adında bir başkadını, ile Dilpezer (öl. 1224 = 1809) ve Seyyare (öl. 1232 = 1816/17) adlarında iki kadını olduğunu, Emine adındaki bir kızının ise 1809 Martı'nda dünyaya gelerek aynı yıl sonunda öldüğünü bildirir. Her üç kadının da mezarları, Bahçekapı'da Sultan I. Abdülhamid türbesi yanındaki haziredede. A.D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956'da IV. Mustafa'nın Peykidil adında bir kadını daha olduğunu ve bunun II. Mahmud tarafından öldürtüldüğünü yazdığına Uluçay işaret etmektedir.

[4] Ahmed Nadir 1827 Türk-Rus savaşı yıllarında İstanbul'da olduğuna göre, o sıralarda Reis'ül-Küttap Mehmed Said Pertev Efendi (sonra Paşa) olup 1827'den 1830'a kadar üç yıl (bir ay eksik) bu görevde kalmıştır, bkz. İsmail Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, 647, no. 148. Pertev Paşa bazı hususlarda Sultan II. Mahmud'un gazabına uğradığından 1837'de Edirne'de idam edilmiştir.

[5] Bu yangının tarihi kesin olarak belirtilmemiştir. Ancak 23 Safer 1247 (Ağustos 1831) günü başlayarak onbeş saat süren büyük Beyoğlu yangını olması muhtemeldir, bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabiî afetler, "G.S.A. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri Dergisi"*, I, 1963, 371; Bu yangını gören bir yabancı da bundan bahsetmiştir, bkz. V.Morpurgo, *Moeurs publiques et privées des Turcs, "Revue de Paris"* IV, 1839, yurdumuzda göremediğimiz bu yayını şu kitapdan öğrendik: Gérard de Nerval, *Oeuvres complètes*, II [NRF baskısı] Paris 1984, 1579, baskıyı hazırlayan C1. Pichois'nun notlarından.

[6] Husrev Paşa hak. bkz. Halil İnalcık, *Husrev Paşa*mad. *İslâm Ansiklopedisi*, V, 1, 1950, 609-616. Mehmed Husrev Paşa (1756? - 1855)'nın son derecede zeki, konuşmalarında nükteli, işbilir, tedbirli ve cömert bir kişi olduğu, Osmanlı tarihinin son döneminde çok önemli rol oynadığı bilinir. Dış görünümü hakkında H.von Moltke çok renkli ve canlı bir pertresini yazı halinde bildirir, H.von Moltke, *Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, 5. baskı, Berlin 1891, 28-31; Türkçesi, Hayrullah Örs tarafından *Moltke'nin Türkiye mektupları*, İstanbul 1969, 32-34.

[7] Namık Paşa son dönem Osmanlı tarihinde Batılı görüşlerle yetişmiş, iyi dil bilen bir Devlet ileri geleni olarak tanınmıştır. Namık Paşa (1804-1892) hak. bkz. Şehabeddin Akalın, *Mehmed Namık Paşa, "İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi"* sayı VII, 1953, 127-146.

[8] Bu maceracının aslında Polanyalı olması ihtimali vardır. Nitekim Viyana'ya gittiğinde onun bu ülkeden olduğu söylenmiştir.*

[9] Bazılarına göre "Padre Ottomano" gerçekten Sultan İbrahim (1640-1648)'in oğludur. Yıllarca Türklere karşı kullanılmak üzere Avrupa'da dolaştırılan bu zavallı insan sonra rahip yapılmış ve veremden Malta'da ölmüştür. Bkz. P.Daniele M.Callus, *Il P.Ottomano fu vero Perincipe?* Roma 1918; Missak Efendi, *Le Père Ottoman (1644-1676), "Revue d'Historie Diplomatique"*, 1903, 350-378.

[10] Onbeşinci yüzyılda Avrupa'da dolaşmış ve 1496'da ölmüş bir de Bayezid Osman Çelebi vardır. O da Calixtus Ottomanus adıyla tanınır, bkz. F.Babinger, *"Bajezid Osman" (Calixtus Ottomanus), Ein Vorlauefer und Gegenspieler Dschem-Sultans"*, *"La Nouvelle Clio"* 1951, 349-388; aynı yazı *Aufsaetze und Abhandlungen zur Geschichte der Levante*, I, München 1962, 297-325 ve zeyli 326-328.

[11] A. Nadir'in Mısır ve Türkiye'deki faaliyetlerinin tarihleri belirli olduğuna göre, bu döneme ait arşiv kayıtlarından ve aynı tarihlerin Osmanlı ve Batı Gazetelerinden daha etraflı bilgiler herhalde elde edilebilir.

* Beyoğlu'nda ona Moszinski adının yakıştırılması da herhalde sebebsiz değildir.

Hasan Ferid Alnar

ARI İNAN

HASAN Ferid (Alnar)'in "Viyana Musiki Akademisi Kompozisyon Şubesi Mezunlarından ve Yüksek Musıki Mektebi Talebesinden" diye imzaladığı bu çok ilginç yazısını, annem Prof.Dr. Afet İnan'ın belgeleri arasında buldum. Afet İnan'ın o zamanki ismiyle "Mûsıkî Muallim Mektebi", bugünkü Konservatuvar'da öğretmenlik yapması belki de bu yazının kendisine gönderilmesine nedendir.

Eski harflerle yazılmış olan yazıda tarih yok. İmzasının üzerindeki tanıtımdan aşağı yukarı yılını saptamak olanaklı. Hasan Ferid 1927 yılında Viyana'ya gider ve Joseph Marx'ın kompozisyon sınıfına öğrenci olur. 1929 yılında burayı bitirir. Gene aynı yıl Müzik Yüksek Okulu'nda kompozisyon derslerine ve 1930'da da Oswald Kabasta'nın orkestra şefliği derslerine devam eder. 1932 yılında kompozisyon ve orkestra şefliği dallarından diploma alır. Bu bilgilere göre, yazının belirtilmeyen tarihi 1929-1930 yılları arasında olmalıdır.

Yazıyı sizlere sunmadan önce, Hasan Ferid Alnar'ın yaşam öyküsüne bir göz atalım:

11 Mart 1906'da İstanbul'da doğan Hasan Ferid'in ilk kanun öğretmeni Vital Efendi'dir. 12 yaşında İstanbul'un belirli kanunileri arasına katılan Hasan Ferid, o dönemin önde gelen ses ve saz sanatçılarından meydana gelen Dârût'talim-i Musıki Cemiyeti'nin fasıl topluluğunda kanuni olarak yer alır. "Tahir Buselik" makamındaki "Longa"sını bu yıllarda besteler. 16 yaşında Alnar'ın ilk Batı müziği türündeki bestesi olan operetinin tekniği geleneksel Türk müziği etkisindedir. 1923'te Hüseyin Sadettin Arel'den armoni ve Türk müziği dersleri alan Hasan Ferid,

Hasan Ferid Alnar

Edgar Manas'tan da kontrpuan ve füg öğrenir.

1926'da "On Saz Semaisi" yayınlanır.

1927'de Viyana'ya müzik öğrenimi için gider, 1932'de Viyana Müzik Akademisi'nden, Kompozisyon ve Orkestra Şefi olarak diplomasını alır.

Öğrenimini bitirip, yurda dönen Hasan Ferid, 4 yıl süreyle İstanbul Belediye Konservatuvarı Müzik Tarihi öğretmenliği ve İstanbul Şehir Tiyatrosu Orkestra Şefliği görevini yapar.

1936 yılında Ankara'ya gelen Hasan Ferid Alnar, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'na şef yardımcısı olur; aynı zamanda da Devlet Konservatuvarı piyano ve kompozisyon öğretmenliğini sürdürür.

Dr.Ernst Praetorius'un yardımcısı olarak Carl Ebert'in gözetiminde sahneye konan ilk operanın hazırlığında görev alan Alnar, 1946 yılında Dr. Ernst Praetorius'un ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine getirilir. 1952 yılında bu görevinden ayrılır, ama konservatuvardaki öğretmenliğini 1955 yılında Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürü olana dek sürdürür.

Bir süre sonra bu görevinden de ayrılan Hasan Ferid Alnar, Viyana'ya yerleşir. Viyana'da yaşadığı süre içinde: Viyana Senfoni, Münih Filarmoni ve Stuttgart Radyo orkestralarını konuk şef olarak yönetir.

1964 yılında tekrar yurda dönen Alnar, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın ve Devlet Operası'nın şefliklerini konuk sanatçı olarak yapar.

30 Temmuz 1978'de ölen Hasan Ferid Alnar, geleneksel Türk müziği alanında pek çok eser bestelemiştir. Kanun icrasında çığır açan Alnar, Kanuni Hacı Arif Bey'in uyguladığı mızrap tekniğinin yanında, hafif tırnak darbeleriyle süslediği tremolalı icrayı geliştirmiş, ustalıklı bir geçki tekniğini bu sazda uygulamıştır.

1944 yılında Roma'da bestelemeye başladığı "Kanun Konçertosu" 1951 yılında Viyana'da çalındı. Üzerinde bazı düzeltmeler yaptığı konçerto 1958'de son şeklini aldı.

Önemli yapıtlarını şöyle sıralayabiliriz:*

Trio Fantazi (1929) / Piyano, keman, viyolonsel için / Suit (1930) / Keman ve piyano için / Türk suiti (1930) / Orkestra için / Romantik Uvertür (1932) / Orkestra için / Oyun Havaları (1932) / Piyano için / Yalova Türküsü (1932) / Sahne müziği / Yaylı dördülü (1933), Prelüd ve iki dans (1935), Sekiz piyano parçası (1935), İstanbul Suiti (1937-1938) / Orkestra için / Viyolonsel Konçertosu (1943), Goethe'nin Faust'u için sahne müziği (1944) / Koro ve orkestra için / Kanun Konçertosu (1944-1958), Prelüd ve Füg (1961) / Piyano için.

(*) Başvurulan eserler: *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Vural Sözer. 1986 İst. Remzi Kitabevi *Müzik Ansiklopedisi* Cilt: 1. Ankara 1985.

Türk Mûsikîsinin (Müziğinin) Hangi Dereceye Kadar Tekâmül Etmesi (Gelişmesi) Mümkündür ve Bu İmkân Nasıl "Eser" haline Getirilebilir

HASAN FERİD ALNAR

EN ilerlemiş mûsikî (müzik) Avrupa mûsikîsi olduğuna göre, ilk iş olarak bu mûsikî ile bizimkinin hal-i hazırdaki (şimdiki) tekâmül mevkileri (ilerleme durumları) arasında bir mukayese (kıyaslama) yapmaya çalışalım.

Evvela mûsikî kelimesinin iki muhtelif (farklı) manâsını (anlamını) hatırda tutalım.

1- Tamamiyle mücerret (soyut) ve ilmî esas ve prensiplerin heyet-i mecmuası (hepsi).

2- Mevcut (varolan) eserlerin (yapıtların) heyet-i mecmuası (hepsi).

Saniyen (ikinci olarak), mûsikîdeki ifade (anlatım) ve tebliğ (bildiri) vasıtalarını (araçlarını) sayalım:

1- Melodi
2- Armoni
3- Form
4- Enstrumantasyon

Armonisiz mûsikîyi ancak büyük bir boşluk hissederek, dinleyebilecek kadar, çok ve muhtelif (çeşitli) sesli mûsikîye alışık Avrupalıların indinde bile bu iki vasıta veya unsur, yani "Melodi" diğerleri arasında daima en ehemmiyetli (önemli) mevkii (yeri) muhafaza etmekte (korumakta) bulunuyor. Meslekî izahattan (açıklamalardan), mümkün mertebe kaçınmama rağmen, "Melodi"nin muhtelif seslerin imtidâd (uzaması) /Ritm/ ve ihtizâz (titreşim) farkları /Buud aralığı/ ındaki tezadın (çelişkinin) neticesi (sonucu) olduğunu söylemek mecburiyetindeyim (zorundayım). Türk mûsikîsinde ritm'ler ve buud'lar /binnetice (sonuçta) usuller, makamlar/ Avrupa mûsikîsindekinden tamamiyle ayrı nazariyelere (kuramlara) istinâden (dayanarak) meydana getirilmiş ve çok şâyân-ı memnuniyet (sevinç verici) olarak Avrupa mûsikîsinde tesadüf edilen (rastlanan) ritm ve buud'ların kâffesi de (hepsi de) kullanıldıktan mâadâ (başka), kendimize has olan birçok başkaları da icad edilmiştir.

Bu suretle /melodi yazmak/ için Türk bestekârlarına çizilen ilmî esaslar dairesi Avrupalılarınkine nisbetle (oranla) daha geniş olduğuna göre, en güzel, en komplike (karmaşık), en şâyân-ı dikkat (dikkat çekici) melodileri bizim yazmış olmamız icab ederdi (gerekirdi). Bazı Türk mûsikîşinâsları Türk lahinlerinin (ezgilerinin) Avrupa lahinlerine her nokta-i nazardan (bakımdan) faikiyetini (üstün olduğunu) iddia ediyorlar. Bu maalesef doğru değildir. Alışkanlığın, milliyet duygusunun tesirlerinden (etkilerinden) muvakkaten (geçici olarak) tecerrüd edip de (ayrılıp da) bitarafâne (tarafsızca) bir hüküm verilse, en müessir (etkili), en cana dokunan melodileri ritm ve buud'un o dar sahasında çalışan Avrupa bestekârları yazdılar.

"Niçin"? Niçin'in cevabını vermek için evvelâ, üçüncü olarak zikrettiğim (andığım) ifade (anlatım) vasıtasından (yollarından) yani /form/ tekniğinden bahsetmek lazım geliyor. Form, mûsikînin inşaat ilmidir. Türk mûsikîsindeki form tekniği, bilhassa developman (gelişme), binnetice (sonuçta) /kreşendo-dekreşendo/ /gerilme-gevşeme/yi ihmal etmesi (boşlaması) dolayısiyle hayli iptidai (ilkel) kalmıştır. Türk mûsikîsinin /uyuşturucu/ hassası (özelliği) bu gerilme ve gevşemenin yokluğu felaketinden ileri geliyor. En çok bunun neticesindendir ki, mûsikîmiz renksiz kalmış /renksizlik ile monotoniyi (tekdüzeliği) ve tezat (karşıtlık) eksikliğini anlıyoruz/ dinleyenlerde hep değişmeyen bir tesir (etki) bırakmış, bizzat böyle bir mûsikînin /bu sefer mûsikî kelimesinin ikinci manasını (anlamını) alalım/ bestekârlar üzerine olan tesiri onları da uyuşturmuş, sanatta baş prensib olması lazım gelen "daima yeni birşey meydana getirmek" ihtiyacına mukabil (karşı) tradisyona (geleneklere) zarar verici bir mübâlâga (abartma) ile bağlanmalarına sebeb olmuştur. Bunun neticesidir ki, binlerce (failatün, failatün, failatün, failün) mısraı her defasında hiç şaşmadan, velev ki (isterse) kelimelerin gülünç bir surette parçalanmalarına sebebiyet versin, ağır aksak usulünün mimlenmiş yerlerine taksim edilmekten (bölünmekten) kurtulamamıştır. Mamafih (bununla birlikte) bilmecburiye (zorunlu olarak) illetlerin en göze çarpanını mevzû-i bahs (söz konusu) etmekte olduğunu ve terakkiye (ilerlemeye) mani olan sebeblerin hiç bir zaman bir iki taneye münhasır kalmayacağını (sınırlandırılmayacağını) unutmadığımı da ilave edeyim (ekleyeyim). Demek ki, nazarî (kuramsal) esasların hazırladığı imkândan melodi yazmak hususunda kafi derecede istifade edememiş (yararlanamamış), alelâde bir teşbih (benzetme) ile elinde her türlü erzak olmasına rağmen (karşın) daima muayyen (aynı) bir iki yemeği pişirmekten kurtulmayan bir aşçı vaziyetine (durumuna) düşmüş bulunuyor.

Armoniye gelince: Medeniyetin en son ortaya koyduğu, binâenaleyh (böylece) o nisbette komplike (karışık) olan bir ifade vasıtasının şimdiye kadar mûsikîmizde yeri olmadığı bilinmektedir. O halde bir mukayeseye imkan (karşılaştırmaya olanak) yoktur. Bu pek ehemmiyetli (önemli) ifade vasıtasının yokluğunun ne kadar büyük bir eksiklik teşkil ettiği (oluşturduğu) epeyce zamandan beri malumdur (bilinmektedir).

Tekrar "Form"a dönelim: Form, ilmî melodi kompoze etmek (bestelemek), bunların insicâm (gidiş) ve intizâmla (düzenle), sıraya veya karşı karşıya /tezat (karşıt)/ konmalarıyla uğraştıktan başka, binnetice armonizasyonun da takib edeceği (izleyeceği) yolu çizer. Bilmukabele (karşılık olarak) armoninin terakki (ilerleme) ve inkişâfının (gelişmesinin) da doğuracağı şekle müessir (etkili) olur. Şu halde ahengin yokluğunun da bizde form tekniğinin, yani "Mûsikî mimarlığının" terakkisine mani bir sebeb olduğunu bulmuş oluyoruz.

Her sazın ayrı bir renk, hatta bir sazın muhtelif (çeşitli) /rejistre/lerinin bile renkçe farklar gösterdiğini bildikten sonra, monotoniden kurtulunduğu nisbette (oranda) icad edilen aletlerinin nevilerinin (çeşitlerinin) artacağını ve tezadları az bir mûsikîde de birkaç sazla iktifa edilebileceği (yetinilebileceği) âşikâr olur. Bizim mûsikîde maatteessüf (ne yazık ki) ikinci hali kendini göstermiştir. Bundan mâadâ (başka) Avrupa mûsikîsindeki melodi ve armoni yenilik ihtiyacıyla daima komplikeleşmeye (karmaşıklığa) doğru yürümüş ve neticede aletlerin bu türlü melodi ve armonileri icra edebilecek bir kaabiliyet (yetenek) almasını istemiştir. Halbuki bizde sazların kaabiliyetsizliği eserlerimize eksik gelmemiş, en mütekâmil (gelişmiş) saz olan kemanın bile ahengi basit eserlerin çalınmasını kolaylaştıracak, güç eserlerin çalınmasını müşkülleştirecek (zorlaştıracak) şekilde tağyir edilmiştir (değiştirilmiştir). Bu şerait dairesinde

(şartlar altında) her sazın zaten mahdud (kısıtlı) olan kaabiliyetinden ayrı ayrı istifade etmek (yararlanmak) /enstrumantasyon ve orkestrasyon/ zaten hatıra gelemezdi.

*
* *

Mukayesenin (kıyaslamanın) ilk nazarda (bakışta) pek acı bir tesir yapan neticesi çoklarımızca teslim ediliyor. Bu sefer başkaları değil, daha evvel biz mûsikîmize /hasta adam/, /ölüme mahkûm adam/ diye bakıyoruz. O hasta adamı sevenler bile yaşayacağını ummuyorlar. Mûsikîde Avrupa mandasına, her sefer Avrupa talib olmadan, razı olanlar çok. Ben de baştan beri hemen daima mûsikîmizin aleyhinde söyledim, eksikleri saydım. Fakat... biraz da eksikleri tamamlama üzerinde kafa yoralım, bakalım bu gayr-ı mümkün (olanaksız) bir şey mi? Melodiden bahsederken, mûsikîmizde ritmlerin /usullerin, buudların/ binnetice makamların /envaının (çeşitlerinin) çokluğunu - hattâ bütün Avrupa mûsikîsindeki cinsleri de ihtiva etmek (kapsamak) şartıyla (koşuluyla)- söylüyorduk. Güzel, komplike, enteresan (ilginç) melodiler yazmak için elde edilmesi lazım gelen şey bir form tekniği mi? Avrupalılar yüzlerce sene çalışmışlar, hesabsız sanat eserlerinin tahlili (çözümlenmesi) neticesinde meydana getirdikleri "Kompozisyon" ilmini kitablara basarak, önümüze koymuşlar. Bize düşen okuyup, öğrenmek, fakat anlayarak, tam manasıyla (anlamıyla) öğrenmek, o zaman Avrupalıların yazdığı ve hattâ yazmadığı cinsten melodiler -hiç değilse aynı güzellik ve cazibede- kompoze etmemiz /çünkü Türklerden Avrupa milletlerinin çıkardığı istidadlar gibileri değil, daha iyilerini bile tasavvur (hayal) etmeye ne mani (engel) vardır? -mümkün olacaktır. Bu suretle üçüncü, binnetice birinci unsur bir hamlede /bu bir hamlenin form tekniğini iktisaba/ (kazanmaya) kafi gelecek zaman demek olduğu anlaşılır/ lâakall (en azından) Avrupa seviyesine çıkabilir.

Gelelim mûsikî münakaşalarının (tartışmalarının) en büyük derdine, yani "Armoni"ye. Türk lahinlerine (ezgilerine), Avrupa buud ve makamlarına göre meydana getirilmiş olan armoni ilmi kaabil-i tatbik edilir (uygulanabilir) midir, değil midir? Bilâtereddüd (duraksamadan) cevap verebilirim ki, tatbik edilir (uygulanır) ve edilmektedir.

Esasen bu sual daima armoni bilmeyenler veyahut yüzelli sene evvelki armoni ilmi hakkında kırıntı kadar malumatı (bilgisi) olanlar tarafından ortaya atılıyor. Evvela şunu düşünmeli ki, bütün ayrılıklarına ve karakter farklarına rağmen musikîmizle Avrupa mûsikîsi arasında bilfarz (diyelim ki) Alman mûsikîsi ile Japon mûsikîsi arasındaki kadar uçurumlu bir fark yoktur. Avrupa makamlarının bizde mevcut (var) olduğunu hatırlayınca, armoninin tatbik edilebileceğine (uygulanabileceğine), meslek adamı olmayanların bile yarı yarıya inanması lazım gelir. "Majör ve minör"den uzaklaşan makamlarımıza gelince: Bugünkü armoni ilminin vardığı tekâmül (ilerleme) derecesi böyle gayr-ı kiyasîliklere (kıyasianamazlıklara) gülecek kadar yüksektir. Avrupalı bestekârların birçokları kendi makamları olan majör ve minör'den mümkün mertebe (olabildiğince) farklı makamlar icadına kalkıyorlar. Ve o tertib ettikleri (düzenledikleri) gamlardan yazdıkları melodileri eserlerine tem yapıyorlar. Onlarınki alelâde, şahsî (kişisel) bazen riyazî (matematiksel) bir tecrübe mahiyetinde (niteliğinde) kalıyor. Bunun için milletdaşlarını alakadar etmiyor. Halbuki bizim makamlarımız millî ve candan gelerek meydana konmuş gamlar, melodi taslaklarıdır. Türk bestekârlarının, o makamlardan besteleyeceği melodiler candan gelerek yazılmış olacaktır. Seslerin sıralayışında, yani makamlardan doğan müşkilatı (zorluğu) bırakıp da, oktav taksimatına (bölmelerine) temas edilir ve Avrupa armoni ilminin 12 yarım sese /yani piyanodaki 12 tuşa/ göre kurulmuş olduğu, bizdeki piyanoda olmayan perdeleri hangi hesaba uyduracaksınız, diye sorulursa, ona da cevaben diyebilirim ki, piyanoda bulunmayan bu seslerimiz olanlarından alelekser (çoklukla) korkunç bir şekilde farklı ve adetçe çok değildir. Türk makamlarından birçoklarının piyanoda kulağa fena gelmeden çalınabildiği de buna delildir. Kaabil-i telafi (yeri doldurulamayacak) olmayacak kadar farklı olan birkaç tanesine gelince: Bunların da vücudu (varlığı) bugünkü armoni ilminin endişesini kıpırdatmaz bile. Enstrümantasyondan bahsederken bu noktaya tekrar temas edeceğiz. Armoninin tatbik edilebileceğini (uygulanabileceğini) bu suretle müdafaa ve ispat ederken (savunur ve kanıtlarken), nazar-ı dikkatime çarpan büyük bir hakikat-i tarihiyeden (tarihsel gerçekten) bahsedeceğim. Nitekim eğer bugünkü inkılâb (devrim) 150 sene evvel vücuda gelebilmiş bulunsa ve Türk mûsikî alemi o zamanki Avrupa mûsikîsi ile temasa gelmiş bulunaydı, o sıralarda pek dar nokta-i nazarımız (bakış açımız) içinde mahsur bulunan armoni ilmi onu öğrenecek, Türk bestekârlarını her Türk makamını majör, minör'e uydurmak mecburiyetinde bırakacak ve armonizasyon prensiblerindeki ibtidâiliğin (ilkelliğin) doğuracağı müşkilât (zorluk) majör ve minör'e temayül edilmeye (yöneltmeye) sebeb olacaktı. Bundan mâadâ, o zaman Avrupalı bestekârlar tarafından bugünkü kadar aşındırılmamış olan, çalınması kolay Avrupa mezürlerinin yanında bizim fazla kalan gayr-ı müsavi (eşit olmayan) taksimatlı (bölmeli) usüllerimiz ihmal edilecek, neticede mûsikîmiz, Avrupa mûsikîsinin içinde eriyip gidecekti. Nitekim Rus mûsikîsi bizimkiyle kıyas edilemeyecek ibtidaîlikte (ilkellikte) bir millî mûsikî üzerine kuruldu. Yüksek bir tekâmül (ilerleme) derecesi elde etmesine mukabil (karşı) milliyet renginden kısmen kaybetti. Bu vadide daha fazla söylemeden evvel /enstrümantasyon/ vasıta-i tebliğini (anlatım yollarını) de hatırlayalım. Bu, bestekârlar için tatbiki (uygulaması) en kolay olan cihettir. Avrupalıların kullandığı orkestra aletlerinin bilâistisnâ (ayırımsız) hepsini bir Türk bestekârı da kullanabilir. Bunların kısm-ı azamı (büyük bir bölümü) icabında piyanoda olmayan seslerin hepsini çıkarabilir. Piyano ve harp gibi sabit sesli sazlara gelince: Bunlarda da bazı meslek kurnazlıklarıyla, bilfarz (diyelim ki) "Uşak" makamının inici segâhını telafi suretiyle icra etmek mümkündür. Esasen şimdiki halde yazılacak Türk eserlerini çalmak, daha ziyade Avrupalılara düşeceği için, keman familyası (ailesi) gibi her perdeyi çıkarmaya muktedir sazlar için bile /Avrupalı sazendelerin yalnız kendi perdelerini çıkarmaya alışık oldukları düşünülerek/ aynı telafi usulleriyle yazmak çok münasib (yerinde) olur.

Bu münakaşalar müsbet (olumlu) neticelere vardıktan sonra Türk mûsikîsinin hiç değilse keyfiyeten (nitelikçe) Avrupa seviyesine yükselmesinin uzun zamanlık bir iş olmadığı tahakkuk eder (gerçekleşir).

Şimdi biraz da Garb mûsikîsinin (batı müziğinin) bugünkü vaziyetini (durumunu) başka taraflardan tetkik edelim.

Klasikler, romantikler en güzel melodiler yazdılar. Form tekniğini en son hadde kadar ilerlettiler. "Wagner"den sonra orijinal bir eser yazmak çok güçleşmişti. "Debussy" ve empresyonistler yeniliği temin için armonide inkılâb yapmak, enstrümantasyon sanatını "rafine" bir dereceye çıkarmak yollarını tuttular. Bu vadide yapılacak şeyler de bitti. Artık başka türlü, her tesirden azade (etkiden uzak) bir musikî eseri yazmak imkanı kalmaz gibi oldu. "Schönberg", "Hindemith" gibi büyük zekâ ve dirayet sahibi mûsikîşinaslar orijinaliteyi temin maksadıyla armoni ve polifoniyi öyle bir hale getirdiler ki, mahdud (sınırlı) bir zümreye inhisar eden (toplulukla sınırlı kalan) taraflarından mâadâ birçok sayılı mûsikîşinâslar bile böyle bir mûsikîyi dinlemenin insanın tahammülü ve idraki haricinde (dayanma ve anlayış gücü dışında) olduğunu söylüyorlar. Bugün Avrupalı bir bestekâr artık ruha hitabeden melodiler yazmıyor. "Prag" konservatuvarında "çeyrek seslerle kompozisyon" profesörü "Haba" mûsikîde yeniliğin ancak Şark'tan (doğudan) doğabileceğini söylüyor.

Türk mûsikîsinin böyle bir zamanda inkişaf ve terakkiye (gelişme ve ilerlemeye) doğru yürümesi tarihin ve milletimizin ta-

Hasan Ferid Alnar, Dârüttâlim-i Mûsikî'de kanun çalarken. Sağdan sola Cevdet Çağla, Ihsan Bey, Naime Sipahi, Ferid Alnar, Fahri Kopuz, Zeki Çağlarman, Memduh İmre, Celâl Tokses

liinin bir lütfudur diyebilirim. Filhakika (gerçekten) Avrupalıların ifade vasıtalarıyla (anlatım yollarıyla) yazılan bir Türk parçası ne kadar mütevazı (alçakgönüllü) olursa olsun, büyük alâka (ilgi) uyandırıyor ve bu alâka Avrupalıların her türlü mûsikî seviyesinde muhtelif (çeşitli), fakat daima lehte tezahürlerle kendini gösteriyor. Bu yolda elde edilen ve edilecek olan muvaffakiyetlerin (başarıların) en büyük minnetini orijinaliteyi ilk evvela temin eden (sağlayan) melodi unsuruna borçlu olduğumuz muhakkaktır.

Mukayeseye başlarken, melodinin Avrupalılarca da /bütün yenilikleri armoni inkılâblarında (devrimlerinde) armalarına rağmen/ elan en ehemmiyetli mevkii (halen en önemli yeri) işgal etmekte bulunduğunu söylemiştim. Ritm ve tonalitedeki nazarî (kuramsal) zenginliklerimiz dolayısiyle Avrupalılara rüyada bile mülhem (ilham) olmayacak melodileri bestelemek, onları alâkadar etmeye kafi (ilgilendirmeye yeterli) bir iş oluyor. Armoni ise, ilk olarak iddia edilen melodiye tabi ve daima onun tesirinde (etkisinde) bulunduğu için bizzarure (ister istemez) o da karakteristik ve orijinal bir hal alıyor. Bu suretle bu unsurda da Türk rengini temin etmek (sağlamak) ve en modern Avrupalı bir bestekarın bile varamayacağı akor silsilelerini yazmak mümkün oluyor. İptidai (ilkel) gerilme ve gevşemeden mahrum olmasına rağmen Türk form ilminin bazı tradisyonlarına (geleneklerine) sadık kalarak, o sahada da biraz başkalık göstermek kaabildir. İlk üç unsurun Avrupa mûsikîsininkilerinden pek göze çarpar bir fark gösterebilmesinin, bunların neticesi ve tamamiyle ilk üç ifade unsurlarına tabi olan enstrümantasyona da tesir edeceği (etkileyeceği) ve onun da Türklüğe has bir renk olacağı muhakkaktır.

Şimdiye kadar yazılmış olan Türk mûsikî parçaları ne kadar monoton (tekdüze) ve bugünkü ihtiyaca hitab edemez mahiyette (nitelikte) olursa olsun, Türk bestekârlarının ilhamlarına temel olmaya yeter de artar bile. "Dede Efendi", "Tanburi Osman Bey" ilah.. gibi, belki "Beethoven", "Wagner" kaabiliyetinde, fakat kültürdeki geriliğimiz yüzünden öyle adamlar olamamış bestekârlar yetiştiren Türk mûsikîsi, bugünün bestekâr olacak gençlerine fikir ve ilham menbaları (kaynakları) veriyor.

5 Rus bestekârı birkaç halk şarkısından mâadâ hiç bir şeyi olmayan bir milleti yarım asırda ön saf'a getirdiler. 5 Türk bestekârı hem sanat hem halk mûsikîsine mâlik (sahib) bir milleti niye aynı seviyeye çıkarmasın? Onların sanatları bizde mevcut olacak, bizimki onlarda bulunmayacak; şu halde Türk mûsikîsinin ammeye (topluma) mâlolduğu bir zaman gelecektir.

II

Demek ki tekâmül imkânı (gelişme olanağı) umulduğundan fazla olarak mevcuttur (vardır). O halde bunu mümkün mertebe (olabildiğince) süratle kuvveden fiile (düşünceden eyleme) çıkarmaya modern Türk mûsikîsini -bu sefer ikinci manâsıyla- ortaya koymaya çalışmak lazımdır. Bunu kim yapacak? Şüphesiz bestekârlar. O halde takib edeceğimiz (izleyeceğimiz) ilk hatt-ı hareket (hareket yolu) bestekâr yetiştirmek olacaktır. Biraz evvel 5 Rus gibi, 5 Türk bestekârının da bir mûsikî vücuda getirebileceğini söylemiştik. Öyleyse, hiç olmazsa 4-5 tane birinci sınıf bestekârımız yetişmelidir.

Bestekârlarımızın evsafı (nitelikleri) neler olmalıdır. Sualine verilecek cevap yapılan münakaşalardan kendi kendine meydana çıkabilir. Bir Türk kompozitörünün evvela kendi mûsikîsinin nazariyyat ve ameliyatına (teori ve pratiğine) bütün incelikleriyle vakıf olması, saniyen (ikinci olarak) Avrupaca kompozisyon tahsilini bütün manâsıyla ikmâl etmiş (tamamlamış) olması lazımdır.

Göze çarpan bir bestekârlık istidadını (yeteneğini) nasıl terbiye edebiliriz? Herhalde en doğru yol bir taraftan /eğer iktisab edilmemiş ise (kazanılmamışsa)/ millî mûsikî terbiyesini (eğitimini) ve tahsilini (öğrenimini) temin etmek, diğer taraftan Avrupa mûsikîsi nazariyatına (teorisine) başlatmak "Armoni, kontrpuan, füg" öğretmektir. Millî mûsikîsini iyice bilmeyen ve o mûsikî duygusunu elde edememiş bulunan bir gencin, Avrupa mûsikîsinin ve bestekârlarının azameti (büyüklüğü) karşısında ezilmesi ve tamamiyle o cazibeye maruz kalarak, frenk stilinin kopyacısı olması tehlikesi her zaman mevcuttur.

Millî mûsikîyi öğrenmek için, merak etmek, dinlemek, sormak, şâyân-ı itimad (güvenilir) eski nazariyâta vakıf (teoriyi bilen) bir kimse ile bir müddet temasta bulunmak umulduğundan süratli neticeler verebilir.

İstidad ve tetkik kaabiliyeti olan dirayetli bir gencin, bunu bizzat edebilmesi ve kendisine malumat (bilgi) verebilecek menbaların, vasıtaların arasından en zararsız ve en müsmirlerinin (faydalılarının) hangileri olacağına bizzat karar verebilmesi lazım gelir. Bir taraftan Avrupa mûsikîsi nazariyatında ilerledikçe, kendi alimlerimizin arasında hangilerinin nisbeten daha boş veya dolu olduğuna aklı ermeye başlayacaktır.

Böyle bir gence, bu türlü tecrübeleri (deneyimleri) yapmış bir kimse tarafından direktif (emir) verilmesi ve gençlere hangi vasıtalara müracaat etmesi icab ettiğinin söylenmesi elbet daha hayırlıdır. Herhalde şunu unutmamalıdır ki: *Kendi mûsikîsi hakkında en ufak istihfaf (küçük görme) hislerini taşıyan bir genç, Türk mûsikîsi istikbali (geleceği) için kaybolmuş demektir.*

Bestekârlığa hazırlık mahiyetinde ve en müsait şerait dairesinde (olumlu koşullar altında) /4-5/ senelik bir gayrete bağlı olan /piyano tahsilinin de beraber başlayacağı, hattâ daha iyisi evvel başlamış bulunması da şart koşulmak üzere/ armoni, kontrpuan, füg tahsilini Türkiye'de bilmek mümkündür demek iktiza ederse

de (gerekirse de), itimad edilebilecek ve hakikaten birşey öğretebilecek hocalarımız söylenemeyecek kadar az olduğu ve bilhassa (özellikle) bu ilk tahsilin bütün bestekârlığa temel olması dolayısıyla mümkün mertebe (olabildiğince) "severe" bir tarz-ı cereyan (yol) takib etmesi icab edeceği (izlemesi gerekeceği) için burada hakiki hocayı bulamamak büyük bir tehlikedir. Demek oluyor ki, bu ilk devre-i tahsilin (öğrenim devresinin) memleketimizde geçmesi mümkün, fakat ancak bu türlü tehlikelerden sâlim (uzak) bulunması şartıyle (koşuluyla) kaabil-i tecvizdir (izin verilebilir).

Daha ilerisi için Türkiye'de ideal kompozisyon hocalarının mevcudiyeti bile maksadı temin edemez (gayeye eriştiremez). Çünkü "severe", devreyi atlatıp da, serbest kompozisyona geçen bir talebenin garb mûsikîsini dinleyebilmesi, o alemin içine girmesi lazımdır ki, bu tam manâsıyla Avrupa'nın bile her yerinde mümkün değildir. Berlin, Paris, Viyana aynı derecede Almanya'nın Kolonya (Köln), Münih gibi büyük şehirleri şüphesiz ki, en kabûl-i istifade (yararlanılabilir) mûsikî merkezleridir. Bestekârlık için umumî tahsil (genel öğrenim) derecesi ne kadar yüksek olursa, o nisbette müfîd (oranda yararlı) olacağı da unutulmamalıdır. O halde aramalı ve bulduklarımızın içinde ulvî gayeyi temin edebilecek (yüce amacı sağlayabilecek) gibi görünenlerin bertaraf edilmesi bir sözle, bir kararla mümkün olabilecek arızalara kurban gitmemesine çalışmalıyız. İkinci yapılacak iş, icrakâr /egzekütan/ yetiştirmektir. Şüphesizdir ki, icrakâr yetişecek olanlardan, bestekâr yetişecek kimseninki derecesinde muhtelif ve yüksek kaabiliyetler beklenmesine lüzum yoktur. Bundan mâadâ büyük veya küçük icrakârlık kaabiliyetlerinden derecelerine göre, ayrı ayrı istifade etmek mümkündür. Bilfarz (diyelim ki) bir Avrupa orketrasında bile birinci kemancıyla, üçüncü tamburcunun aynı mûsikî seviyesinde olmamaları normal bir münasebettir.

Halbuki icrakâr yetiştirmek hususundaki nisbî keyfiyet (göreli nitelik) kolaylığına mukabil (karşın), kemiyetin ehemmiyeti (niceliğin önemi) maddî fedakârlıkların ziyade olmasını icab ettirir. Bir bestekâra karşı hiç olmazsa /30-40/ çalıcı yetişmelidir ki, tevazün hasıl olsun (denge sağlanabilsin). Bu cihetin çok ihmal edilmekte olması ve Avrupa'da mûsikî tahsil eden gençlerin ağlanacak kadar az olması şâyân-ı teessürdür (üzüntü vericidir). Bilfarz Viyana Akademisi ve Yüksek Mûsikî Mektebi gibi meşhur bir müessesede 3'ü hususi ve 1'i hükûmet hesabına tahsil etmekte bulunan topu topu 4 Türk talebe 14 milyona bir türlü nisbet edilemiyor (oranlanamıyor).

Saz tahsilinde mümkünse baştan sonuna kadar tek bir hocanın talebesi kalmak en müsmîr (semereli) şekil olması ve Türkiye'de başlanıp da Avrupa'da devam ettirmek istenilen bir saz talebeliğinin alelekser (çokluk) inkisar-ı hayalli (düş kırıcı) safhalar (evreler) ihtiva etmesi (içermesi) /-bilhassa mûsikî mekteblerine yapılan kabul imtihanlarında-/ dolayısiyle doğrudan doğruya Avrupa'ya yollanmak herhalde daha kârlıdır. Hakikaten "Virtiöz" yetişmesi istenilen bir gencin istidadı olmak şartiyle lâakall (en azından) 9 senelik bir mûsikî mektebi tahsilinde sebat edebilmesi lazımdır. Bu tahsile başlayabilmek, yani bir akademinin ilk sınıfına girebilmek için de hiç olmazsa 2-3 senelik bir hazırlanma ister.

Alaturkacı, Alafrangacı münakaşaları, İttihatçı, İttilâfçı kavgalarından daha manasız ve şâyân-ı teessüftür (acınasıdır). Bütün Türklerin mütecânis (homojen) bir düşünce ve kanaatle ulvî gayeye doğru yürümesi lazımdır.

Binâenaleyh (Bundan dolayı), gerek Maarif Vekâleti'nin (Milli Eğitim Bakanlığı'nın), gerek çocuklarını kendi paralarıyla okutturan ebeveynlerin (ana-babaların) bu rakkamı gözönünde bulundurmaları ve kısa bir zamanın maksada kafî (gayeye yeterli) gelebileceği vehminden feragat etmeleri şâyân-ı temennidir (kuruntusundan vazgeçmeleri istenir).

Sayısız ve çoğunun ciddi bir maksat ve istidadı olmadığı tabii bulunan ud, kanun, tambur, ilah.. talebeleri arasında bir çok hakikî kaabiliyetlerin de vakitlerini ne hale, ne istikbâle (ne bugüne, ne geleceğe) faydası olmayan bir uğurda kaybetmeleri teessüfe şâyândır (üzüntü vericidir). Bilhassa gençleri, kaabiliyetleri, müstakbel Türk mûsikîsini icrada hemen hiç bir rol oynamayacak kadar az olan millî mûsikî aletlerini öğrenmekten vazgeçirecek şekilde propaganda yapmak herhalde hayırlı olacaktır. Yalnız şâyân-ı dikkat (dikkat edilecek) nokta şurasıdır ki, böyle bir propagandanın: "Cihan mûsikîsinin, medeniyet mûsikîsinin sazlarını kabul edelim, et tahtası, kabak ile mûsikî yapılamaz" şeklinde her türlü ilmî izahattan mahrum (açıklamadan yoksun) ve hiç de kendi kabahati olmayarak, velev ki monoton olan mûsikîsinden zevk almaya alışmış, millîyetperver bir Türk rencide edebilecek anif (sert) sözlerle değil, şu veya bu türlü hareket etmek lüzumunu herkesin anlayışına göre delillerle müdafaa eden bir propaganda lazımdır. Bir mûsikî parçasından adamakıllı zevk alabilmek için, meslek adamlarının bile, aynı eseri müteaddid (bir çok) defalar dinlemiş ve bazı kısımlarını hatırlarında tutmuş bulunmaları icab eder. Alışkanlık lüzumu en ziyade bu güzel sanatta kendini hissettirir. Bu sebebten herhangi bir kimseye, bir zümreye, belki milletin ekseriyetine Beethoven'ı Wagner'i anlamadığından dolayı sitemlerde bulunmak, hoşlanamıyorum diyenleri türlü eksikliklerle itham etmek, haksız ve ukalâcadır. Bu husus milletimizin asırlardan beri, tek sesli bir mûsikî dinlemekte bulunduğunu ve "polifonik" mûsikîyi kavrayabilmek, melodiyi refakat sesleri arasında takib edebilmenin ancak zaman ve alışkanlık ile kazanılabilecek bir kulak terbiyesine muhtaç olduğu da düşünülürse, "Mozart"ların, "Schumann"ların ilah.. büyüklüğünü münakaşaya koymamızın yeri olmadığı gibi, onların büyüklüğü ile, eserleriyle veya eserlerini çalmakla iftihar etmeye nasıl hakkımız olabilir bilmem? "Garb mûsikîsini (batı müziğini), Alafrangayı (batılılaşmayı) kabul edelim" diye ortada dolaşan cümle ne kadar yanlış ve zihinleri bulandırıcıdır. "Garb kompozisyon tekniğini öğrenelim, mûsikîmizin tekâmülüne (gelişmesine) vasıta yapalım" başka, "Avrupalıların eserlerini çalmaya yeltenelim, onlardan ister istemez mûsikî zevki alalım, bununla 'anlamıyorum' diyenlere mağrur olmaya ve ecnebilere karşı iftihar etmeye kalkalım" demek, büsbütün başkadır. "Alafrangayı kabul edelim" tatbikî (uygulanabilir) şekliyle bakıldığına göre, ikinci manâyı ifade ediyor. Temennilerimden biri de "Alaturka, Alafranga" sakîm tabirlerinin (yanlış deyişlerin) yerine "Türk mûsikîsi, Avrupa mûsikîsi" kelimelerini kullanmaya alışmamızdır ki, kimlerin mallarından bahsetmekte olduğumuz daima hatırımızda bulunsun.

Alaturkacı, Alafrangacı münakaşaları, İttihatçı, İtilafçı kavgalarından daha manasız ve şâyân-ı teessüftür (acınasıdır). Bütün Türklerin mütecânis (homojen) bir düşünce ve kanaatle ulvî gayeye doğru yürümesi lazımdır. Böyle mütecânis bir kanaatin elde edilmesi, doğru kanâate sahib kimseler ve yardımcıları tarafından müdellel (kanıtlanmış), mantıkî ve muknî (inandırıcı), meslek adamı olmayanları bile inandırır, Alaturkacılık, Alafrangacılık taslayanları susturur cinsten bir propaganda ile kaabildir. "Alaturkacıyım" diyen birisi, Avrupa mûsikî aleminden bîhaber (habersiz) olmasına rağmen (karşın) aleyhinde söyler. Kendi mûsikîsinin tek notasına vakıf olmadan bir Avrupa sazı öğrenmiş veya öğrenmeye başlamış olan bir diğeri, millî mûsikîsini belki bir

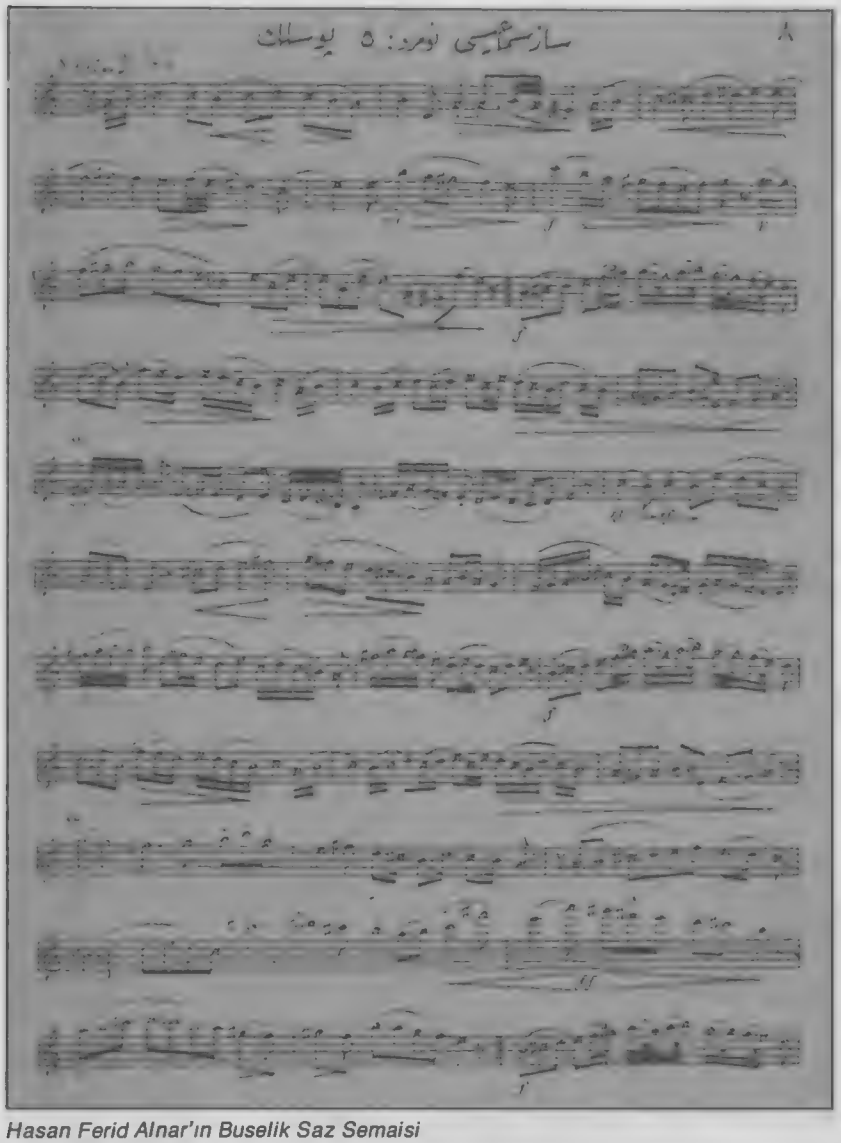

Hasan Ferid Alnar'ın Buselik Saz Semaisi

Rum'un cesaret edemeyeceği kadar tahkîr eder (aşağılar). Alaturkacılar - muvakkaten sakîm (geçici olarak yanlış) tabiri muhafaza edelim- Garb (batı) mûsikîsinden edilecek istifadeye kendilerinin o sahadaki malumatlarının (bilgilerinin) katreleri (damlaları) mikdarında cevaz (izin) verirler. Alafrangacılar bilmukabele (de öyle). Vel hasıl her iki mûsikîye karşı, her iki taraftan hücumlar yağar. Çok muhterem hocam Hüseyin Saadettin (Arel) beyefendinin dediği gibi: Şunun her ikisini de bildikten sonra, birinin veya diğerinin aleyhinde bulunan yoktur. "Şahsiyattan bütün tevakkıme (sakınmama) rağmen bu kadar bahsetmeden geçemeyeceğim: Hüseyin Saadettin Bey hal-i hazırda (günümüzde) memleketimizin en kıymetli bir mûsikîşinâsıdır. Gerek Türk mûsikîsine hakimiyeti, gerek Avrupa mûsikîsine, bestekârlık ilmine, nihayet bütün mûsikî alemine derece-i vukufu (hakimiyeti), saniyen (ikinci olarak) Adliye Müsteşarlığı, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisliği gibi mühim memuriyetlerde elde ettiği idare tecrübeleri, *Şehbal* gazetesini neşredecek (yayınlayacak) kadar büyük bir malumat-ı umûmîyesi (geniş bilgisi) bulunması itibariyle en kaabil-i istifade (yararlarulabilir) bir mûsikî kuvvetimiz olduğu muhakkaktır".

Belki 20 sene sonra dünyaya prezante. edebilecek (sunabilecek) bestekârlarımız ve eserlerimiz /Türk mûsikîsi/ tasavvur etmek pek mantıkîdir. Halbuki 20 sene sonra Beethoven, Wagner'i bilfarz (sözgelişi) Berlin'in filarmonik orkestrası kadar iyi çalabilecek bir orkestramız olacak mı? Temenni edelim ki, öyle bir orkestramız yetişmiş olursa, Beethoven ve Wagner kadar kendisine layık Türk eserlerini de çalmakla meşgul olabilsin.

Hülasa etmek istediğim nokta, bize düşen millî vazifenin (görevin) Avrupa mûsikîsinin fahrî konsolosluğunu yapmak değil, meydana ikinci manâsıyla bir Türk mûsikîsi getirmeye çalışmaktır.

Şimdiki halde Garb sazlarıyla verilecek konserlerin programları bizzarure (zorunlu olarak) hemen hemen Avrupalı bestekârların eserlerine inhisar edecektir (sınırlı kalacaktır). Fakat bu konserlerin programlarını tanzim ederken, millî zevki nazar-ı itibare (gözönüne) almak, bilfarz (sözgelişi) İspanyol, Rus bestekârlarının eserlerini tercih etmek, halkın çok sesli mûsikîye alışık olmadığı düşünülerek, melodisini kulaklarımızın kolayca takib edebileceği parçaları intihab (seçmek) etmek gibi tedbirlere müracaat etmek, hülasa ekseriyetin zevkini istihfâf (küçük görmek) ve tahkîr (aşağılamak) değil, ona hörmet etmek ve yükseltmeye çalışacak vasıtalara, propagandalara başvurmak şâyân-ı tavsiyedir (önerilebilir). "Beethoven, Beethoven'dır, onun için sen -Eroica'-dan hoşlanmalısın" diye kimseye teklif veya cebirde (zorda) bulunulmaz.

Eski neslin yetiştirdiği sazendeler tarafından millî sazlarla verilen konserlere veya çalınan çalgılara gelince: Fikrime göre bunlar hakkında tamamiyle bitarafâne (tarafsız) hareket etmek lazım olan neticeyi verecektir. Bilhassa bestekârlarımızın millî mûsikî terbiyesi ve tahsili için eski eserleri dinlemeleri, hattâ millî sazlardan birini öğrenmeleri lüzumu -şüphesiz ne maksatla olduğu bilinerek- yüzünden bu gibi konserlerin oynayacağı rolde hayırlı bir taraf bile bulunacağı meydana çıkar. İlk zamanlarda aynı konser salonunun ve tiyatrosunun müşterilerine mûsikîmizin eski hali ile Avrupa mûsikîsi arasında bilistimâ (dinleyerek) mukayese yapabilmelerini temin için kâh ondan kâh bundan olmak üzere münâvebe ile (nöbetleşe) programlar veya akşamlar yapmak da muvafık (uygun) olabilir. Eski şekilde konserlerin kendilerinden dinlenmiyeceği bir zaman zaten çok sürmeden gelecektir. Bence genç nesle yapılacak tenvir edici (aydınlatıcı) bir propaganda, bu hususta maksadı temin eder. Eski sazların ve eserlerin dinlenmeyeceği devirde yetişecek Türk bestekârları tetebbularına (incelemelerine) temel olarak yeni Türk mûsikîsi edebiyatını bulacaklardır.

Avrupa'ya tahsile göndereceğimiz talebenin adedinin kesreti (çokluğu) dolayısiyle harice para çıkmasından iktisad etmek istersek, mûsikî müesseselerimizin iyi talebe yetiştirip, bir kaabiliyet olmasına çalışmalıyız. Avrupa konservatuvarlarında bile hocalar, talebeleri üzerinde elde ettikleri tedris muvaffakiyetine (öğretim başarısına) göre birbirinden çok farklı sınıflara ayrılabiliyor. Demek isterim ki, ideal saz hocaları oralarda da hakikaten nadirdir. Bizim mûsikî tedris müesseselerimizin hoca hususunda hayli fakir olduğu da muhakkaktır. Binâenaleyh (Dolayısiyle) -itina ile intihab etmek şartıyle

(özenle seçmek koşuluyla)- Avrupa'dan muktedir (yetenekli) saz pedagogları getirmek çok müessir neticeler (etkili sonuçlar) verebiliyor. Bilhassa keman, piyano, viyolonsel gibi öğrenilmesi müşkül (güç) ve memleketimizde ideal pedagogları hemen hemen bulunmayan sazlar, bu ihtiyacı daha ziyade hissettirir.

Bir de mûsikî tedris müesseselerinde (öğretim kurumlarında) hocaların kendi ihtisasları (uzmanlıkları) haricindeki (dışındaki) meslek şubelerinde ders vermeleri veyahut bir vazife deruhte etmeleri (görev üstlenmeleri) şüphesiz ki çok muzır ve oldukça küstahânedir.

Bilfarz ihtisasını yalnız filan sazda isbat edebilen -o da memlekette selahiyeti gayr-ı kaabil-i münakaşa (tartışılamaz) bir hakem heyeti olmadıkça, ancak maruf (tanınmış) bir konservatuvarın, daha iyisi bir mûsikî mekteb-i alîsinin (Müzik Yüksek Okulunun) diplomasını ibraz ile (göstermesi) mümkün- bir kimsenin orkestra şefliğine veyahut kompozisyon ve hattâ armoni hocalığına cüretine meydan verilmesi sıkı bir kontrolle menedilmelidir (yasaklanmalıdır). Bundan başka bu müesseselerin mûsikîye bigâne (kayıtsız) veyahut pek az vakıf olması asla cevaz (izin) verilemiyecek şeylerdendir. Eğer iş başına getirecek ehil bulamazsak, şimdilik Avrupalılara başvurmak hayırlı çaredir.

* * *

Bütün münakaşayı birkaç cümle ile hülâsa etmek istersek, diyebiliriz ki: "Türk mûsikîsi istikbâlde (gelecekte) bütün dünyayı alâkadar edebilecek bir keyfiyyet iktisâb edebilir (ilgilendirecek bir nitelik kazanabilir). Memleketimizde istidad-ı mûsikî sahibi (müzik yeteneği olan) kimselerin Avrupadakilere nisbetle daha büyük bir yüzde nisbeti teşkil ettiği de muhakkaktır.

Tamamlanacak taraf, sebat, gayret, yani metodik çalışma kaabiliyetinin artmasıdır ki, bu da büyüklerimizin himmetiyle kaabil-i temindir (sağlanabilir). Zaman kaybetmeden dürüst hareket, ve iradeli bir surette vakf-ı himmet edersek (gayret sarfedersek), yakın bir zamanda mûsikîmizle iftihar edebileceğimiz ümit edilebilir. Ben ümit etmiyorum kuvvetle kani bulunuyorum.

İki mûsikîyi birbirine karıştırıp da bir halîta (karışım) çıkarmayacağız. Garblıları (batılıları) bugünkü mütekâmil (gelişmiş) mevkie çıkaran mücerret (soyut) vasıtaları tebellüğ ederek (anlayıp alarak), onlardan kendi işimize, kendi mûsikîmizin tekâmülüne (gelişmesine) yarar bir şekilde istifade edeceğiz (yararlanacağız). Gençlerimiz çalışacak, yaşlılarımız yardım edecek, her bir ferdinin hassasiyeti başlı başına göze çarpacak kadar büyük olan bir milletin sanatta neler meydana getirebileceğine yakında bütün alem şahit (tanık) olacaktır.

Viyana Mûsikî Akademisi
Kompozisyon Şubesi Mezunlarından ve
Yüksek Mûsiki Mektebi Talebesinden
Hasan Ferid (Alnar)

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜZİK YAŞAMI

ARI İNAN

HASAN Ferid Alnar'ın bu öneri ve dileklerinin acaba hangileri geliştirildi ve gerçekleştirildi? Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kurulmuş olan Konservatuvar ve Orkestralara bir göz atarak, bu soruyu biraz olsun cevaplandırmaya çalışalım:

Orkestralar:

1- Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası
2- İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası
3- İzmir Devlet Senfoni Orkestrası

Konservatuvarlar:

1- Ankara Devlet Konservatuvarı
2- İstanbul Belediye Konservatuvarı
3- İstanbul Devlet Konservatuvarı
4- İzmir Devlet Konservatuvarı

1- Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası

1828'de Padişah II. Mahmud'un buyruğu ile Mehterhane'nin yerine kurulan Muzika-yı Hümayün, Cumhuriyetin kurulmasıyla yerini İstanbul Konservatuvarına ve sonra da Ankara Mûsikî Muallim Mektebine bıraktı.

Ankara'ya 1924'te Atatürk'ün emriyle taşınan orkestra, 1933'e kadar Riyaseticumhur Mûsikî Heyeti, 1933'ten sonra da Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası ve Riyaseticumhur Armoni Mızıkası adı altında ikiye ayrıldı. 1960'lı yılların sonlarında Riyaseticumhur Armoni Mızıkası kapandı. Orkestra ise, Dr. Ernst Praetorius'un yönetiminde gelişmesine devam etti. O'nun ölümünden sonra yardımcısı Hasan Ferid (Alnar) orkestranın şefliğini üstlendi. Çeşitli ecnebi şeflerce de yönetilen orkestrayı, Zeki Ungör, Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Hikmet Şimşek, Gürer Aykal, Rengim Gökmen, Erol Erdinç, Emin Güven Yaşlıçam, Cem Mansur, Nevit Kodallı, Sabahattin Kalender, Ferid Tüzün, Pertev Boratav, Bülent Arel, Yusuf Güler Aksöz, Orhan Tanrıkulu gibi Türk orkestra şefleri de yönetmişlerdir ve bugün de yönetmektedirler.

Bugün C.S.O. yılda dokuz ay her hafta Ankara'da (haftada iki kez olmak üzere) konserlerini vermektedir. Ayrıca yurtiçi ve yurtdışı konserlerini de başarıyla sürdürmektedir.

C.S.O.'nun sanatçı kadrosu: 1922 yılında 43, 1968 yılında 86, 1985'de 75 ve 1988 yılında 80-90 kişidir.

2- İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası:

H.Sadettin Arel'in bir İstanbul Senfoni Orkestrası kurulması önerisi, 1944 yılında gerçekleşmiş ve 30 dolayındaki sanatçısıyla İstanbul Belediye Konservatuvarı yaylı çalgılar orkestrası kurulmuştur. 1945 yılında bu orkestraya üfleme çalgıların da katılmasıyla senfoni orkestrası tamamlanmış ve ilk konserini aynı yıl İstanbul'da vermiştir. Orkestrayı Cemal Reşit Rey yönetmiştir.

Daha sonra kurulan İstanbul Filarmoni Derneği'nin de desteği ile İstanbul Şehir Senfoni Orkestrası ayda bir konserler verdi.

Bu arada orkestra 1949 yılında İstanbul radyosunda "Radyo Senfoni Orkestrası" adı altında salı ve cuma günleri düzenli konserler vermeye başladı.

1969'da İstanbul Devlet Operası kurulunca, orkestranın çok sayıda üyesi bu yeni kuruluşa geçti.

Zayıflayan İstanbul Senfoni Orkestrası 1972'de İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası adı ile yenileştirildi ve şehir orkestrası üyeleri de bu yeni orkestranın doğal üyeleri oldular.

Orkestranın sanatçı kadrosu: 1971 yılında 52, 1985'de 96, 1988'deki ise, 90-100 dolaylarındadır.

3- İzmir Devlet Senfoni Orkestrası:

22 Şubat 1975'de kuruldu. İlk konserini 15 Eylül 1975 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'ndan gelen 20 kişi, Ege yöresindeki emekliye ayrılmış sanatçılar, İzmir Konservatuvarı sanatçı, öğretmen ve öğrencilerinin katılmasıyla Hikmet Şimşek yönetiminde verdi. Solist olarak da Suna Kan katıldı.

Bugün İzmir Atatürk Kültür Merkezi'nde her hafta konser vermektedir. Yurtiçi ve yurtdışı konserleri de ilgiyle izlenen İzmir Devlet Senfoni Orkestrası, özel çağrıyla Almanya'da konser vermiş, Münih Radyosunda da bant dolduran ilk Türk orkestrası olmuştur.

Orkestranın sanatçı kadrosu: 1985 yılında 68 kişi idi; bugün tahminen 70-80 kişidir.

1- Ankara Devlet Konservatuvarı:

1 Eylül 1924'de kurulmuştur. 1935 yılında Ankara'ya gelen Berlin Devlet Konservatuvarı profesörlerinden Paul Hindemith konservatuvarın müzik bölümünü, Cari Ebert de tiyatro, opera ve bale bölümlerini geliştirmiştir. 1936 yılında Türkiye'ye gelen Bella Bartok ise folklör çalışmalarını yönlendirmiştir. Anadolu'da geniş araştırmalar yapan Bartok, yetişmekte olan Türk müzikçilerine, gerçek Türk halk müziği tema ve motiflerini araştırmalarını; Bunları meydana getirecekleri yapıtlarında kullanmalarını önermiştir.

Türk opera sanatçıları ilk temsillerini, Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası eşliğinde 21 Haziran 1940'da vermiştir.

2- İstanbul Belediye Konservatuvarı:

1926'da Dârülelhân'ın yerine açıldı. 1927'de Türk müziği kaldırılarak, Batı müziği kollarında öğrenci alındı. 1931'de Viyana Akademisi hocalarından Prof. Joseph Marx'ın gözetiminde yenileştirildi.

1944 yılında Türk müziği öğretimi yeniden başladı. Gene aynı yıl "Şehir Orkestrası" ve "Şehir Korosu" kuruldu.

3- İstanbul Devlet Konservatuvarı:

1971 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kuruldu. 1983'de İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlandı.

Armoni ve kontrpuan, kompozisyon, piyano, yaylı çalgılar, üfleme çalgılar, bale, şan, opera bölümleri vardır.

4- İzmir Devlet Konservatuvarı:

İzmir Müzik Okulu 1958'de konservatuvara dönüştürüldü. Piyano, keman, şan dallarında öğretim yapan İzmir Müzik Okulu, konservatuvara dönüşünce, bu bölümlere yaylı çalgılar, üfleme çalgılar, opera, tiyatro ve bale bölümleri de katıldı.

1970'de çıkan 657 sayılı personel yasası, yabancı öğretmenlere çalışma izni vermediği için tiyatro bölümü kapatıldı. Fagot, flüt, obua, trompet gibi bölümlerde öğretim durduruldu. 1980'lerde tekrar açıldı.

Bugün tiyatro, kompozisyon ve daha birkaç bölüm eğitim yapamamaktadır. 1977'den beri bu konservatuvar "Konservatuvar Şenliği" düzenlemektedir.

Bugün Türkiye'de bu saydığımız orkestralarımızın elemanlarının zaman zaman kurduklan Oda Orkestraları, Trio, Kuartet, Kentet ve Radyo Orkestraları vardır. Bunların bir kısmı biraz daha uzun ömürlü olabilmiş ise de, bir çoğu kısa süre sonra dağılmıştır. Bu da doğaldır, çünkü çok az destek görmüşlerdir.

Tabii bir de devamlı olarak Ankara, İstanbul, İzmir Opera ve Bale Orkestralarımız vardır.

Bu örnekler bize Hasan Ferid Alnar'ın Türk sanatkarlarına inancının hiç de boş olmadığını gösteriyor. Ama bu öğretim kurumlarının ve müzik eğitimine ilgi duyan gençlerimizin sayılarının yeterli olup olmadığı bence tartışılabilir. Umalım ki, müzik eğitimi yapan kurumlarımız çoğalsın ve yayılsın. Bugün Ankara, İstanbul ve İzmir'de düzenlenen "Müzik Festival"leri son derece ümit vericidir. Yakın gelecekte diğer illerimizde de böyle festivallerin düzenlenmesi dileğimizdir.

TÜRK BESTEKÂRLARI

Macar Tevfik Bey	Necil Kazım Akses
Safvet Atabinen	Necip Celal Antel
Mehmet Zati Arca	Ferid Hilmi Atrek
Ali Rıfat Çağatay	Nuri Sami Koral
Mustafa Rahmi Otman	İbrahim Özgün
Edgar Manas	Raşid Abed
Mehmet Baha Pars	Ahmet Samim Bilgen
İsmail Zühtü Kuşçuoğlu	Cezmi Erinç
Osman Zeki Üngör	Kemal İlerici
Hüseyin Sadeddin Arel	Ekrem Zeki Ün
Kaptanzade Ali Rıza Bey	Faik Canselen
Musa Süreyya	Asım Güzey
Ahmet Yekta Madran	Bülent Tarcan
Muhlis Sabahattin Ezgi	Mithat Fenmen
Hulusi Öktem	Bülent Arel
Ali Sezin	Sabahattin Kalender
Halil Bedii Yönetken	Nedim Otyam
Seyfeddin Asal	Mithat Akaltan
Hallt Recep Arman	İlhan Usmanbaş
Sadi Karsel	Ertuğrul Oğuz Fırat
Fehmi Ege	Nevit Kodallı
Fuat Koray	İlhan Kemal Mimaroğlu
Ziya Aydıntan	Ferid Tüzün
Cemal Reşit Rey	Cenan Akın
Hasan Ferid Alnar	Muammer Sun
Ulvi Cemal Ergin	Cengiz Tanç
Ahmet Adnan Saygun	Kemal Sünder
	İlhan Baran

TÜRK ORKESTRA ŞEFLERİ:

Zeki Üngören	Emin Güven Yaşlıçam
Cemal Reşit Rey	Nevit Kodallı
Ulvi Cemal Erkin	Sabahattin Kalender
Adnan Saygun	Yusuf Güler Aksöz
Hikmet Şimşek	Orhan Tanrıkulu
Gürer Aykal	Okan Demirliş
Rengim Gökmen	Ender Sakpınar
Cem Mansur	Ercan Yenal
Erol Erdinç	Kemal Çağlar

Tabii bunlar verebildiğimiz bazı örneklerdir.

Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa yabancı gazetecilerle birlikte *(yanda)*

Lozan Barış Antlaşması'nın imza töreni için Münir Ertegün'a verilen davetiye *(altta)* (Ertegün'ün kızı Sayın Selma Göksel Koleksiyonu'ndan)

Lozan Konferansı için Suphi Nuri İleri'ye verilen Basın Kartı *(altta sağda)* (Rasih Nuri İleri Koleksiyonu)

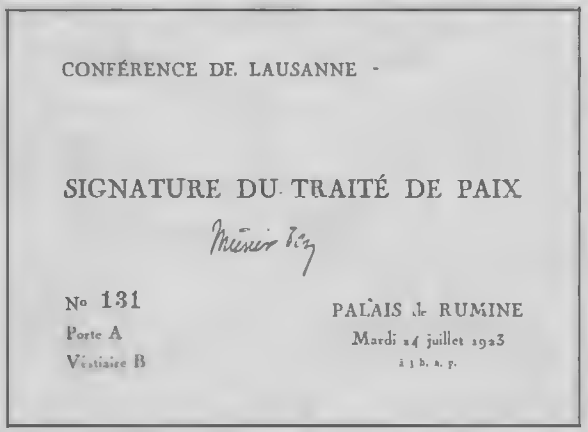

CONFÉRENCE DE LAUSANNE -

SIGNATURE DU TRAITÉ DE PAIX

Münir Bey

No 131
Porte A
Vestiaire B

PALAIS de RUMINE
Mardi 24 juillet 1923
à 3 h. a. p.

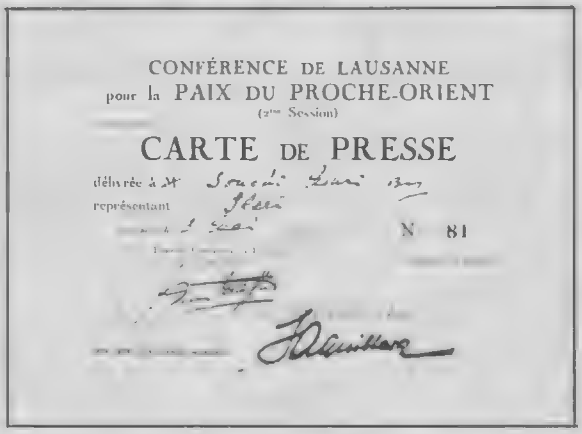

CONFÉRENCE DE LAUSANNE
pour la PAIX DU PROCHE-ORIENT
(2me Session)

CARTE DE PRESSE

délivrée à M. Souphi Nouri Bey
représentant İleri

No 81

16. ULUSLARARASI İSTANBUL FESTİVALİ PROGRAMI 15 Haziran - 20 Temmuz 1988

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]		[illegible]	[illegible]					
2 Temmuz Cumartesi	L. Boyd [illegible] 21.30	C. Cerasi [illegible] 11.00	[illegible]	[illegible]			YÖK Halk [illegible] 17.00	
3 Temmuz Pazar			[illegible]	[illegible]	[illegible]		Beş. Hlk. Eğ. Merk. 17.00	
4 Temmuz Pazartesi	T. N. Tasavvuf [illegible] 21.30	Sempozyum	[illegible]	[illegible]	[illegible]			
[illegible]	[illegible]	[illegible]			[illegible]			
[illegible]	Beç Filarmoni Ork. 18.30	Sempozyum		Al Di Meola 2 30		AST 21.30		
7 Temmuz [illegible]	Beç Filarmoni Ork. 18.30	I. Türk Mus. Kons. Grb. N. Varol 18.30		Al Di Meola 21.30	Sema Gösterisi 21.30	AST 21.30		[illegible]
8 Temmuz Cuma	E. Fernandez 18.30 Gitar Üçl* 21.30				Sema Gösterisi 21.30	AST 21.30		Aynalıkavak [illegible] 21.30
9 Temmuz Cumartesi	Gitar Üçl* 21.30	U. B. [illegible] 11.00	Viyana Çocuk [illegible] 18.30	Viyana Devl Balesi 2 30	Aşıklar Şöleni [illegible]	AST 18.30 AST 21.30	Aşıklar Şöleni 17.00	İTÜ Mezunlar [illegible] 21.30
[illegible]			Viyana Çocuk Korosu 18.30	Viyana Devl Balesi 21.30	Aşıklar Şöleni 21.30		Aşıklar Şöleni 17.00	
11 Temmuz Pazartesi	Lyon Ulusal Ork. 21.30							
12 Temmuz Salı	Lyon Ulusal Ork. 18.30							
[illegible]				[illegible] 21.30				
[illegible]				Joan Baez 21.30	Ank. Devl. Halk Müz. Kor. 21.30			
[illegible]	[illegible]		Venedik Virtüözleri [illegible] 18.30	Joan Baez 21.30	Ank. Devl. [illegible] Müz. Kor. 21.30			
[illegible]	[illegible]		Venedik Virtüözleri [illegible] 18.30		Halk Müz. Kons. 21.30			[illegible]
[illegible]	[illegible]			Dizzy Gillespie 21.30	Özel T. Musiki Cem. 21.30			E. Stender (org) 16.00
[illegible]	[illegible]			Miles Davis 21.30				
[illegible]				Miles Davis 21.30				
[illegible]			Ch. Bastide (soprano) 18.30	Miles Davis 21.30				

* L. Coryell/Ph. [illegible]

● Rezervasyon, 30 Nisan - 7 Mayıs tarihleri arasında AKM ön fuayesinde yapılacaktır. ● Rezervasyon formları ve program broşürü, AKM gişelerinden dağıtılmaktadır. ● Bilgi için: AKM Gişe: 152 50 32 33 Vakıf Merkezi: 159 10 00
● Biletler 4 Haziran'dan itibaren gişelerde satışa sunulacaktır. ● Programda değişiklik hakkı saklıdır.

Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla İlk İlişkileri Üzerine

KLAUS SCHWARZ

YÜKSELİŞ halindeki Brandenburg-Prusya devleti ile gerileme dönemindeki Osmanlı büyük devleti arasındaki ilişkiler hakkındaki araştırmalar son zamanlarda belirgin bir artış gösterdi. Kiel'de verdiği doktora tezinde Karl Pröhl, "1606-1871 Arasında Alman-Türk İlişkilerinin Gelişimi"ni[1] ele alıyor. Ancak, dolaysız Osmanlı-Türk kaynaklarından ve arşivlerinden yararlanmadan hazırlanmış olan çalışmasının asıl ağırlığını, II.Friedrich (1740-1786) ile başlayan Osmanlı-Prusya İttifak Politikası oluşturuyor. Asıl olarak Avusturya'ya karşı yönelen bu Prusya-Osmanlı ilişkileri dönemi üzerine Osmanlı kaynaklarını bütünüyle dikkate alan, hatta bu kaynakları konu edinen birçok spesifik araştırma yayınlanmış durumda. Nitekim Gümeç Karamuk, 1791 yılında Berlin'e giden Ahmed Azmi Efendi'nin heyetinin "Sefaretname"sini (elçilik raporu) tıpkıbasım halinde yayınladı ve ekte çevirisini ve ayrıntılı bir araştırmayı sundu[2]. İstanbullu tarihçi Kemal Beydilli bu döneme ilişkin iki titiz araştırma birden yaptı. 1984'te Beydilli'nin 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı hakkındaki çalışması[3] yayınlandı. Bunu bir yıl sonra "Büyük Friedrich ve Osmanlılar"[4] izledi. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışındaki en büyük Türk vatandaşları topluluğunun yaşadığı Berlin'de de son zamanlarda Brandenburg'lular ile Osmanlılar arasındaki ilk temaslara ilgi artıyor. Berlin'de yaşayan Gültekin Emre, 1983'te yayınlanan kitapçığı "Spree Kıyılarında Türklerin 300 Yılı" ile Türklerin Berlin'deki izlerini saptama yolundaki ilk adımı atmış oldu.[5] Bol resimli kitapçığının adının seçimi ise iki bakımdan talihsiz. Birincisi, muhtemelen ilk Türkler, esirlerdi; çok daha önce Berlin'e gelmişlerdi. Nitekim daha sonra Elektör Prensi unvanı alan II. Joachim'in (1535-1571) daha 1532'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana'ya ikinci saldırısına (Alaman Seferi) karşı savunması sırasında ele geçirdiği bazı esirleri Berlin'e getirdiği belirtilir.[6] Fakat 18. yüzyıldan önceki Türk-Brandenburg temaslarına fazla yakından değinmeyen Gültekin Emre, savaş esirlerinden çok Berlin Sarayı'na gönderilmiş Türk elçi heyetlerini kastediyor. Ancak bu arada yaptığı bir hataya Berlin kamuoyunda yarattığı sonuçlar nedeniyle değinmek gerekiyordu. Gültekin Emre'ye göre 1701 yılında "Osmanlı Babıâli'sinin bir elçisi, Meklubsi-Azmi-Said-Efendi", onbeş kişilik bir maiyet ile ilk Osmanlı elçisi olarak Berlin'e gelmiştir.[7] Bu da, Berlin Kenti Senatosu tarafından çıkarılan bir "Türk Berlinliler için Kent Rehberi"nin bu verileri aynen almasına ve "Kral V.Friedrich'in (1688-1713) Hükümdarlık Döneminde böyle bir "ilk" elçilik heyetinden söz etmesine yol açtı.[8]

Oysa böyle bir elçi heyeti tarih araştırmalarında şimdiye kadar hiçbir şekilde bilinmediği gibi, o dönemdeki Osmanlı diplomasisinin usül ve âdâbı hakkında kafamızda oluşmuş görüntü ile hiç mi hiç bağdaşmıyor.

İşin aslına bakılırsa "ilk Osmanlı elçilik heyeti"nin hangisi olduğu sorusu belki hiç de bu dar biçimiyle ortaya atılmamalıdır. Bilindiği gibi Altınordu'nun kalıntılarından biri olan Kırım Tatar Hanlığı, Osmanlı egemenliği altında bir devletti. Kırım Tatar Hanları Osmanlı yönetimi tarafından cihan fatihi Cengiz Han'ın soyundan gelen Giray hanedanının üyeleri arasından atanır ve gerektiğinde de halledilirdi. Kırım Tatarlarının hafif süvarileri Sultan Süleyman'ın savaşlarından beri Osmanlı savaş kuvvetinin önemli bir parçasıydı. Hanlık ayrıca Moskovalıların ve Polonya'nın yayılmacı politikalarına karşı önemli koruma görevleri yerine getiriyordu. Babıâli aynı zamanda, "Kuzey halklarının" meselelerini Kırım Hanı'nı da işe katarak yürüme[9] çabasındaydı. Bu bağlamda, Brandenburg Elektör Prensi'nin Berlin'deki sarayına Han'ın elçileri de geldi. *İlk Kuzey Savaşı* (1654-1660) sırasında İsveçliler Polonyalıları yenilgiye uğratmak üzere olduğu sırada Mayıs 1656'da Mehmet Ali Mirzâ'nın başında bulunduğu bir kırım Tatar heyeti Königsberg'e (şimdiki Sovyetler Birliği sınırları içindeki Kaliningrad-çev.) giderek Elektör Prensi Friedrich Wilhelm'i Polonya'dan yana savaşa girmeye ikna etmek istedi.[10]

Bunun karşılığında Han, Roma-Alman imparatorluğunun İsveç tarafından işgal edilmiş bölgeleri -Pomeranya ve Stettin kastediliyor- geri almasında yardımcı olacaktı. Elektör Prens ise İsveç'in baskısına boyun eğdi ve iki ay sonra Varşova önlerinde yapılan üç günlük bir meydan savaşı (28-30 Temmuz) sırasında müttefik Brandenburg ve İsveç kuvvetleri, Polonya ve Tatar ordularının karşısında yer aldı.[11] Savaşı izleyen kış aylarında Kırım Tatarlarının süvari birlikleri Doğu Prusya'yı

yağmaladı ve pek çok kişiyi köle olarak kaçırdı.[12] Ancak 1657 sonbaharında Elektör Prens saf değiştirerek Polonya Kralı II. Johann Kasimir (1648-1668) ve Danimarka Kralı III.Friedrich ile İsveç'e karşı ittifaka girdi. İmzalanan Bromberg anlaşmasında Brandenburg Elektör Prensi ayrıca, "Krala ve cumhuriyete karşı gelecekteki her savaşta" 1.500 süvari hazır etme teminatı verdi. Bu süvariler Prusya hersekliğinin dışına çıktıklarında iaşeleri Polonya Kralı ve Cumhuriyeti tarafından karşılanacaktı.[13] Elektör Prensi Friedrich Wilhelm 1659 yazında müttefikleriyle birlikte Jütland'da İsveçlilere karşı savaştığı sırada yeniden bir Kırım Tatar heyeti ona geldi[14] ve "Türkçe yazılmış"[15] bir mektup sundu. Heyet ilk başta, oradan Danimarka Kralı'na gitmek niyetindeydi. Bu mümkün olmayınca Kırım Tatarları, Brandenburg karargâhından Danimarka Kralı'yla mektupla irtibata geçti. Aynı yıl içinde Elektör Prensi'nin "Gizli Meclisi"nde, Han'ın Bahçesaray'daki sarayına bir heyet gönderip göndermeme konusu tartışıldı; bu heyet pratik nedenlerden ötürü oradan da Osmanlı Sadrazamı'na geçecekti.[16] Fakat ondan sonraki yıllar hiç de dostluk ziyaretlerinin yapılacağı bir zaman olmadı. Sadrazam Ahmed Köprülü, 1663 baharında İmparator I.Leopold'a karşı ilk seferine başlamış ve aynı yılın ağustosunda Viyana'nın sadece 150 kilometre ötesinde bulunan Neuhäusel Kalesi'ni (Macarcası: Ujvar, Slovakçası: Nove Zamke -Türk tarih kitaplarında Uyvar, çev.) almayı başarmıştı.[17] Ordusunda, herbiri hükümdar Han IV. Mehmed Giray'ın bir oğlunun emrinde bulunan yaklaşık 100.000 Kırım Tatarının ve 20.000 Zaporoje Kazakının yer aldığı rivayet edilir. Bunlar Moravya'yı ve Şilezya'nın bir kısmını öylesine talan ettiler ki, tüm Almanya'da Türk ve Tatar vahşeti hakkında sel gibi kitap ve bildiri yayınlandı.[18] İmparatorluğu tehdit eden bu durum karşısında Regensburg'daki Reichstag (İmparatorluk Meclisi), Türklere karşı imparatorluk orduları toplanmasını onayladı. Protestanlar, kendi oluşturdukları imparatorluk birliklerinin başında savaş komutanı olarak kendilerinden birini, yani Brandenburg Elektör Prensi'ni istiyordu, fakat bunu kabul ettirmeyi başaramadılar.[19] Bu arada da Elektör Prens Friedrich Wilhelm, Eylül 1663'te Şilezya'yı yeni Kırım Tatar saldırılarına karşı korumak üzere, Türklerin üzerine Holstein Hersek'inin emri altında Brandenburg kuvvetleri göndermişti.[20] 1664 baharında bu Brandenburg kuvvetleri -aralarında Berlin'den gelen 1 Numaralı Piyade Alayı da bulunuyordu- Türkler karşısında başarılı şekilde ilerledi, fakat Temmuz ve Ağustosta Neuhäusel'i (Uyvar) kuşatmaları başarısız kaldı ve kale Türklerin elinde kaldı.[21]

Brandenburg Elektör prensi III. Friedrich 1710 yılında kendisini "Prusya'da kral olarak ilan etti." (Der Nue, eröffneten Ottomanischen Pforten Fortsetzung... Augsburg 1701. s.674)

9 Nisan 1664'te Spree kıyısındaki Cölnn (Elektör) Prensi, her ayın ilk çarşambasının Hıristiyan ordularının Türklere karşı savaşlarında muzaffer olmaları için bir tövbe, oruç ve dua günü olduğunu ilân etti. Çarşambaları Berlin'de ve Brandenburg ülkelerinde bir dua saati düzenlenecekti, ki Tanrı, "Hıristiyan isminin genel ezelî düşmanı Türk'ün (suretinde)... bize tehdit için gösterdiği öfke sopasını" yeniden geri çeksin. Âyinlerde okunacak İncil bölümleri harfi harfine belirtilmişti. Tövbe ve dua günlerinde, "... her tür ticaret ve dünyevî faaliyet ve işler durdurulacak ve herkes gezintiden, tıkınmak ve içmekten ve bütün yakışık almaz şeylerden uzak" duracaktı.[22] Zaman zaman bu dua âyinlerinin, örneğin hasat sırasında sabahleyin tarlada değil de, emredilen zamanda yapılması gerektiği hatırlatılıyordu.[23] "Türk vergisi" adı verilen savunma vergisi de yeniden tahsil edilmeye başlandı.[24] Eisenburg (Macarca: Vasvár) barışından (10 Ağustos 1664) sonra Brandenburg kuvvetleri Crossen (bugünkü Polonya'da Krosno Odrzánskie) üzerinden Mark'a geri döndü.

Bu bağlamda bir de ilginç bir olguya değinmek gerek. Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, "Seyahatname"sinde üzülerek, 1663 sonbaharında tüm Almanya'yı boydan boya ta "Alman Denizi"ne kadar geçip bu arada Brandenburg kentine de saldırıp "her şeyi yakıp yıkma ve yerle bir etme"[25] emrini alan 35 bin atlıdan oluşan orduya katılamadığını anlatır. Abartmalarıyla ünlü Evliya Çelebi'nin bu hikâyesi belki de Bohemya ve Silezya'ya yapılan saldırıyı yansıtıyordur.

Sekiz yıl sonra Haziran 1670'te yeniden bir Kırım Tatar heyeti geldi ve Elektör Prens bu heyeti Berlin'de kabul etti.[26] Elçinin Türkçe olarak yaptığı konuşma, Elektör Prensin danışmanı Jakab Nagy de Harsány (1615'ten 1677'den sonrasına kadar) tarafından tercüme edildi.[27] Kırım Tatar elçisi ayrıca Han'ın karısının Elektör Prensinin karısına Türkçe olarak yazdığı bir mektubu sundu ve Prensin karısı bu mektuba Latince cevap yazdı. Bu Kırım Tatar heyetinin amacı, Brandenburg ile bir ittifak imkânını araştırmaktı. Buna karşılık Elektör Prens ilk önce, birinci Kuzey Savaşı sırasında Kırım Tatarlarına esir düşmüş Brandenburg'luların serbest bırakılmasını rica etti. Heyet, ricanın yerine getirileceğini vaadetti. Bir yıl sonra, 1671'de, yeniden bir Kırım Tatar heyeti geldi ve yine Jakab Nagy de Harsány tarafından ağırlandı.[28] 1672 ile 1675 yılları arasında ise Brandenburg birliklerinin Graf Friedrich von Dönhoff emrinde Polonya ordusunun takviye kuvveti olarak Türklere ve Kırım Tatarlarına karşı savaştığını görürüz.[29] Ağır çarpışmalardan sonra Polonya, Zórawno barışıyla (Kasım 1676) Podolya'yı Osmanlı İmparator-

No. XXI. EDICT von Monathlichen Buß- Faſt- und Beth-Tagen auch wöchentlichen Beth-Stunden wegen des Türcken-Kriegs, vom 9. April. 1664.

Wir Friderich Wilhelm, von Gottes Gnaden, Marggraff zu Brandenburg, des Heil. Römiſchen Reichs Erz-Cämmerer und Churfürſt, ꝛc. ꝛc. Geben hie mit allen Unſern getreuen und gehorſamen Ständen und Unterthanen, von Prälaten, Graffen, Herren, Ritterſchafft und Städten, dieſer Unſer Chur- und Marck Brandenburg, nebſt zu entbiethung Unſers gnädigen Grußes zu vernehmen: Demnach durch Göttliche Verhängniß und ſonder Zweiffel umb Unſer aller vielfältigen Sündenwillen, die Gefahr von dem allgemeinen Erbfeinde Chriſtlichen Namens, dem Türcken, je länger je mehr zunimmt, und dann bey ſothaner Beſchaffenheit allen Chriſtlichen Potentaten und Obrigkeiten obliget, nicht allein alle müegliche Mittel und Kräffte anzuwenden, wie vermittelſt Göttlicher Hülffe und Beyſtandes, ſolchem des Erbfeindes blutdürſtigen und grauſamen Beginnen geſteuret und gewehret werden möge, ſondern auch fürnehmlich, und vor allen Dingen hochnötig ſeyn will, daß wir uns geſamt mit einem recht Chriſtlichem bußfertigen Leben und Wandel Uns zu GOtt dem HErrn bekehren, Ihm mit einmühtigen und hertzlichen Gebät in die uns angedeutete Zornruthe fallen, und Ihn umb Abwendung ſolcher wolverdienten Straffen eiferig anruffen; Solchemnach haben wir beſchloſſen, algemeine Faſt- Buß- u. Bättage auch Beyſtunden in allen Unſern Landen anzuordnen, und zwar nachfolgender geſtalt: daß am erſten Mitwoch eines jedweden Monats ein allgemeiner Buß- Faſt- und Bättag, alle Mittewochen aber auſſer dieſen Buß- Faſt- und Bättag eine Bätſtunde zu Mittage umb halb ein Uhr gehalten und von jedermännigilich fleiſſig beſucht werden ſolle, es wäre denn, daß einige Alters, Kranckheit, oder anderer unumbgänglicher Urſachen halber zur Kirchen nicht kommen könten, dieſelbigen haben mit den ihrigen zu Hauſe, oder an was Orte ſie ſich befinden, das allgemeine Buß- gebät mit hertzlicher Andacht und devotion zu verrichten, zu welchem Endedenn bey überreichung dieſes Patents eine formula ſolchen Gebäts, ſo in denen algemeinen monatlichen Buß- Faſt- und Betagen, wie auch in denen wöchentlichen Bätſtunden der Chriſtlichen Gemeinde fürzuleſen, übergeben werden ſoll: Es ſollen aber dieſer Buß- Faſt und Bettage halber die ordentliche Predigten und Bättstunden, ſo bishero jedes Orts gebräuchlich geweſen, nicht eingeſtellet werden, ſondern die Predigten am Dienſtage vor dem Buß- Faſt- und Bättage, wo dieſelben gebräuchlich. Bey denen Buß- Faſt- und Bättagen ſollen die Pfarrer und Prediger jedes Orts in ihren Predigten, fürnehmlich von der Urſache der Straffen GOttes, von der Buſſe, vom lebendigen Glauben und vom wahren Chriſtenthum handeln,

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet'in İmparator I. Leopold'a karşı açtığı sefer nedeniyle Elektör Friedrich Wilhelm'in Berlin'de ilân ettiği emirname (Mylius, Corpus Cnstitotionum 1, 2, s.82)

luğu'na bırakmak zorunda kaldı. Hemen bir yıl sonra, Aralık 1677'de tam o sırada, henüz İsveçlilerin elinde bulunan Stettin'i kuşatmakta olan Elektör Prens Friedrich Wilhelm'e yeniden bir Kırım Tatar heyeti geldi.[30] Ancak karargâhta, Elektör Prense Han tarafından yazılmış mektubu okuyabilecek kimse yoktu. Elektör Prens bu yüzden mektubu Başpapaz Müller tarafından tercüme edilmek üzere önce Berlin'e gönderdi.[31] Bundan sonraki Kırım Tatar heyeti Aralık 1679'da Berlin'e ulaştı. Yolculuk koşulları -yanlış anlamalar sonucunda köylülerle dövüşmüşlerdi-ve ayrıca pek de elçi heyetine benzemeyen dış görünüşleri ile diğerlerinden daha fazla kendilerinden söz ettirdiler.[32] 1681 yılında Polonya ile Moskova anlaştığı ve Brandenburg-Polonya ilişkileri, Elektör Prens Friedrich Wilhelm'in üçüncü oğlu Ludwig'i Luise Charlotte Radziwill ile evlendirerek ailesini Polonya tahtında hak iddia edebilir duruma getirmiş göründüğü için kötüleştiği bir sırada yeniden bir Kırım Tatar heyeti işbirliği imkânlarına bakmak üzere Berlin'e geldi. Elektör Prens Polonya ile anlaşmazlıkları diplomatik yoldan çözebildiği için Kırım Tatarlarıyla ilişkilerini yoğunlaştırma gereğini görmüyordu. Fakat Kırım Tatarlarıyla dostluk ilişkileri içinde bulunmayı "Büyük Elektör Prens" (Grosser Kurfürst) doğu politikasının önemli bir ögesi ve "Elektör Prensliği'nin Prusya üzerindeki iktidarının pekişmesini bir tehdit olarak gören Polonya tahtının ve Polonya Reichstag'ının sürekli açığa çıkan düşmanca hareketlerine karşı değerli bir koruyucu ilâç" olarak görüyordu.[33] Ancak bunu izleyen yıllarda böylesi hesapların oynayabileceği bir rol yoktu. 1683 yılında Kırım Tatarlarını Hanları Murad Giray'ın önderliğinde, Viyana'ya sefer yapan Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ordusunda görüyoruz. Bunu izleyen Türklere ve Tatarlara karşı uzun savaşlarda Brandenburg kuvvetleri iki bayrak altında savaştı: Roma-Cermen (Alman) İmparatoru'nun bayrağında ve bir yardım anlaşması uyarınca Polonya Kralı'nın saflarında. Buna karşılık 1683'te İmparatora Viyana'nın kurtarılması için söz verilen Brandenburg kuvvetleri, İmparator Elektör Prensi'nin çeşitli taleplerini yerine getirmediği için savaşa girmedi.[34] Polonya ordusundaki Brandenburg kontenjanı ise General Truchsess von Waldburg'un komutasında tam zamanında harekete geçti. Bu birlikler Gran/Estergon (21.10.1683) ve Szeczen'in (10.11.1683) fethine katıldılar. Alınan ganimetler arasında, Elektör Prens II. Joachim'in 1542 yılındaki başarısız seferi sırasında Türklerin eline geçmiş bir Brandenburg topu da bulunuyordu.[35]

Muhtemelen, şimdi Berlin'deki Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesinde bulunan o döneme ait bazı maliye idaresi belgeleri -bunlar arasında Neuhäusel/Uyvar'da görevli Türk askerlerinin maaş bordroları da bulunuyor- Brandenburg birliklerinin o sırada elde ettiği ganimetler arasındaydı.[36] Ertesi yıl da, 1684'te, bir Brandenburg takviye kolu Polonya ordusunda savaştı ve Osmanlı sınır kalesi Hotin'de (şimdi Rusça Hotin) ve Kamaniçse'de (bugün Rusça'da: Kamanets-Podolskiy

Saflarında Brandenburglu asker olan Roma-Alman İmparatorluğu ordusu ile Türk ordusu arasındaki ("Uzun Harb, 1593-1606) savaştan bir görünüm. (Ortelius Chronologia und historische Beschreiburg... Nürnberg 1620.)

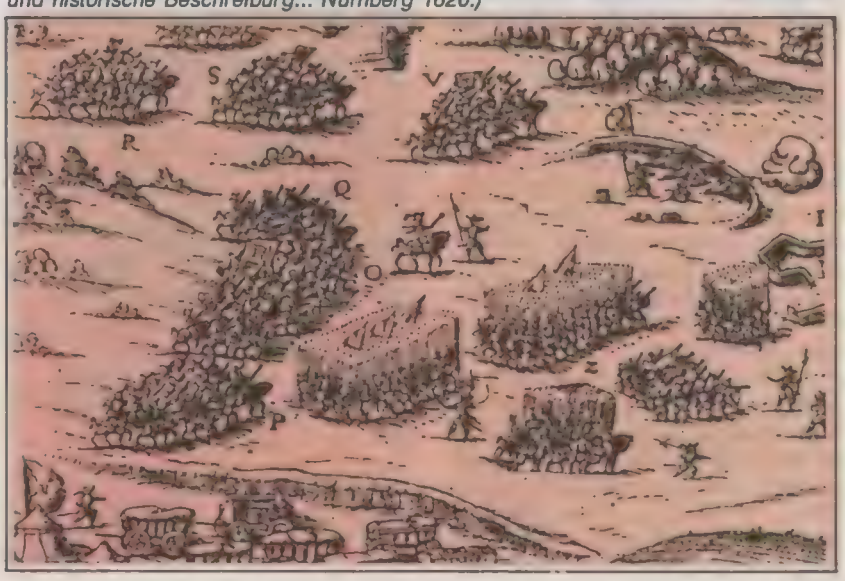

Estergon'un fethi 1683. (Ottomanischen Pforten, s.251)

Osmanlıların Lippa'yı geri alması, 1695. (Der Neu-e setzung. Augusburg 1701, s.723)

[Kamenec-Podol'skij]) kanlı çarpışmalarda yer aldı.[37]

Viyana'nın kuşatılması vesilesiyle Elektör Prensi bir kere daha bir ferman çıkarmış ve tövbe, oruç ve dua günleri emretmişti.[38] İmparator I. Leopold ile anlaştıktan sonra Elektör Prens 7 bin adamlık piyade kuvvetini ve 1.200 atlıyı Macaristan'a doğru harekete geçirdi. 17 Nisan 1686'da General Hans Adam von Schöning (1641-1696) emri altındaki birlikleri Crossen'den bizzat uğurladı.[39] Takviye kolu 23 Haziran'da Buda'ya yaklaştığında İmparatorluk ve Bavyera birlikleri tarafından kuşatılmış durumdaki Türk savunma kuvvetleri ilkönce kendi kurtarma kuvvetlerinin geldiğini sandı.[40] Brandenburg ordusundaki bir sıhhiyeci, Johann Dietz, aynı yıl 2 Eylül'de Buda'nın alınmasıyla son bulan kanlı çarpışmaları canlı bir şekilde anlatan bir yazı bırakmıştır.[41] O çarpışmalarda Brandenburg'luların eline geçen iki tuğ ve kıta sancağı henüz bu yüzyılın başlarına kadar Berlin'deki ordu müzesinde (Zeughaus) bulunuyordu.[42] Ondan sonraki Macaristan seferlerinde Brandenburg'lular, İmparatorluk ordularının Slankamen'deki (19 Ağustos 1691) zaferinde büyük pay sahibiydi. İmparatorla uzun uzadıya pazarlıklar sonucunda Elektör Prens 1691'de bir yardım anlaşması imzaladı ve General Hans Albrecht von Barfus (1635-1704) emri altındaki 6 bin adamı yine Macaristan'a gönderdi.[43] Bu birliklerin çarpışmalardaki büyük rolü, efendilerine büyük itibar[44] ve komutanlarına Reichsgraf (imparatorluk kontu) ünvanını sağladı, fakat aynı zamanda da çok ağır zayiatlara yol açtı. Askerlerin yalnızca üçte biri çarpışmalardan ve eziyetli yolculuktan sağ çıktı ve Crossen'e geri döndü.[45] Bundan iki yıl sonra Wilhelm von Brandt'ın (1644-1701) başında bulunduğu bir Brandenburg kontenjanı, başarısız sonuçlanan Belgrad kuşatmasına katıldı.[46] Aynı kolordunun 1694 yılındaki seferi de kayda değer sonuçlar almadan sona erdi.[47] Ondan sonraki yılda da Türkler yeniden belirli başarılar sağladı. Bizzat Sultan II. Mustafa'nın başında bulunduğu bir ordu Lippa'yı (bugünkü Romanya'da Lipova) geri aldı ve İmparatorluk ordularını savunmaya itti. Brandenburg kuvvetlerinin İmparatorluk ordularındaki varlığı Sultan II. Mustafa'nın bu ilk savaş seferinin vakanüvisi Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa tarafından da biliniyordu ve onun tarihinde sözü ediliyor. 1697 yılının seferlerinde de Türk tarihçisi Brandenburg birliklerinin girişimlerinden söz eder.[48] Aynı yıl Zenta'da yapılan savaşta Türkler Prens Eugen tarafından tamamen yenildiler. Savaşın sonucunu tayin eden bu zaferde Otto von Schlabberndorfs komutasındaki Brandenburg'luların büyük payı vardı. Fakat bu savaşla birlikte, Türkler ile Brandenburg'luların elde silah karşı karşıya geldikleri zaman-

Adam von Schöning (Boethius, Christopoph; Ruhm beloberter... Kriegs-Helm, Bd 2 Nürnberg 1686)

röffneten Ottomanischen Pforten Fort-

Neuhäusel/Uyvar'ın fethi, 1685. (Ottomanischer Pforten, s.308)

lar sona erdi. Savaşın sona ermesinden sonra Brandenburg'luların 1697/98 kışında anayurtlarına geri döndüler. Bu birlikler için anlaşmada yazılı olarak yer almış, fakat ödenmemiş İmparatorluk ödentileri ise daha uzun süre boyunca Viyana sarayı ile pazarlık konusu olarak kaldı.[49]

Sonraki yıllarda da Brandenburg-Prusya'yı daha sımsıkı bir şekilde İmparator'un safında görürüz. 16 Kasım 1700'de "Yenilenmiş Gizli Savunma İttifakı" -genelde Taht Mukavelesi olarak adlandırılır- imzalandı. Elektör Prens III. Friedrich von Brandenburg'un kendini bundan böyle Prusya'da Kral I. Friedrich olarak ilân etmesi de bu mukavele bağlamında görülmelidir.[50] Fakat artık Avusturya-Prusya ikili sistemi oluşmaya başlamıştır. Kral I. Friedrich daha o zamandan Macaristan'daki Anti-Habsburg isyancılarıyla gizli temaslarda bulunmaya başlamıştı. Viyana'daki elçisi Christian F. Bartholdi'ye, II. Franz Rákóczy'nin temsilcilerine arabuluculuk teklif etme talimatı vermişti. I. Friedrich'in zamanla İmparator'dan uzaklaşması ile II. Franz Rákóczy ile temasları giderek arttı.[51] Örneğin Macar isyancılarına, kendisinin deniz devletleri İngiltere ve Hollanda ile ortaklaşa olarak onlardan yana müdahale edeceği ve İmparatorluk ordusundaki Prusya birliklerini geri çekeceği yolunda umut verdi. Aslında 1706'dan beri zaten Prusya birlikleri İspanya taht savaşında "Büyük İttifak" içinde (İmparator I.Leopold, Hollanda, İngiltere, Ispanya, Savoyen ve ayrıca çeşitli İmparatorluk eyaletleri), Fransızlara karşı İmparatorluk, ya da Reich komutasında değil, deniz devletlerinin maaşıyla savaşıyorlardı.[52] Yeni bir ittifaklaşmanın koşulları oluşuyordu. Avusturya-Prusya rekabeti arttığı ölçüde, Prusya giderek artan oranda Avusturya'nın düşmanları safında görünmeye başladı. Rákóczy'nin elçileri, daha 1704 yazındaki gizli Macar-Prusya görüşmeleri sırasında Prusya Kralına, efendilerine Türkler'den yardım teklif edildiğini bildirmişlerdi.[53] Bu arada bu görüşmelerden üç yıl önce de, İngilizlerin önayak olmasıyla Prusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında dolaysız ticaret ilişkileri imkânı araştırılmıştı. Bunun nedeni İngiltere'de, İngilizlerin Levant (Doğu Akdeniz) ticaretinin Fransızlar tarafından baltalanabileceği ihtimalinden endişe ediliyordu. İstanbul'daki Britanya elçisi bu yüzden Elbe-Spree-Oder-Tuna nehir yolları üzerinden bir mal taşımacılığı planına önayak olmuştu ve Viyana'daki Prusya elçisi Bartholdi, daha 23 Nisan 1701'de bu konuda ayrıntılı öneriler sunmuştu.[54] Ancak bu planlar en azından bir süre için rafa kaldırıldı.

Bu arada II. Franz Rákóczy Transilvanya'yı terk etmek zorunda kaldı ve önce Fransa'ya, sonra da Türkiye'ye gitti. Prens Eugen 1716 yılında Peterwardein'da (Petrovaradin) yenilgiye uğratıldıktan ve ondan sonraki yıl da Belgrad'ı aldıktan sonra Türkler yeniden ciddî bir şekilde zor durumda kaldılar. Passarowitz (Pasarofça) anlaşmasıyla sonuçlanan barış görüşmelerinin öncesinde, yani bir bakıma masa başı mücadelenin bir ön adımı olarak, Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa, Ocak 1718'de, son savaşta tarafsız kalmış olan Polonya Kralı'na bir mektup gönderdi. Bu mektupta II. Rákóczy'nin yeniden Transilvanya Kralı olarak tahta geçirilmesi için destek istedi. Mektup halen Krakovya'daki Czartoryski kütüphanesinde bulunuyor ve 1976'da Zygmunt Abrahamowicz tarafından yayınlandı.[55] Bu mektubun şu bakımdan önemi var ki, 1831 yılında Joseph von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nde, Sadrazam'ın Rákóczy'nin diretmesiyle aynı zamanda Prusya Kralı'na da benzer bir mektup gönderdiğini anlatır. Hammer bu bilgi için kaynak göstermemişti.[56] 18. Yüzyıl Prusya-Osmanlı ilişkilerinin uzmanı

Buda kuşatmasında bir Brandenburg süvarisi. (Szakàly, Ferenc: Buda vissafoglalànak emlèkezete 1686. Budapest 1986)

8 bin Brandenburg'lu askerin katıldığı Brandenburg kutaşması, 1689

olan Kemal Beydilli de, 1981'de yayınlanan makalesinde, İstanbul'daki Başvekâlet arşivinde bu mektubun izine rastlamadığını belirtiyor, ancak Osmanlılarla Prusya arasında dolaysız yazılı haberleşmenin o sırada muhtemelen başlamış olduğunu tahmin ediyordu. Aradan geçen zaman içinde Kemal Beydilli sözkonusu mektubun izini buldu. Mektubun bir sureti, 12 Ocak 1718/II Safer 1130 tarihini taşıyor. Prusya Kralına yönelik bu mektubun içeriği, Polonya Kralı'na gönderilmiş olan mektuptan biraz farklıdır.[57]

Dönemin imparatorluk tarihçisi Mehmed Raşid, eserinde, Pasarofça anlaşmasına hazırlık için Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın yürüttüğü diplomatik faaliyetleri anlatmıştır. "Hıristiyan milletlerin Avusturyalılar'a yardımını önlemek (men'i i'ane-i milel-i nasârâ bî taraf-ı Nemçe)" başlığı altında, Sadrazam'ın "(el-kûfr milletun vâhidatun) tüm kâfirler aynı millettendir" sözünü gözününe alarak,

مسقوچاری وروسیه قرالی یانشر وکیلربنده وله قرالینه مکاتب

(Moskova Çar'ının ve Rusya Kralı'nın başvekillerine ve ayrıca Polonya kralına) saray ile dostluklarını güçlendirmek için yazılar gönderdiğini belirtir. Burada herhalde en büyük ihtimalle temize çekerken yapılmış bir imlâ hatası sözkonusu olsa gerek ve bu hata gerek tarihin İstanbul'da yapılmış basımında, gerek şimdiye kadar incelenmiş tüm el yazmalarında yer alıyor. "Rusya Kralı" yerine "Prusya Kralı" kast ediliyor olmalı! Bu mesêleyi de açıklığa kavuşturmuş olma başarısı Kemal Beydilli'ye ait, çünkü Polonya Kralı'na ve 2 Ocak 1718'de Moskova Çarı'nın ve 12 Ocak'ta da Prusya Kralının başvekiline gönderilmiş olan üç mektubun da suretini ortaya çıkardı.[58]

Bundan bir süre sonra Kral I. Friedrich Wilhelm (1713-1740) Sultan III. Ahmed'e ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya mektup yazarak başseyisi Johannes Jurgowski'ye at alımında yardım etmelerini rica eder. Bu girişimin hedefi büyük ihtimalle, diplomatik ilişkiler kurmanın imkânlarını araştırmaktı. Bu iki mektubun Türkçe çevirileri, gelen ve gönderilen devlet yazışmalarının kopyalarını içeren "nâme defteri"ndeki biçimiyle, Ahmed Refik tarafından yayınlanmıştır. İki yazı da 7 Eylül 1720 tarihini taşıyor,[59] taslaklar ise "Prusya Gizli Devlet Arşivi"[60]nde bulunuyordu. Sultan III. Ahmed'in Kral I. Friedrich Wilhelm'e cevap mektubu da "Prusya Gizli Devlet Arşivi"nde saklanıyordu ve bu da Scheel tarafından yayınlandı.

Birkaç yıl sonra Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirme yönündeki yeni bir girişimini görüyoruz. Kral bu sefer Sattler adındaki bir teğmeni gönderdi. Teğmen Sattler 1739'da iki uşak ve bir tercümanıyla birlikte Hotin'e vardı ve oradaki komutan tarafından Bender'e (bugünkü Rusya'da Benderi) gönderildi. Yanında Kırım Hanı'na bir mektup bulunduruyordu. Osmanlı tarihçisi Subhî'[61]nin tarihinde yazdığına göre mektupta Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk arzusu ve birkaç at ve "esir" satın almak için izin istendiği belirtiliyordu. Kral I. Friedrich Wilhelm, başseyisi Jurgowski'yi gönderdiği sırada İngiliz elçisinin aracılığına başvurmuştu. Bu sefer ise geleneksel görüşme muhatabına, yani Kırım Tatarlarının Hanına başvuruyordu. Sözkonusu Teğmen Sattler 1739 sonbaharına kadar Bender'de kaldı ve devlet

Buda kuşatması sırasında bir Brandenburg trampetçisi. (Szakály, F.: Buda visszafoglalásának emlékezete 1986. Budapest 1686)

misafiri olarak yevmiye aldı. Sattler tarafından imzalanmış makbuzlar 1981'de Kemal Beydilli tarafından yayınlanmıştır.[62] Beydilli ayrıca, İsveç elçisi Ifmar Carlson'un (1704-1767) şimdiye kadar bilinmeyen bir dilekçesini de yayınlayarak, Kral I. Friedrich Wilhelm'in ölümünden sonra II. Friedrich yönetiminde de Prusya'nın İstanbul ile ilişki geliştirme gayretlerini sürdürdüğünü kanıtlamıştır. Bununla birlikte genç kralın muhtemel rakiplerinin şüphelenmesine meydan vermemek için bu girişimleri bir süre gizli tutmak zorundaydı ve bu yüzden bu yöndeki söylentileri "Arap masalı" diye niteleyerek yalanlatıyordu.[63] İstanbul'daki Avusturya casusları Prusya'nın tüm faaliyetlerini ellerinden geldiği kadar yakından izliyor ve gerektiğinde de engellemeye çalışıyorlardı.[64]

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya arasında karşılıklı elçi gönderilmesine ve anlaşmalar imzalanmasına kadar daha epey zaman geçmesi gerekecekti. II. Friedrich ancak 1756 yılında Karl Adolf von Rexin'i olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderebildi. Rexin'in asıl adı Gottfried Fabian Haude idi ve Şilezya asıllıydı. Türkiye'de daha önce iki kere bulunmuştu. İlk olarak Breslau'daki bir ticaret evi hesabına İstanbul'da faaliyet göstermişti. İkincisinde ise bir Avusturya süvari birliğinde savaşmış ve 1736-1739 savaşında Türklere esir düşmüştü. Memleketi 1740'ta Prusyalılar tarafından fethedildiği zaman, artık Prusya tebasından olduğu için geri dönme imkânına kavuşmuş ve Prusya'nın hizmetine girmişti.

1761 yılında Prusya'ya ilk dostluk ve ticaret anlaşması imkânı tanındı. Nihayet 1763 yılında da ilk Osmanlı elçisi Ahmed Resmî Efendi Berlin'e geldi. 1790 yılında Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu bir ittifak anlaşması[65] imzaladılar ve ondan bir yıl sonra da Ahmed Azmî Efendi ile Berlin'e ikinci Osmanlı elçisi gelmiş oldu.[66]

Gelelim, başlangıçta sözünü ettiğimiz ve 1701 yılında Berlin'e geldiği iddia edilen elçilik heyetine. Gültekin Emre bu iddiasını, çıkaranları arasında bir süre için Theodor Fontane'nin de bulunduğu, "Ayı. Anavatan Tarihi için Haftalık Dergi"de ("Der Bär. Illustrierte Wochenschrift für vaterländische Geschichte", -ayı Berlin kentinin armasındaki simgedir-çev.) 1875'te yayınlanmış bir yazıya dayandırıyor. Yazının başlığı "Berlin'deki Türk Mezarlığı" ("Der türkische Friedhof bei Berlin") ve "Dr. C. Brecht" imzasını taşıyor.[67] Yazar "Heimatgeschichte" (ülke ve özellikle dar yöre anlamıyla "memleket"in tarihi- çev.) üzerinde çalışırdı ve Tempelhof köyü hakkındaki kitabından da anlaşıldığı gibi, "Divan Kâtibi ve Adalet Bakanlığı Özel Sekreteri" (Kanzlei-Rath und geheimer Registrator im Justizministerium) idi.[68] Türk mezarlığı hakkındaki yazısında şöyle deniyor.

> "Osmanlı sarayının elçisi Maklubsi-Asmi-Said-Effendi, hükümdarı Sultan İkinci Mustafa'nın Majesteleri Kral I. Friedrich'e kral ünvanını almasından dolayı tebriklerini iletmek üzere, 15 kişilik bir maiyet ile 22 Ocak 1701'de Şilezya sınırını geçmiş ve aynı yılın 11 şubatında Frankfurt'an der Oder'e (şimdiki Demokratik Almanya Cumhuriyeti topraklarında bulunan bir kent- çev.) ulaşmıştı. Ertesi gün Coepenick'e devam etti ve ondördünde de Rummels-

burg üzerinden Kraliyet Başkenti'ne girdi..."

Böylesi bir elçilik heyetinden kabul görmüş eserlerin hiçbirinde söz edilmediği gibi,[69] böyle bir olay o dönemin Osmanlı diplomasisi hakkındaki bilgilerimizle de hiç mi hiç bağdaşmıyor. 1701 yılında birden fazla kişiden oluşan bir Osmanlı heyeti, öyle rastgele ve önceden bildirilmeden, henüz dolaysız diplomatik ilişkilerin bile kurulmuş bulunmadığı bir ülkeye gidip kendi kendine bu ünvanı vermiş bir Kralın taç giymesini tebrik etmezdi.

Her şeyden önce, bir elçilik heyetinin henüz dört gün önce, 18 Ocak'ta Königsberg'de gerçekleşen bir taç giyme töreni dolayısıyla tebrik iletmek üzere hemen 22 Ocak 1701'de "Şilezya sınırı"nda ortaya çıkması göze çarpıyor. Elektör Prens III. Friedrich henüz 16 Aralık 1700'de Berlin'de yayınladığı bir manifesto ile taç giyeceği yolundaki kararını ilk olarak açıklamıştı.[70] Kral olarak Berlin'e ancak 6 Mayıs'ta döndü.[71] Maiyet ile seyahat eden bir Osmanlı heyetinin o dönemde İstanbul'dan Berlin'e gitmesi aylar alırdı. Örneğin Elçi Ahmed Resmî Efendi 1763 yılında bu yolu yaklaşık beş ayda almıştı.[72] Onun kayınbiraderi Ahmed Azmî, 11 Kasım 1790'da İstanbul'dan hareket etti ve Berlin'e 17 Şubat 1791'de vardı.[73]

Berlin'e gelen bu ikinci elçi, yani Ahmed Azmî Efendi, merkezî hükümet divanında yüksek bir mevki sahibi olduğunu belirten "Mektubcî" (yaklaşık kâtip anlamında) ünvanını taşıyordu.[74] Brecht tarafından eklenmiş olan "Meklubsi" kelimesi tabii ki bu ünvanın çarpıtılmış şeklidir.

Şimdi, 1701 yılındaki bu heyetin 22 Ocak'ta "Şilezya sınırı"nı geçtiği belirtiliyor. Kendi elçilik raporundaki (sefâretnâme) verilere göre Ahmed Azmî Efendi'nin yaptığı da buydu. Hicrî tarihin çevirilmesiyle gerçi 23 Ocak tarihi ortaya çıkıyor, fakat yıl çok daha sonrasını, *1791*'i gösteriyor!

Azmî Efendi Yukarı Şilezya'daki Thürmitz'de Prusyalı Binbaşı Roeder tarafından karşılandı. Bilindiği gibi ayrıca Şilezya 1701 yılında henüz Prusya'ya dahil değildi ve elçinin Aşağı Şilezya-Brandenburg sınırındaki Crossen yakınlarında karşılanması gerekirdi. C. Brecht'in 1701'de geldiğini iddia ettiği heyetin güzergâhı hakkında verdiği bilgiler büyük ölçüde 1791'deki Ahmed Azmî Efendi'ninkiyle uyuşuyor. Ancak Ahmed Azmî Efendi Berlin'e törenle, 17 Şubat 1791'de girdi, oysa burada, 1701'de geldiği iddia edilen elçinin gelişi 14 Şubat olarak belirtiliyor. Ahmed Azmî Efendi herhalde aşağı yukarı 14 Şubat'ta Köpenick'e vardı ve orada birkaç gün mola verildikten sonra Rummelsburg üzerinden Berlin'e devam edildi.[75] Ahmed Azmî Efendi Berlin'den 11 Ocak 1792'de ayrıldı. C. Brecht ise kendi elçisi "Meklubsi-Asmi-Said Effendi"yi hemen 1 Ekim 1701'de geri gönderiyor. Bunu nereden çıkardığı bizim için bir sır kalıyor. Genel olarak bakıldığında bu anlatımda, Berlin'e ikinci Osmanlı elçisi Mektûbcî Ahmed Azmî Efendi'nin ziyaretinin olguları seçilebiliyor. C. Brecht'in Said adını nereden aldığı ise anlaşılamıyor.[76]

Peki, yerel tarihçi C. Brecht böylesi bir olay anlatımını nereden edinmiş? 1791 rakamının bir yazım ya da baskı hatası sonucunda 1701'e dönüşmesi mümkün. O zaman geriye kalan olgusal yapıyı yazar kendisi uydurmuş olmalı. Herhalde Osmanlı İmparatorluğu tarihiyle pek haşır neşir de değildi. Nitekim, resmî görevli imparatorluk tarihçisi Mehmed Raşid'in[77] de eserinde sözkonusu zamanda henüz yeni taç giymiş Prusya Kralı'na giden bir heyetten söz etmeyişi de pek şaşırtıcı değil bu durumda. Protokol değeri bu denli yüksek olaylarda normalde epey ayrıntılı kayıt tutan bu tarihçinin başka türlü olsa, bu olayı sözetmeden atlaması pek beklenemezdi. □

Çeviri: EROL ÖZBEK

[1] Karl Pröhl: *Die Bedeutung preussischer Politik in den Phasen der orientalischen Prage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871.* (Şark Sorunu Aşamalarında Prusya Politikasının Önemi). Frankfurt a.M. 1986, 428 sayfa. *(Europäische Hochschulschriften:* Reihe. 3, Geschichte und Hilfswissenschaften. 315.)

[2] Gümeş Karamuk: *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III* (Osmanlı İktidarının Çöküşü ve III. Selim Yönetimindeki Reform Dönemi Hakkında Bir Belge Olarak Ahmed Azmi Efendi'nin Elçilik Raporu). Frankfurt, a.M. 1975. 324 sayfa. *(Geist und Werk der Zeiten.* 44).

[3] Kemal Beydilli: *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki.* İstanbul, 1984. 196 sayfa. *(İstanbul Üniversitesi Yayınları,* 3200.)

[4] Kemal Beydilli: *Büyük Friedrich ve Osmanlılar. XVII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri.* İstanbul 1985. 219 sayfa. *(İstanbul Üniversitesi Yayınları.* 3318. *Edebiyat Fakültesi Yayınları.* 3212.)

[5] Gültekin Emre: *300 Jahre Türken an der Spree. Ein vergessenes Kapitel Berliner Kulturgeschichte.* ("Spree kıyılarında Türklerin 300 Yılı. Berlin Kültür Tarihinin Unutulmuş Bir Sayfası.") Berlin 1983, 95 sayfa.

[6] A. Zimmermann: *Geschichte der Mark Brandenburg unter Joachim I. und Joachim II.* ("Brandenburg Mark'ının I. Joachim ve II. Joachim Dönemi Tarihi"), Berlin 1841, s.64.

[7] Emre, a.g.e., s.12.

[8] *Berlin Şehir Kılavuzu. Stadtführer für türkische Berliner.* Yayınlayan: Der Ausländerbeauftragte des Senats (Senato Yabancılar Görevlisi). Berlin 1986, 54 sayfa.

[9] Bu konuda ayrıntı için bak. Josef Matuz: *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen.* Mit historisch-diplomatischen und sprachlichen Untersuchungen. (Kopenhag Reich Arşivi'ndeki Kırım Tatarları'na İlişkin Belgeler. Tarihî-Diplomatik ve Dil İncelemeleri ekli.) Freiburg 1976. 347 sayfa, 29 tablo. *(Islamkundliche Untersuchungen,* 37.) s.14 vdd.

[10] Bu konuda bak. Hans Saring: *Tatarische Gesandschaften an Kurfürst Friedrich Wilhelm waehrend des ersten Nordischen Krieges.* (Elektör Prens Friedrich Wilhelm'e Birinci Kuzey Savaşı Sırasında Gönderilen Tatar Elçileri.) *(Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 46(1934), s.374-380.

[11] Ernst Opgenoorth: *Friedrich Wilhelm. Der Grosse Kurfürst von Brandenburg.* (Friedrich Wilhelm. Brandenburg Büyük Elektör Prensi) Cilt 1 ve 2, Göttingen 1971, s.336.

[12] Opgenoorth, a.g.e., s.350.

[13] Bromberg anlaşmasının bu onikinci maddesi, Polonya-Türk savaşlarında daha sonra sağlanan tüm yardım hizmetlerinin de zeminini oluşturdu. Anlaşma metni için bak. Theodor von Moerner: *Kurbrandenburgs Staatsvertraege von 1601 bis 1700* (Brandenburg Elektör Prensliği'nin 1601-1700 Arası Devlet Anlaşmaları), Berlin 1867, s.220-224.

[14] Saring, *Gesandtschaften I,* s.378 vd.

[15] Danimarka sarayı ile yazışmalarında Kırım Tatar Hanları, hafif Kırım Tatarı lehçesine kayan Osmanlı Türkçesi kullanıyordu. Brandenburg Devlet Prensine yönelik yazıları da herhalde benzer bir dilleydi. Bu belgelerdeki dil hakkında geniş bilgi için bak. Matuz, a.g.e., s.82 vdd.

[16] Saring, *Gesandtschaften I,* s.380.

[17] Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches.* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi), 6. Cilt, Peşte 1830, s.107 vdd. Ayrıntılı olarak en son: Vojtech Kopcan: Die Osmanische Provinz Nore Zamky *(Osmanlı ili Nové Zamky* [eyâlet-i Uyvâr]), *Asian and African Studies,* 21(1985), s.147-164.

[18] Joseph von Hammer: *Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft.* (Osmanlı Egemenliği Altındaki Kırım Hanlarının Tarihi), Viyana 1856, s.147-149.

[19] Johann Wilhelm Zinkeisen: *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa.* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Tarihi). 4. Cilt, Gotha 1856, s.922. Brandenburg'un yaptığı Türk yardımının pazarlıkları ve yazışmaları için krş.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Politische Verhandlungen.* (Brandenburg Devlet Prensi Friedrich Wilhelm'in Tarihi Hakkında Belgeler ve Evrak. Siyasi Görüşmeler.) 7. Cilt, Yayınlayan: Ferdinand Hirsch, Berlin 1887, s.285-348.

[20] Joh. Gust. Droysen: *Geschichte Der Preussischen Politik.* (Prusya Politika Tarihi) 3 Cilt, Kasım 3, Leipzig 1865, s.64 vdd.

[21] Günther Gieraths: *Die Kampfhandlunger der brandenburgisch-Preussischen Armee 1626-1807.* Ein Quellenhandbuch. (Brandenburg-Prusya Ordusunun Savaşları 1626-1807. Bir Kaynak El Kitabı.) Berlin, 1964, s.4

[22] Christian Otto Mylius: *Corpus Constitutionum Marchicarum, oder Königl. Preussisch und Churfürstl. Brandenburgische in der Chur-und Marck Brandenburg... ergangene Ordnungen.* (Corpus Constitutionum Marchicarum, ya da Brandenburg Mark'ı ve Elektör Prensliği'nden çıkarılmış... Prusya Kraliyet ve Brandenburg Elektör Prensliği genelgeleri.) Bölüm 1, Kısım 2, Berlin 1737, s.82.

[23] *Entscheidungen des Cöllnischen Konsistoriums 1541-1704.* (Cölln Konsistorium'u-Kilise Papazlar Meclisi Kararları 1541-1704.) Yayınlayan: Burkhard von Bonin. Weimar 1926, s.139.

[24] Dan. Friedrich Schulze: *Zur Beschreibung und Geschichte von Spandow,* (Spandau'nun Tasviri ve Tarihi Üzerine). Cilt 1 ve 2. Spandau 1913,

2. Cilt, s.221 vd.

[25] Evliya Çelebi: *Seyahatnâme*, Cilt 1-10. İstanbul 1896 vdd. VI. Cilt, s.313.

[26] Hans Saring: *Tatarische Gesandtschaften an den kurbrandenburgischen Hof nach dem ersten Nordischen Krieg bis zum Ende der Regierungszeit des Grossen Kurfürsten; Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 49(1937), s.115-124, s.115 vdd.

[27] Transilvanya asıllı bu Macar aydını, Transilvanya Prensi Georg Rákóczi (1630-1648) emriyle Türkçe öğrenmişti (Bilindiği gibi Transilvanya da Osmanlılara bağlı bir devletti). Türkiye'de bir dönem ülkesinin işgüderliğini de üstlenerek yedi yıl kalmış ve daha sonra 1651 yılında Berlin'e gelip Elektör Prensin emrine girmişti. 1672 yılında Cölln an der Spree'de ünlü Türkçe-Latince diyalog kitabı *"Colloquia Familiaria Turcico-Latina seu Status Turcicus Loquens"*i yayınladı. Eser daha sonra Georg Hazai tarafından yayınlanmıştır. Karş.: Georg Hazai: *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert.* Untersuchungen zu den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány. (XVII. yüzyıldaki Osmanlı Türkçesi. Yakab Nagy de Harsány'nin transkripsiyon metinleri hakkında araştırmalar.) *Bibliotheca Orientalis.* Hungarica. 18.

[28] Saring, *Gesandtschaften II*, s.118 vd.

[29] Ayrıntı için bak.: *Brandenburgisch-Polnische Türkenzüge von 1671-1688.* (Brandenburg-Polonya Ortak Türk seferleri, 1671-1688.) Berlin 1884. *(Kriegsgeschichtliche Einzelschriften.* Heft 5.) Ayrıca; Droysen, *Geschichte*, III, s.298 vd.; *Urkunden und Actenstücke*, 12. Cilt, *Politische Verhandlungen.* 8. Cilt, s. 534 vd. ve Gieraths, *Kampfhandlungen*, 4, 8, 16.

[30] Saring, *Gesandtschaften* II, s.119 vd.

[31] Müller hem Çin, hem Türk araştırmaları yapıyordu. Çalışmalarının ayrıntılı bir değerlendirmesi için bak.: Eva Kraft: *Frühe chinesische Studien in Berlin, Medizinhistorisches Journal*, 11(1976). 1.2. s.92-128. 1665'de Andreas Müller, Nesefi'nin "Maksad-ı Aksâ" adındaki, İslâmi Mistisizm ve tasavvufu konu alan makalesini baskıya vermiştir. Karş.: Nesefî, Azîz İbn. Muhammed *Excerpta manuscripti cuisdam turcici guod de cognitione Dei et hominis ipsius a guodam Azizo Nesephaeo Tataro scriptum est et in Bibliotheca electorali Brandenburgica asservatur: quae cum versione latina et notis nonullis subitanels in publ.* emittit Andreas Müllerus. Colon. Brandenb. 1665.

[32] Saring, *Gesandschaften* II, 121 ve ayrıca "Spenersche Zeitung"un 10 Aralık 1847 tarihli sayısındaki makale. Bu makale *"Schriften des Vereins für die Geschichte der Stadt Berlin"*, Heft 14. Berlin 1876. s.57-60'da yeniden yayınlanmıştır. O zamanlar bu konuda ne denli eleştirellikten uzak davranıldığını, röportajın yazarının bunun "ilk" Tatar elçilik heyeti olduğu iddiasından anlamak mümkün.

[33] Saring, *Gesandtschaften* II, s.124.

[34] Droysen, *Geschichte*, III, 3. s.756 vdd.

[35] *Brandenburgisch-Polnische Türkenzüge*, s.22 vd.

[36] Bu evrak ve belgeler, elyazması olarak "Ms. orient. Fol.508" rümuzuyla Berlin Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesi'nde birarada ciltlenmiş haldedir.

[37] *Brandenburgische-Polnische Türkenzüge*, s.22 vdd.

[38] Mylius, Corpus, I, 2. s.91.

[39] Türklerle savaşlardaki faaliyetleri hakkında bak.: K.W. von Schöning: *Des Generalfeldmarschalls Hans Adam von Schöning auf Tamsel Leben und Kriegstaten.* Berlin 1837.

[40] *Kurze Beschreibung der Haupt-Ungarischen Vestung Ofen. Belagerung Hamburg und fernere Progressen der kaiserl. Armee in Ungarn nach Eroberung der Vestung Ofen.* (Macaristan'ın merkezî Buda kalesinin kısa tanıtımı. Kale kuşatması ve imparatorluk ordusunun Buda kalesinin fethinden sonraki başka ilerlemeleri.) Yıl belirtilmemiş, yayınlandığı yer bilinmiyor. 90 sayfa. (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin, Bibliothek Diez 2538, 18), s.11, 13.

[41] Johann Dietz: *Meister Johann Dietz, des Grossen Kurfürsten Feldscher. Mein Lebenslauf.* (Johann Dietz Usta. Büyük Elektör Prensinin sıhhiyecisi. Hayat Öyküm.) Münih 1966. s.37-72. Bu çarpışmaları anlatan kaynaklardan birkaçı şunlardır: *Varrhaffte und ausführliche Beschreibung der Hungarischen königlichen Haupt-und Residentz-Stadt Ofen... sambt einem ausführlichen Tage-Register, was bey dero zweyten Belaegerung Anno 1686 vorgelauffen...* durch I.W.G.N. Frankfurt/Main, yıl belirtilmemiş; *Diarium oder kurtze und warhaffte Erzehlun Beschreibung alles dessen, was sich bei der... zuge tragen.* 1686. Ayrıca: *Sieghaffte teutsche Waffen, oder aussführlicher Bericht von der mit vielen Blut überwundenen Stadt Ofen.* Prag 1686. Ayrıca: *Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1686.* Dargestellt nach den Acten der Wiener Archive und anderan authendischen Quellen, Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs (1986). Daha da "vatansever" üslupta yazılmış bir eser olarak: Rudolf Graf von Kanitz: *Aus dem deutschen Soldatenleben. Militairische Skizzen zur Sittengeschichte.* IV. *Die kurbrandenburgischen Truppen in den Türkenkriegen* (s.185-213). Berlin 1861.

[42] *Das Königliche Zeughaus.* Führer durch die Ruhmeshalle und die Sammlungen. (Kraliyet Silahhanesi. Şeref Salonu ve Kolleksiyonlar Rehberi). Berlin 1900, s.165.

[43] İmparator I. Leopold ile Elektör Prens III. Friedrich'in Türk Yardımına ilişkin pazarlıkları hakkında bak.: Alfred Francis Pribram: *Österreich und Brandenburg 1688-1700.* Prag 1885, s.57-89.

[44] Kanitz, *Soldatenleben*, s.208. Nicolaus Isthuanffi: *Regni Hungarici Historia.* Köln 1724, s.631.

[45] *Das Brandenburgische Hülfskorps unter dem Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden in der Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691,* (19 Ağustos 1691'deki Slankamen Meydan Savaşı'nda Mark Kontu Ludwig Wilhelm von Baden'in Emrindeki Brandenburg Takviye Kolu), *Militaer-Wochenblatt.* Nr.72, 1891, Sütun 1833-1887. Leopold Brock: *Die Brandenburger bei Szlankamen und im Türkenkriege 1691 bis1697.* (Slankamen'de ve 1691-1697 Türk Savaşında Brandenburglular). Rathenow 1891. Gierats, *Kampfhandlungen*, s. 5, 9, 12, 16 vd., 20.

[46] Brock, *Brandenburger*, s.26-28. *Der Neueröffneten Ottomanischen Pforten Fortsetzung oder Continuirter Historischer Bericht... von Anno 1664 biss zu Ende dieses 1700. Jahrs.* Augsburg 1701. s.634, 643.

[47] Brock, *Ottomanischen Pforten*, s.674.

[48] Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa: *Nusretname.* Sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul 1962, s.51. Ayrıca: 1697 için: s.282, 289. *Ottomanischen Pforten*, s.716.

[49] Brock, *Brandenburger*, s.32-37. *Ottomanischen Pforten*, s.784. Pazarlıklar hakkında: Arnold Berney: *König Friedrich I. und das Haus Habsburg (1701-1707).* Münih 1927, s.207 vd.

[50] Pribram, *Österreich*, s.161-201. Klaus Ludwig Feckl: *Preussen im Spanischen Erbfolgekrieg.* Bern 1979. *(Europaeische Hochschulschriften*, 3, 123.) s.30.

[51] Feckl, *Preussen*, s.118-127.

[52] Feckl, a.y., s.124.

[53] Feckl, *Preussen*, a.y., s.120.

[54] Helmuth Scheel: *Die Schreiben der türkischen Sultane an die preussischen Könige in der Zeit von 1721 bis 1774 und die ersten preussischen Kapitulationen vom Jahre 1761.* (1721 ile 1774 Arasında Türk Padişahlarının Prusya Kralları na İlk Mektupları ve 1761'deki ilk Prusya Kapitülasyonları.) *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, 2 Abt. Westasiatische Studien, XXXIII, Berlin 1930, s.1-82.

[55] Zygmunt Abrahamowicz: *François II Rakoczi et la Pologne, Rakoczi Ferenc II and the Hungarian refugees in the light of the Turco-Hungarian cultural relations'*de s.57-67. İstanbul, 1976.

[56] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 7. Cilt, s.246. Orada dipnotta sadece şu Fransızca ibare verilmektedir: "Le Roi François Rachocy venu de France auprès de nous, nous ayant temoigné Votre amitie pour nous, nous avons jugé à propos de la demander par la présente. Lettre écrite par le G.V. Mahomet au premier ministre de Prusse. Janvier 1718".

[57] Kemal Beydilli: *İlk Prusya-Osmanlı münasebetleri hakkında bazı kayıtlar ve düzeltmeler.* Jurgowski-Sattler-Seewald, *Serta Balcanice-Orientalia Monacensia*'dan. Rudolphi Trofenik'e saygı. Septuagenarii. Münih 1981. S.219-232, s.219. Bütün diğer sonuçları yazar bana 17 Eylül 1987 tarihli bir mektubunda bildirme nezaketini gösterdi.

[58] Mehmed Raşid: *Tarîh-i Raşid.* İstanbul 1153/1740. 3. Cilt, s.30. Sözkonusu garip ifade, "Moskov Çarı ve Rusya Kralı, Prusya Kültür Mirası Kütüphanesindeki elyazmasında da yer alır (Hs. or. 40 1123, Blatt 41 b, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz). Ayrıca Kemal Beydilli'nin bildirdiğine göre kendisinin incelediği onbeşten fazla başka elyazmasında da aynı ifadeye rastlamıştır.

[59] Ahmed Refîk: *Osmanlılar ve Büyük Frederik.* İstanbul 1333/1914 vd. s.9-11.

[60] Scheel, *Schreiben*, s.5 Dipnot 4.

[61] Mustafa Sami, Hüseyin Şakir ve Mehmet Subhi: *Tarih*, İstanbul 1198/1783 vd. s.149b.

[62] Beydilli, *İlk Prusya...* s.228 vd.

[63] Beydilli, *İlk Prusya...* s.224.

[64] Bu konuda ayrıntı için: Heinrich Benedikt: *Der Pascha-Graf Alexander von Bonneval*, 1675-1747. Graz 1959. s.170-193.

[65] Bu konuda özel olarak bak. Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı.*

[66] Bu konuda özel olarak bak. Karamuk, *Gesandtschaftsbericht* (Elçilik raporu/sefaretname).

[67] C. Brecht: *Der türkische Friedhof bei Berlin; Der Baer*, Nr.13, 1.10.1875.

[68] C. Brecht: *Das Dorf Tempelhof.* Berlin 1878 *(Schriften des Vereins für die Geschichte der Stadt Berlin*, 15.) Ayrıca aynı yazar: *Das Dorf Grünau bei Köpenick.* Berlin 1875 *(Schriften des Vereins für die Geschichte der Stadt Berlin.* 13).

[69] Burada sadece şunu belirtelim: Faik Reşit Unat: *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri.* Ankara 1968. *(Türk Tarih Kurumu Yayınlarından.* VII, 8.)

[70] Droysen, Geschichte, 4, 1, s.239.

[71] L. ve M. Frey: *Friedrich I. Preussens erster König.* (I. Friedrich. Prusya'nın İlk Kralı). Graz 1984, s.72.

[72] Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s.115.

[73] Karamuk, *Gesandtschaftsbericht* (Sefaretname), s.222, 238.

[74] Azmî Ahmed Efendi Girit'liydi. Elçi olarak Fas'a gitti ve döndükten sonra "rikâb-ı hümâyun mektûbcusu" oldu. Berlin'den geri döndüğünde Mart 1792'de "Sadâret Mektûbcusu" (Sadrazam Başkâtibi). Karş. Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i Osmânî.* III. Cilt, s.466. İstanbul, 1891 vd. Başka bilgiler için: Karamuk, *Gesandtschaftsbericht*, s.205-207. "Mektûbci"nin çeşitli işlevleri hakkında karş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı.* 2. Basım, Ankara 1984, s.260 vd. ve endeks.

[75] Karamuk, *Gesandtschaftsbericht*, s.238.

[76] Belki ikinci Osmanlı elçisi Azmi Ahmed Efendi gerçekten de bu adı taşıyordu. Berlin'de yapılmış bazı resimlerinin altında "Said Asmi Efendi" yazıyor.

[77] Raşid: *Tarih*, 1. Cilt.

Resmî Belge Düzenlenmesi ve Osmanlı Fermanları

VALERİ STOYANOV

OSMANLI divan kaleminin yüzyıllar boyu süren etkinliğinin kanıtı olarak günümüze ulaşan yazılı belgelerin büyük çeşitliliği arasında padişah belgelerinin özel bir yeri vardır. Bu belgeler gerek şekilsel özellikleriyle ve gerekse de devlet gücünün en üst kademesindeki kişinin hukuksal yaptırımları olmaları nedeniyle öteden beri tarihçilerin ve filologların araştırmalarına konu olmuş ve sonuçta Osmanlı diplomatik biliminin şekillenmesine yol açmışlardır.[1] Günlük konuşma dilinde bu bölgelerin tamamına "ferman" adı verilmekle birlikte, aslında ferman, padişah belgelerinin çeşitli türlerinden yalnızca bir tanesi olup, normatif-düzenleyici yaptırım karakteri taşıması nedeniyle diğer türlerden ayrılan bir belge çeşididir.

Bilimsel literatürde genellikle, Osmanlı divan kalemince düzenlenmiş olan belgeler arasında, devletin en yüksek yönetim kademesinden kaynaklanan, padişahın adına düzenlenmiş ve onun tuğrasını taşıyan, çeşitli konulardaki belgelerin tümüne "Sultanî" [padişah belgesi] adı verilir. Bunlar düzenleniş amaçları, şekilsel nitelikleri, yapısal özellikleri ve içerikleri yönünden birçok alt gruba ayrılabilirler; ancak konuyla ilgili araştırmacıların çoğu, birbirlerinden farklı adlandırmalar yapmakla birlikte, bu belgeleri üç ana grupta toplamışlardır: *Name*, *hükm* ve *berat* tipleri. İlk olarak Lajos Fekete'nin monografisinde rastlanan bu genel gruplandırma şekline sonradan M. Guboğlu ve M.T. Gökbilgin de katılmışlar ve buna ek olarak name türlerinin adlarını ve hükm türlerinde rastlanan sinonimlerle epitetonları saymışlardır.[2] Polonyalı oryentalistler A. Zajczkowski ve J. Reychman, padişah belgelerini sınıflandırırken "mektup" ve "emir" olarak iki ana grup oluşturmuşlardır (yani "name", 'biti"... ve "ferman", "hükm", "berat"... olmak üzere).[3] N. Beldiceanu, padişah belgelerini üç kategoride değerlendirmiştir: Kanunlar (kanunname ya da yasakname), beratlar ve fermanlar.[4] B. Nedkov tarafından sayılan padişah belgeleri türleri ve genelde yukarıda sayılan üçlü gruplandırmaya uymaktadır: 1. Padişah mektupları ve sirkülerleri (mektup, name-i hümayun, Hatt-ı hümayun, hatt-ı şerif) ile bildiri ve anlaşmalar (feth-name, sulh-name, ahd-name); 2. Buyruklar (ferman, hükm-i şerif, emr-i şerif, irade) ve 3. Diplomalar (berat).[5]

Josef Matuz da hükümdar belgelerini benzer bir biçimde değerlendirmiştir.[6] Matuz, bu belgeleri amaçları yönünden name, hükm ve berat olarak ayırdıktan sonra hükm türünü de üç alt grupta incelemiştir: 1. Önemli devlet sorunlarıyla ilgili hükümdar buyrukları (ahkâm-ı mühimme); 2. Bir başvuru üzerine verilmiş buyruklar (ahkâm-ı şikâyet). Ve Mali konulardaki buyruklar (ahkâm-ı maliyye). Matuz, berat kategorisine giren belgeler için "açık buyruklar" şeklinde daha geniş bir tanım kullanmış ve bunları da "nişan" ve "sebeb-i tahrir" olmak üzere kendi içinde iki grupta incelemiştir. Yakın zamanda Asparuch Velkov da Osmanlı resmî belgelerinin sınıflandırılmasıyla ilgili olarak çok ayrıntılı, fakat incelenen belgenin kaynağından çok amacına ve içindeki bilginin karakteriğine dayanan ve bu özelliğiyle yukarıda sayılan klasifikasyonlardan ayrılan bir şema geliştirmiştir. Velkov bu şemada, divan kaleminde üretilen çeşitli belgeler arasında "padişah belgelerinden" de söz etmiş, ancak bunları diğer türlerden kesin çizgilerle ve tamamiyle ayrı tutmamıştır (örneğin: "sebeb-i tahrir-i hükm", "tahvil-i hükm", "ferman", "tevcih-i ferman", "berat", "feraşet-i berat", "biti", "tahrirat-ı aliyye" "hatt-ı hümayun", "name-i hümayun", "beşaretname", "kanunname", "fetihname", "sulhname", "nizamname", "muahedename", "fermanname" vb.).[7]

Anlaşılacağı gibi, dış görünüşleri, iç yapıları ve içerikleri yönünden çok bü-

III. Selim Hatt-ı Hümayunlu Fermanı, 6 Zilhicce 1216 (9 Nisan 1802)

FUAT BAYRAMOĞLU ARŞİVİ'NDEN

yük bir çeşitlilik gösteren bu resmî belgelerin tümünü "ferman" genel başlığı altında toplamak mümkün değildir. Bu nedenle bundan 20 yıl önce Uriel Heyd'ın Türkçe'de "ferman" denilince akla "any order or edict of the Ottoman sultan" geldiği, ancak "ferman" kelimesinin dar kavramına göre sadece "a decree of the sultan headed by his cypher (tuğra) and composed in a certain form which generally differs from that of the berat (nişan, yasakname) and name" tanımına giren belgelerin "ferman" olarak nitelenmesi gerektiği yolunda öne sürdüğü görüşe katılmak gerekir.[8] Böylelikle sonuçta, Fekete tarafından ortaya sürülen ve padişah belgelerinin, giriş protokollarının içeriği esas alınarak üç ana grupta ("name", "hükm", "berat") incelendiği ayrımın geçerlik kazandığı söylenebilir.

Örneğin name türündeki bir belge, genellikle belgenin adına düzenlendiği padişahın unvanlarının ve yönetimi altında bulunan ülkelerin sıralanması ya da bu padişahın şeceresinin sayılmasıyla, yani bir *intitulatio* ile başlar ve bunun arkasından kısaca belgenin alıcısına seslendikten sonra *(inscriptio)*, asıl metine geçilir. Padişah buyruklarının (ferman, hükm) başında ise genellikle sadece bir *inscriptio* bulunur. Bunun arkasından alıcıya yönelik bir selâmı *(salutatio)* ve özel bir geçiş bölümünü *(transitio)* takiben asıl metine gelinmiş olunur. Beratlar ise sadece, ilk kelimeleri "nişan" ya da "sebeb-i tahrir" olan ve dolaysız olarak asıl metine giriş sağlayan nötr kalıplarla başlarlar.[9]

Giriş protokolünün yukarıda adı geçen öğeleri, Avrupalı hükümdarlara ait belgelerden bilinen öğelerdir. Doğulu (kısmen Osmanlı) belge düzenleme geleneği ile Batı Avrupa belge düzenleme geleneği arasında yapılacak yüzeysel bir karşılaştırma bile, her ikisinde rastlanılan karakteristik özelliklerin sadece karşılıklı bir etkilenmenin sonucu olmadığını, aksine her iki geleneğin de kendilerinden daha eski geleneklerin ortak mirasçıları olduğunu göstermeye yeter. Örneğin, resmî belgelerin karakteristik şekli olan rulo, antik çağlardan beri bilinmektedir. Ortaçağ'da gerek Avrupa ve gerekse "doğulu" belge düzenleme geleneği, rulo şeklini benimsemiştir. Her iki coğrafî kültür alanında da, daha sonra gittikçe rafine bir hale gelecek kalem ürünlerinin prototipi olarak, bildiğimiz özel mektup türü göze çarpar. Özel mektup türü, Ortaçağ belgelerinden tanıdığımız o en ince ayrıntısına kadar kalıplaştırılmış diplomatik formüllerin karmaşık yapısını ancak zamanla kazanabilmiştir. Gerek Avrupa'da ve gerekse Müslüman Doğu'da, kalemin kendi gereksinmesi için belge kopyalarının saklandığı kopya defterlerinin ya da kütüklerin (defterler, διφθέραι) varlığı bilinmektedir. Batı Avrupa'da rastlanan ve standartize edilmiş mektup ve belge örneklerini içeren örnek defterlerinin özel bir yeri vardır. Bunların İslâm Dünyası'ndaki karşılıkları inşa' defterleridir. Ortaçağ'da kullanılan çeşitli meşruluk kazandırma yöntemleri arasında noter tasdiği yönetimine, yani kamu yönetimince belirlenmiş bir notere ait kalıplaşmış bir metinden oluşan imza formülü ile gene o notere ait parafın oluşturduğu tasdik şekline, çokça rastlanır. Bunun Osmanlı'daki karşılığı da Arapça olarak düzenlenen kadı tasdikleridir. Yukarıda sözü edilen ve istenirse sayısı çoğaltılabilecek örneklerden çıkan sonuç, Osmanlı-Türk belge düzenleme geleneğinde, geleneksel "doğu" etkisinin yanısıra "batı" etkisinin de görülebildiği ve Osmanlı diplomatik biliminin gelecekteki en önemli araştırma konularından birinin de bu etkileri derinlemesine belirlemek olacağıdır.[10] Bu konuda şimdiye kadarki çalışmaların soruna bir çözüm getirdiği söylenemez.

Doğu'nun resmî belgelerinin kendilerine özgü yönleri, şekilsel özellikleridir. Bu belgeler, kullanılan çeşitli yazı tipleri ve meşruluk kazandırma yöntemleri, metnin belge üzerine yerleştirilmesi ve bezenmesi, metne yapılan ekler ve bunun gibi başka şekilsel özellikleriyle Ortaçağ Avrupası'nda rastlanan resmî belgelerden ayrılırlar. Buna karşılık metnin yapısı yönünden Hıristiyan ve Müslüman dünyalarının resmî belgeleri büyük benzerlik gösterirler. Bu benzerliklerin nedeni de, hem karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmeliri ve hem de ortak kaynaklara sahip olmalarıdır. Örneğin Osmanlı padişah belgelerindeki yapısal öğeler, genelde batılı hükümdarlara ait resmî belgelerdeki yapısal öğelerle eşdeşlik gösterir. Bu nedenle sözkonusu yapısal öğelerin adlandırılmasında, İslâm geleneği kendi bilimsel terminolojisini yaratmış olmakla birlikte, Avrupa diplomatik biliminde kullanılan Latince terminolojiye başvurulur.

Bütün Doğulu yazı ürünleri, İslâm öncesi dönemden kalan bir geleneğe uyularak bir *invocatio* ile, yani dinsel içerikli bir çağrıyla ("davet", "tehmid", "temzit") başlar. Osmanlı belgelerinde bu çağrı edimsel olmaktan çok simgeseldir. *İnvocatio,* çoğunlukla stilize edilmek suretiyle ilk bakışta tanınmayacak hale getirilmiş, Tanrı anlamındaki "hüve"/"O" kelimesinden türetilen varyasyonlardan başlayıp, herkesce bilinen "besmele"ye ve bunun ötesinde az ya da çok karmaşık dinsel kalıplara değin uzanan çeşitli şekiller alabilir. Bu dinsel kalıplar, özellikle name türündeki şatafatlı belgelerde, Tanrı'nın, Peygamber'in ve ilk dört büyük halifenin adlarını da içerecek şekilde, birkaç satır tutacak boyuta ulaşabilirler. Hükm ya da ferman türü belgelerde *invocatio* çok daha mütevazi bir yer tutar.

İnvocatio'yu hükümdarın parafı, yani padişah tuğrası, izler. Tuğra aslında belgeye meşruluk kazandırma işlevini yerine getirdiği için, bitiş protokolunun bir öğesi olarak değerlendirilebilir. Tuğra, hüküm sürmekte olan padişah ile babasının adları, Arapça "ibn", yani oğul kelimesinden türetilmiş "bin" kelimesiyle birleştirilerek elde edilmiş bir tür monogramdır. 14. yüzyılın sonundan başlayarak, hüküm sürmekte olan padişahın babasının adına "han" unvanı eklenmiş, ancak bu unvan I. Mahmud devrinden (1730-1754) itibaren tuğranın alt bölümüne kaydırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanından (1520-1566) başlayarak padişah adlarına bir İran unvanı olan "şah" unvanı da eklenmiştir. II. Murad'ın hükümdârlık zamanından başlayarak Osmanlı tuğralarına "el-muzaffer daima" ibaresi de eklenmiştir, ki bu büyük bir olasılıkla νικητὴς ἀεί[7] şeklindeki Bizans epitetonunun bir uyarlamasıdır.

Giriş protokolunun diğer öğeleri, Avrupa belgelerinde görülenlerin aynılarıdır. *İntitulatio* ("unvan"), belgeyi gönderenin ad ve unvanlarını içerir, dinsel çağrının ya da tuğranın hemen altında yer alır ve en sık görülen şekliyle, padişahın egemenliği altında bulunan ülkelerin isimlerini sayar. Bu niteliğiyle Osmanlı *intitulatio*'su birçok Ortaçağ Avrupası resmî belgelerinde rastlanan, örneğin "Ladislaus, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Vroatiae, Bohemiae, Serviae, Halliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex ..." şeklindeki benzerlerini anımsatır. *İntitulatio,* name türü şatafatlı belgelerde bulunur ve birkaç satırlık yer tutar. Daha az eski bazı belgelerin *intitulatio* bölümünde, belgeyi gönderenin konumunu Tanrı'ya borçlu olduğunu belirten "Allah'ın inayetiyle" ibaresine rastlanır ki, bu ibarenin Latince "dei gratia" ibaresinden uyarlandığı açıktır.

İnscriptio ("lâkab", çoğulu "elkab") bölümünde, belgenin alıcısı, yani belgede belirtilen isteğin yöneltildiği kişi ya da kişiler belirtilir. İnscriptio'ya alıcı-

nın adı ve unvanlarını ya da sadece alıcının resmî görevini içerir. *İnscriptio*'yu genelde bir selâm (*"salutatio"*; "dua") izler. *Salutatio* da *inscriptio* gibi, genellikle alıcının rütbe ve görevine bağlı olarak, değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda kullanılmak üzere daha Abbasîler zamanında bir protokol sıralaması sistemi vardı ve bu sistem sonradan daha da genişletildi. Yapısal bir öğe olarak *inscriptio* çeşitli Osmanlı resmî belge türlerinde görülür. Ancak sadece hükm ve ferman türü belgeler bu şekilde doğrudan, alıcıya yönelik bir hitap şekliyle başlarlar.

Esas metinin öğeleri, genelde Avrupa'da tanınan resmî belge öğeleriyle uyuşurlar, ancak her zaman aynı çeşit bolluğunu göstermezler. En önemli metin öğeleri, yani belgenin düzenlenmesine yol açan asıl ya da mevhum nedenlerin anlatıldığı *narratio* ("iblâğ", "hakl", "tasrih") ile gönderenin esas isteğinin ya da buyruğunun belirtildiği *dispositio* ("emr", "hüküm") kendine özgü bir geçişle (*"transitio"*; "ibare") birbirlerine bağlanmış olabilir. Bu bağ, Osmanlı buyruk belgelerinde "tevkı-i refi-i hümayun vasıl olıcak malûm ola ki" kalıbının varyasyonlarıyla sağlanmıştır. Ancak Osmanlı divan kaleminin bir çok ürünü ve özellikle beratlar ile bazı name türlerinde, belirli bildirim kalıpları *("notificatio")* kullanılmak suretiyle dolaysız olarak konuya girilir: "sebeb-i tahrir-i tevkı-i hümayun oldur ki", "Nişan-ı hümayun hükmi oldur ki" ya da "nişan-ı şerif hükmi oldur ki" gibi.[11]

Bazen esas metinin içinde, evvelce düzenlenmiş belgelere gönderme yapılır ya da bu belgelerin içeriklerinden alıntı yapılır *("insertio")*. Çoğu zaman *narratio*'dan yavaş yavaş *dispositio*'ya geçilir ve bu geçiş sırasında -özellikle atama belgelerinde- atanan kişinin göreve başlama tarihi ile görevin nitelikleri belirtilebilir *("circumscriptio")* ya da atanan kişinin göreviyle ilgili sorumlulukları sayılabilir *("adhortatio")*. Daha sonra, *sanctio* bölümünde, hükümdarın isteğinde kararlı olduğunun altı çizilir ("tekid", "tehdit"). Bazen *sanctio*'ya ilâve olarak bir yemin bölümü ya da buyruğa karşı çıkacakların hepsine yönelik bir lânet okumayı içeren *comminatio* da eklenir. Metin, hükümdarın tuğrasına dikkati çekerek, belgenin meşru olduğunu belirten bir kalıpla *("corroboratio")* sona erer: "alâmet-i şerife itimad kılasın".

Bitiş protokolunun (Eschatokoll) en belirgin öğesi olan *datatio*, belgenin düzenlendiği tarih ve yer ("mahall-i tahrir") hakkında bilgiler içerir. Tarih, genelde İslâmi zaman hesabına dayanılarak ve "tahriran" ya da "kutüba" kelimeleriyle giriş yapılarak verilir. Bazen, tarih düşüldükten sonra "inşallah-u taalâ", "hutima bil-hayr", "rabbi ihtim bil-hayr ve'l-ikbal" vesaire şeklinde hayır duaları içeren bir *"apprecatio"* eklenir. Bazı belgelerin en alt kısmında, metinin hazırlanmasına katkıda bulunan ya da metinin içerdiği kanunî işlemin duyurulması sırasında hazır bulunan kişilerin imzaları ("subscriptione"; "imda", "alâme") ile mühürleri (*"sigilla"* "mühr", "hatim) de vardır[12]

Gerek Osmanlı ve gerekse diğer doğulu resmî belge düzenleme gelenekleri, çok çeşitli doğulu ve batılı kültür geleneklerinden etkilenerek oluşmuşlardır. Kuruluş aşamasındaki Arap Devleti, Peygamber'in ölümünden sonra, egemenliği altındaki bölgelerin yerel yönetim şekillerinin bazı karakteristik özelliklerini kendine uyarlamıştır. Halife Ömer zamanında örgütlenmesi tamamlanan kaleme, Farsça bir kelime olan "divan" adı verilmiştir. Bu kelime Asurca "dep" kelimesiyle ilişkili olup, kurulan kalem de örgütlenmesi itibarıyla bu örneğin bir uyarlamasıdır. Farsça ve Yunanca uzun bir süre Halifeliğin resmî dilleri olmuştur. Ancak uzunca bir müddet sonra, Emeviler zamamında, Kur'an'ın kutsal dili, Farsça ve Yunanca'nın yerini alabilmiştir. Özgün bir Arap intelligentsiyası oluşuncaya kadar, eyaletlerin kamu yönetimi kurumlarında çalışan görevlilerin büyük çoğunluğu İranlılardan, Yunanlılardan ve Kıptîlerden oluşmaktaydı. Bu da, Bizans, Sasâni-İran ve hattâ bunların öncüleri olan Roma, Yunan ve Eski Doğu uygarlıklarının kültürlerine ve bu arada kalem geleneklerine ait bazı olguların ayakta tutulmasını sağlamaktaydı. Doğu'ya ait resmî belgelerin bazı giriş ya da diğer kalıplarında, Asur, Babil ve Arami yazılı anıtlarında bulunan yapısal metin özelliklerine rastlanır.

Yukarıda belirtilen olgu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinde de kendini göstermiştir. Arap, İran, Moğol ve Tatar resmî belge üretimiyle karşılaştırıldığında, Osmanlı kaleminin dış kaynaklardan etkilenme bakımından çok daha karmaşık bir görünüm sergilediği anlaşılır. Osmanlı kalemi, bir yandan Uygur ve Çin geleneklerini yansıtan bazı Orta-Asya modellerini kendi içinde yaşatmış, bir yandan da Hıristayan Avrupa'nın yarattığı öğeleri kendi içine katmış ve bunları daha da geliştirmiştir. Osmanlı kalemi bu özelliğiyle, birbirlerinden konum itibarıyla bu derece uzak olan Doğu ve Batı kültür geleneklerini birbirine yaklaştıran bir köprü, bir bağlantı elemanı olma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, kamu yönetimi kurumlarındaki sürekliliğin ve kaynak itibarıyla birbirlerinden çok farklı kültürlerin ürünü olan olguların karşılıklı olarak yarattığı etkilenmelerin incelenmesi, sadece Osmanlı-Türk diplomatik biliminin teorik esaslarıyla ilgili bilgilerimizin genişlemesine değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun -tüm farklılıklara rağmen- Bizans, Antik ve Eski Doğu uygarlıklarının özgün bir kültür mirasçısı olması nedeniyle taşıdığı özelliklerin belirlenmesine de katkıda bulunacaktır.

Çeviri: TARIK SEDEN

[1] Bu konuda yayınlanan monografi türündeki ilk çalışma tamamiyle hükümdar buyruklarını incelemekteydi. Bu konuda bkz, Fr.v.Kraelitz-Greifenhorst, *Osmanische Urkunden in turkischer Sparache aus der zweiten Haelfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik* (Wien, 1921).

[2] L.Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkischer Diplomatik der türkischen BotmâBigkeit in Ungarn* (Budapest, 1926), s.XXX-XLVIII; M.Guboğlu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmana. Studii şi album* (Bucureşti, 1958), s.54-71; M.T.Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi* (İstanbul, 1979), s.53-87.

[3] A.Zajaczkowski, J.Reychaman, *Zarys dypulomatiki osmansko-tureckiej* (Warszawa, 1955), s.72-74; J.Reychman, A.Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics.* (The Hageu - Paris), 1968, s.135-137.

[4] N.Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conserves dans les manuscrits turcs de la Bibliotèque Nationale a Paris. I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turcs ancien 39*, (Paris - La Haye), 1960, s.41-43.

[5] 1966, c.124.

[6] J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prâchtigen* (Wiesbaden, 1974), s.92-119.

[7] 1986, c.13-42. Burada alfabetik sırayla 29 belge türü ve her türün incelenmesi sırasında da o türün alt guraplarını sayılmıştır (örneğin 11 çeşit "rapor", 12 çeşit "mektup", 18 çeşit "buyruk", 28 çeşit "sened", 37 çeşit "defter", 53 çeşit "name", 55 çeşit "tezkere", vs.).

[8] U.Heyd "Farman. II. Ottoman Empire." *The Encyclopaedia of Islâm, New Edition,* (Leiden - London. Vol.2, 1965), s.804.

[9] Tabiî ki bu kuralın ayrılıkları vardır. Örneğin bir *inscriptio* ile değil de aslında beratlar içinde karakteristik olan "sebeb-i tahrir" kalıbıyla başlayan fermanlar (yani buyruk belgesi, "hükm") (bkz, N.Beldiceanu, *Op.cit.*, s.51, rem. 1) ya da bir "nişan-ı şerif-i alişan..." kalıbıyla başlayan padişah mektupları ("name") olduğu gibi (bkz, J.Matuz *Op.cit.*, s.100).

[10] V.Stojanow, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographia und Diplomatik. Mit einer Bibliographie* (Berlin [West] 1983), s.146. [=Islamkundliche Untersuchungen, 76].

[11] Bknz. *V.Stojanow.* "Die Notificationsformeln "nisan" und "sebeb-i tahrîr" in den osmanischen Herrschersurkunden", *Rocznik Orientalistyczny* (Warszawa. XLV, 2, 1986), s.49-66.

[12] Metinle ilgili yapısal öğeler ve diplomatik kalıplar için bkz, alıntı yapılan eserler ve ayrıca M.Selmanovic, "Ferman-diplomatički ovsrt." *Prilozi za orientalni filologiju* (Sarajevo. 26, 1976 [1978]), s.115-129.

II. Meşrutiyet Karikatürleri

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Abdülhamid - Azizelerim o benim mükemmel kanun-ı esasimin sayesinde ben de bir Jön Türk (Genç Türk) haline girdim. *G. Ibels La vie de Paris*, 30 Temmuz 1908

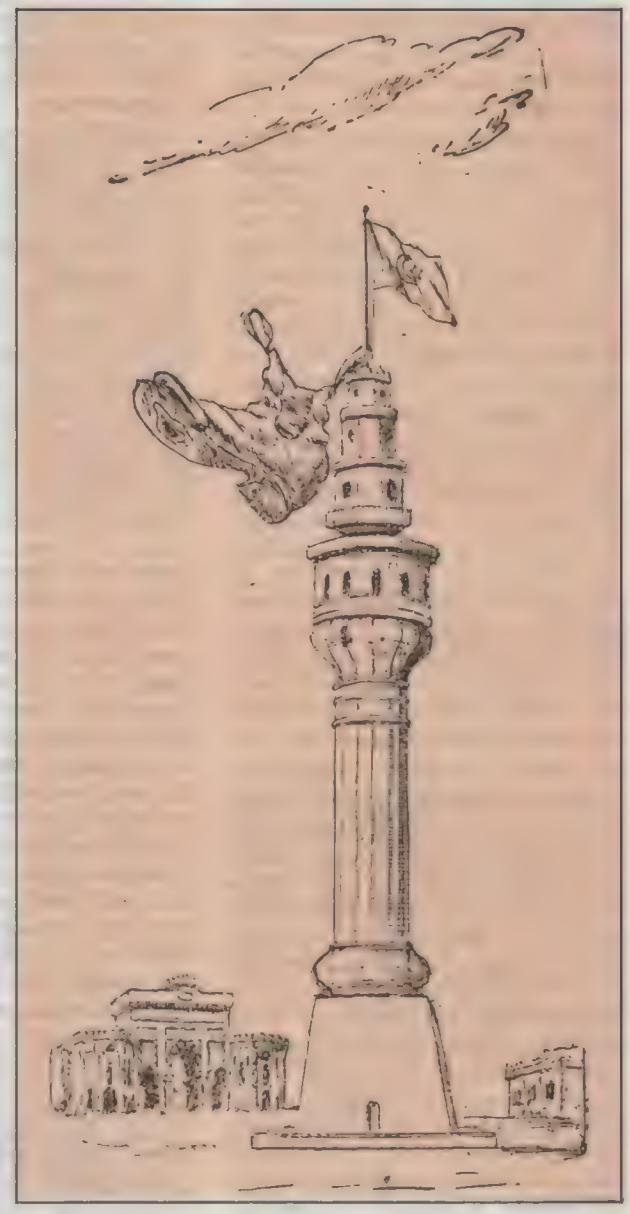

Islahatımıza nazarlık
(Kalem, 25 Eylül 1908, sayı 4)

Kanun-ı Esasi'den beri
Haremağası - Efendim harem ilan-ı isyan etmiş.
Abdülhamit - Bana karşı mı?
Haremağası - Hayır efendim, hepsi de bizatihi Genç Türkleri talep ediyorlar. *Pasquino*, Torino, 2 Ağustos 1908

Muvazene-i Meşrutiyet
(Kalem, 18 Eylül 1908, Sayı 3)

Hasta Adam İyileşmiş
Şu koltuk değnekleri def olsunlar. Artık onlara ihtiyacım kalmadı
Pinetti, *Lustige Blättar*, Berlin 1908

Cici..... ci!!
(Kutunun ön yüzünde Selanik'ten İstanbul'a - 11 Temmuz; yan yüzünde kırılmaz, 1324 (1908) yazmaktadır.)
(Kalem, 10 Eylül 1908, Sayı 2)

1940'larda Öğrenci, Gençlik Dernekleri ve Eylemler I

M.ŞEHMUS GÜZEL

II. DÜNYA Savaşı sonrasında dış ve iç dinamiklerin itmesi sonucu Türkiye'nin "çok partili demokrasi"ye yöneldiğini biliyoruz. 1945-1950 döneminde siyasal partilerin örgütlenmesindeki hızlılık, çokluk ve canlılığa benzer bir gelişmeye dernekler konusunda da tanık oluyoruz. Dernekleşme olgusu kendini dinsel ve sosyal yardım, spor, yabancı ve azınlıklara ilişkin, tarım, kültür, serbest meslek, esnaf, güzelleştirme, işçi, işveren, öğrenci ve gençlik dernekleri ile göstermektedir.

Öğrenci ve Gençlik Dernekleri:

Öğrenci ve gençlik derneklerinde asıl hareketlilik 1946 ve sonrasında görülmekle birlikte 1940'ların başında bazı öğrenci derneklerine rastlanıyordu. Önce kısaca onlardan birkaçına değinelim.

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği (İÜTB) ve İktisat Fakültesi Talebe Cemiyet:

İş Dergisi'nin[1] belirttiğine göre, 1942'de "İstanbul Üniversitesinin kısa tarihinde dönüm noktası teşkil eden bir hadise olmuş, İÜTB kurulmuştur. *Üniversite gençliğinin ruhî ve içtimaî ihtiyaçlarını karşılamak üzere,* teşekkül eden İÜTB, esas itibariyle İÜ'yi teşkil eden beş Fakültenin talebe cemiyetlerinden terekküp etmektedir." İÜTB ve Fakülte cemiyetleri, *"gençliğin teşkilâtlanmasındaki zaruretler karşısında vücude getirilmiş"* olup "gittikçe artan bir şekilde bu zaruretleri karşılayacaktır." (a.b.ç).

Fakülte cemiyetleri arasında, *İş Dergisi* en ilginç bulduğu İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti (İFTC) hakkında şu bilgileri veriyor: "Komisyon âzâlarının ve raportörlerin de iştiraki ile idare heyeti 13 âzâdan müteşekkildir. Cemiyetin faaliyet kolları ve hedef tuttuğu maksatlar, âzâ arasındaki iş bölümüne dayanmaktadır. Birliğin maksatları meyanında, muhtaç talebeye yardım etmek, not ve broşür basmak, idarî işlerde talebeye kolaylıklar göstermek, Halkevleriyle kültür ve spor temaslarında bulunmak, tanışma çayları hazırlamak... ilâhi vardır. İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti'ni, diğer Fakülteler talebe cemiyetlerinden ayıran hususiyet, *bu cemiyetin İstanbul Vilâyeti dahilindeki ve İstanbul'a mücavir şehir ve kasabalardaki iktisadî ve sınaî teşekküller üzerinde meslekî tetkikler yapabilmek için bir 'Tetkik seyahatları programı' hazırlaması ve bu programın tatbikine geçmiş olmasıdır.* Seyahat programının birinci merhalesi olarak Şubat (1943) ayı içinde *Paşabahçe cam ve şişe fabrikası gezilmiştir.* Bu seyahatların talebenin nazarî bilgilerini, tatbikatla takviye etmek ve görüş ufuklarını genişletmek bakımından son derece faydalı olduğu aşikârdır. Seyahatlara program gereğince devam olunacaktır."[2] (a.b.ç.)

İlerici (veya İleri) Gençler Birliği (İGB)

Savaş yıllarında, 1943'te İstanbul'da İGB kurulmuştur. İGB'nin gizli TKP ile ilişkisi olduğu K.Alöç tarafından ileri sürülmektedir. K.Alöç'ün belirttiğine göre,[3] "SETA,[4] faaliyetini sekteye uğratmadan muhtelif yıllarda çeşitli görüntüler halinde her türlü kültür müesseselerimize ve işçilerimiz arasına sızarak Komünist Partisini teşkilâtlandırmıştır. Meselâ, 1943-1944 yıllarında R.F. Baraner[5] yönetiminde, sonra 1944-1945 yıllarında İÜ İktisat Fakültesi asistanlarından Mihri Belli ve Moskova'da yetiştirilen tornacı Emin Sekün yönetiminde, İÜ öğrencileri arasında kurulan 'İleri Gençler Birliği Faşizm ve Vurguncularla Savaş' teşekkülü bunlardan biri olmuştur."

Şişmanov'un yazdığına göre, "İlerici gençliğin 1943 yılında kurduğu örgüt 1945 yılında kapatılmış, yöneticileri hapsedilmiştir. Örgüt üyelerinin bir kısmı faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüşlerdir."[6]

Savaş bittikten sonra, Şubat 1946 sonlarında çıkarılan yeni bir tüzükle öğrencilere dernek ve birlik kurma konusunda özgürlük tanınmıştır.[7] Dernekleşme konusunda asıl canlılık 10 Haziran 1946'da "Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair" 4919 sayılı kanunun yayınlanmasından sonra görüldü.

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (İYTGD):

Yöneticileri arasında Nihat Sargın'ın da bulunduğu İYTGD, 2 Temmuz 1946'da kurulmuş olup, o dönemin "ilerici" derneklerindendir.[8] 30 Mart 1947'deki ilk genel kurulundan sonra, kamuoyuna şu açıklamayı yapmıştır: "İlk kongresini yapan derneğimiz, geri fikirlerden uzak bütün Türk gençliğini selâmlar, ilim ve insanlık düşmanı

1947'deki Büyük Doğu mitingi

hareketleri protesto eder, Atatürk'ün bize emanet ettiği vatan ve millete candan bağlılığını bildirir."[9]

İYTGD'nin bir de Yardım Derneği vardır, o da ilk genel kurulunu 1 Nisan 1947'de yapmış,[10] yoksul öğrencilere yardım edilmesine karar verilmiştir.[11] İYTGD'nin 218 kadar üyesi olmuştur.[12] Derneğin resmî yayın organı *Hür Gençlik* mecmuasıdır; isminin altında, "Hür bir tahsil, hakikî bir hürriyet, devamlı bir sulh için" şiarı (uyak) vardır. "Dernek, 1951-1952 komünist tevkifâtından sonra resmen kapatılmıştır. İYTGD, Ankara'daki TGD'ye nispetle çok daha faal rol oynamış ve açtığı kampanyaların bazıları etrafında Cephe Birliği kurmayı başarmıştır. N.Hikmet'in hapisten kurtarılması kampanyası bunlardan" biridir.[13] O sırada özgürlüğüne kavuşmak için açlık grevi yapmak zorunda kalan Nâzım Hikmet'i desteklemek için İYTGD 15 Mayıs 1950'de (D.P.'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmasını izleyen gün) İstanbul Lâleli'de Çiçek Palas'ta bir toplantı düzenlemiştir. "Toplantıya 200'den fazla üniversiteli, serbest meslek erbâbı iştirak ettiği gibi, Nâzım Hikmet'in annesi ve teyzesi de toplantıda hazır bulunmakta idiler." Ancak toplantı, "salonun arkasında yer" alan bazı öğrencilerce engellenmiş, bunlar "Moskova'ya! Moskova'ya!" "Komünistleri kahredeceğiz!" diye bağırmışlar. Onlara "Siz de İspanya'ya gidiniz!" diye cevap verilmiş. Olaylar üzerine "halk da toplantıya iştirâk edince, hâdise büsbütün peydâ etmiş." Çiçek Palas'ın camlarına taşlar atılmış, "Kahrolsun komünistler!" diye bağrılmıştır. Olay güvenlik güçlerinin müdahalesiyle yatıştırılmış ve toplantıya katılanlar polis gözetiminde Çiçek Palas'ı terketmişlerdir.

İYTGD "Nâzım'ı Kurtarınız!" başlıklı bildiriler de dağıtmıştır. Bu eylemler İYTGD hakkında kovuşturma açılmasına yol açmıştır.

Türkiye Gençler Derneği (TGD)

Ankara'da 1946'da kurulan bu derneğin yöneticileri arasında Nabi Dinçer, İlhan Başgöz ve Enver Gökçe de vardır. TGD'nin TKP ile ilişkisi olduğu söylenmektedir. Sayılgan TGD için "TKP'nin gençlik teşkilâtı" diyor.[14]

TGD, gençler arasında "ilerici" fikirlerin savunuculuğunu yaparken bir yandan da üyeleri mevsim uygunsa Ankara çevresindeki köylere gidip, köylülere ekin biçmede vb. işlerde yardım etmektedirler.[15] TGD, "Fakir Köylünün Ekinini Biçme Kampanyası" yanında "Altındağ'da Poliklinik Açarak Hastaları Bedava Muayene" ve "İstanbul'a yaya yürüyüşü" gibi uğraşlar da yapmıştır. Gökçe, "İstanbul'a yürüyüş"e ilişkin şunları anlatıyor: "Hatırladığıma göre, o zaman dernek, içlerinde ben (E.Gökçe) de olmak üzere, sekiz-on üyesi bir İstanbul-Ankara arasında yürüyüş tertip etmiştik. Bu yürüyüş beş altı gün sürdü ve tamamlandı.[16]

TGD'nin bu tür eylemleri, CHP iktidarının ve "sağcı" gençlerin[17] tepkisini çeker; önce, TGD'nin Denizciler Caddesindeki merkezi tahrip edilir, yönetici ve üyeleri dövülür (6 Mart 1947); sonra, TGD yöneticileri "komünizm propagandası yapmaktan maznun" olarak tutuklanırlar.[18] Sanıkların duruşması epeyce sürer; 3 Kasım 1948'de tahliye edilirler, duruşma yine sürer. Sonuçta 7 Şubat 1949'daki celsede karar verilir. Karar, *Vatan* gazetesinin belirttiğine göre[19] şöyledir: "*Komünistlik propagandası* yapmaktan maznun *Türkiye Gençler Derneği* faal âzâlarından *Şevki Akşit, Enver Gökçe,* Kemal Kurşunluoğlu, Melâhat Türksal ve Nuran Ertan'ın muhakemeleri 7 Şubat'ta sona erdi; verilen kararda *maznunların*

1940'larda Bir MTTB gösterisi

iddia olunan suçu işledikleri sabit olmadığı belirtiliyor ve beraatleri bildiriliyordu." (a.b.ç.)

TGD, bu gelişmelerin de etkisiyle olacak, 9 Temmuz 1949'daki genel kurulunda kendi kendini feshetmiştir.[20]

Millî Türk Talebe Birliği (MTTB)

11 Mart 1947'de, Bakanlar Kurulu İstanbul'daki Türk Talebe Birliği'nin "Millî" ünvanını kullanmasına izin verince, önceki yıllardan beri varlığını sürdüren Birlik MTTB adını almıştır.[21] Bu olay derneğin CHP güdümünde olduğunu gösteriyor. Nitekim, MTTB, genel olarak CHP ve iktidarı ile uyuşum içindedir. Cumhuriyet'in 14 Mart 1947 tarihli haberine göre "MTTB'ce hazırlanan *Millî Birlik* adlı onbeş günlük *milliyetçi dergi* birkaç güne kadar zengin bir kadroyla çıkacaktır."

MTTB'nin dönem içinde düzenlediği eylemlere (miting vb.) daha sonra değineceğiz. MTTB'ye bağlı dernekler de türlü eylemlere, onunla birlikte katılmış; gereğinde kendileri de ayrı tavır almışlardır. Örneğin, MTTB Ekonomi ve Ticaret Yüksek Okulu Derneği "olağanüstü toplantısı sonunda TBMM ve Millî Eğitim Bakanlığı'na telgraflar göndererek komünistlerin devlet dairelerinden çıkarılmalarını istemiştir."[22]

Türk Milliyetçi Gençler Birliği (TMGB)

26 Ocak 1949'da, İstanbul'da kurulmuştur. Yayınladığı beyanname "TMGB'deki ülküdaşlarına katıl!" sloganıyla bitmektedir.[23] TMGB aşırı sağcı, "Turancı" nitelikte bir örgüttür.

Öğrenci ve Gençlik Örgütlerinin Gerçekleştirdikleri Eylemler

Öğrenci ve gençlerin kendiliğinden veya örgütleri öncülüğünde yaptıkları eylemleri tarihsel sırasıyla ve dönemin gazetelerinden izleyebildiğimiz kadarı ile şöyle sıralayabiliriz:

4 Aralık 1945 İstanbul'da *Tan* Olayı

Tan o yıllarda Türkiye'nin en önemli ve en üstün tekniğe sahip gazetesiydi ve "ilericilerin 'kalesi' gibiydi"[24] Sağcı basın organları ve gazetecilerce saldırıya uğruyor ve "boy hedefi" olarak gösteriliyordu. Bilinen gelişmeler[25] üzerine 4 Aralık 1945 Salı günü İstanbul'da "Üniversite gençliği" CHP'nin güdüm ve denetiminde, polis ve sıkıyönetim[26] güçlerinin gözleri önünde sol ve sola eğilimli fikirlerin yayınını yapan gazete ve dergilerin bina ve basımevlerine karşı eyleme kalkmıştır. "Beş-altı bin kişilik bir grup Ankara caddesinde *Tan* gazetesi bina ve basımevini, Taksim'de Berrak Kitabevini, Galatasaray'da *Yeni Dünya* gazetesi binasını, Eminönü'nde A.B.C. Kitabevini yakıp yıkmış, Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* dergisi önünde tezahürat yapmıştır."[27] Bu tür olaylar dönem boyu sürecektir. Hattâ *Tan* olayı bir tür örnek olacak, bazı sağcı ve faşizan gazeteciler "solcu" diye nitelendirdikleri gazete ve/veya gazetecileri bu olayı çağrıştırarak tehdit edeceklerdir.[28] Daha vahimi *Tan* olayını yaratanların tutaklanmaması, haklarında soruşturma yapılmaması ve nihayet bazı gazetecilerce kutlanmalarıdır.[29] Bu olayın CHP iktidarınca Sosyalistlerle Demokrat Partiyi kurmak üzere olan grub arasındaki ilişkileri bozmak amacıyla düzenlediği biliniyor. Olay aynı zamanda o sıralarda yaşama geçirilmek istenen Türk usulü "çok partili demokrasi"nin sınırlarını göstermesi açısından daha önemli ve üzücüdür.

4 Ocak 1946 Ankara Mitingi

4 Ocak 1946'da, SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerindeki yeni gelişmeleri ve SSCB'nin isteklerini[30] protesto amacıyla Ankara öğrencileri izinsiz bir gösteri düzenlemişlerdir. *Ulus*'un haberine göre, "Ankara'da iki bin kadar öğrenci Ulus Meydanında toplanmış, olaya müdahale eden İçişleri Bakanı Hilmi Uran ile Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel öğütler vermişlerdir(...) ve öğrenciler sükûnetle dağılmışlardır. Mamafi her ne maksatla olursa olsun bu türlü toplantılar, daha önce izin almağa bağlı olduğundan ve dünkü toplantıyı yapanlar bu izni almamış bulunduklarından bu işin müteşebbisleri hakkında Hükümet makamlarınca ciddi takibat yapılmaktadır. Halk arasından karışan bir kaç kişi de dahil olduğu halde bazı kimseler nezaret altına alınmıştır."[31]

SSCB'yi protesto amacıyla, Ankara'daki mitingten önce Türkiye'nin pek çok kentinde benzer gösteriler düzenlenmiş, TBMM'ye ve Cumhurbaşkanına telgraflar çekilmişti.

Bu gösterileri tarihsel sırasıyla belirtmek istiyoruz. Böylece, SSCB'nin haksız isteklerinin Türkiye'de yarattığı infiali daha açık bir biçimde görme olanağı bulabileceğiz. Mitinglerin ilkini (gazetelere yansıması sırasıyla) Hatay'da görüyoruz. Bu bir yerde, Hatay'ın TC sınırları içine alınan son vilâyetimiz olmasıyla ilgili olmalıdır: "Rus istekleri karşısında Hatay'da büyük bir miting yapıldı."[32]

Daha önceki tarihli gazeteler SSCB ve Türkiye ilişkilerine geniş bir yer vermişlerdi ve kamuoyu bu konuda uyarılmıştı.[33]

Mitingler, Ocak 1946'da sürmüştür. Başta Antakya, daha sonra Karadeniz kentleri gelmektedir. "1 Ocak 1946'da, Antakya'nın Şenköy bucağı merkezinde, civar köylerden gelen binlerce köy-

lünün iştirakiyle bir miting yapılmış; bir karış Türk toprağı için bütün Türk Milletinin ateşe atılmağa hazır olduğu tekrarlanmış ve Millî türkü ve şarkılar söylenerek köy yolları dolaşılmıştır."[34]

2 Ocak 1946'da, Sürmene'de "heyecanlı bir miting yapılmış;[35] beş bin kadar Sürmeneli, Türk toprakları üzerindeki yabancı isteklerini reddetmek üzere büyük bir tezahürde bulunmuşlardır." Aynı gün, "Çıldır'lılar 4752 imzalı bir telgrafı Cumhurbaşkanı Millî Şef İnönü'ye göndererek sarsılmaz bağlılıklarını ve gerektiğinde her karış Yurt parçası için canlarını fedaya hazır bulunduklarını bildirmişlerdir."[36]

6 Ocak 1946'da Başbakan Ş.Saraçoğlu, Türk Basın Birliği üyelerine verdiği söylevinde "iki hafta evvel, iki Gürcü Profesörün Karadeniz kıyısındaki Türk illerinin yarısının vaktiyle sözde Gürcülere ait oldukları için Gürcistan'a ilhakını istemelerini ve bu isteğin Sovyet gazete ve radyoları ile bütün dünyaya yayınlamalarını" ve Tiflis radyosunun Kars ve Ardahan'ın Ermenilere verilmesini istemelerini söz konusu ederek "aylarca evvel, malûm bazı gazete ve radyolarda 'Kars ve Ardahan illeri, yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere Yurt olarak verilmelidir' şayiaları ve haberleri yayıldı" demiş; SSCB'nin tutumunu kınamıştır.[37]

1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunu ABD ile birlikte desteklemesi nedeniyle, SSCB'yi protesto amacıyla bütün Orta Doğu Ülkelerinde, özellikle Suriye ve Irak'ta, birçok gösteri düzenlendiğini, bu ülkelerde Komünist Parti (KP) merkez ve şubelerinin tahrip edildiğini üye ve yöneticilerine şiddet ve baskı uygulandığını anımsarsak bu yıllarda, SSCB'nin ve "komünizmin" Orta Doğu'da tam anlamıyla olumsuz bir "imaj" sahibi olduğunu varsayabiliriz. Bu durum o yıllarda Batı'ya yanaşmak isteyen Orta Doğu hakim sınıflarının işini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde, *Orta Doğu*'da İngiltere ve Fransa ile birlikte bölge devletlerinin *bir blok kurmak* için hazırlıklara giriştikleri; bu girişimde Türkiye ve Yunanistan'ın önderlik ettikleri basına yansımıştır.[38] Yine aynı sıralarda *"Akdeniz Savunma Birliği'nin NATO'ya paralel bir örgüt olarak kurulması söz konusu olmuştur.[39] Nihayet, 23 Eylül 1949'da BBC, Irak, İran ve Türk Hükümetlerinin solculuğa karşı polis ve haber alma kuvvetleriyle tedbirler almak için birlikte çalışmaya karar verdiklerini bildirmiştir.[40] Artık CENTO*'ya giden yollar açılmıştı.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, iktidar her türlü sol muhalefeti ve eylemi suskunluğa itmek için fazladan bir neden elde etmiş ve her türlü muhalefeti "komünist" diye niteleyerek halkın gözünde küçük düşürmek istemiştir.

Türkiye'deki SSCB'yi protesto gösterileri, Ankara'daki 4 Ocak 1946 mitinginden sonra bir süre için hemen tümüyle sona ermiş gibidir; gibidir diyoruz çünkü basın artık bu tür gösterilerden sözetmemektedir. Bu durumda, Hükümetin, gösterilere son verilmesini istediğini ve durdurduğunu varsayabiliriz. Ancak, "komünizmi tel'in" mitingleri dönem boyunca sürmüştür. Bu konuda birçok örnek gösterilebilir.

6 Mart 1947 "Ankara Numayişi"

"Solcu" oldukları ve "siyasî yayınlarda bulundukları için" Aralık 1945'te Sabahattin Ali (Konservatuvar öğretmeni), Doç. Niyazi Berkes, Behice Boran (her ikisi de DTCF Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi), Doç.Pertev Boratav ve yardımcısı Mediha Berkes, (DTCF Halk Edebiyatı Bölümü), Adnan Cemgil (Ankara Atatürk Lisesi öğretmeni) ve Kemal Bilbaşar (İzmir'de orta okul öğretmeni) Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınmışlardı.[41] Bakanlık emrine alınanlar, Devlet Şûrası'na (Danıştay) başvurarak "memuriyetlerine tekrar iadelerini istemişler ve isteklerine de nail olmuşlar; S.Ali, tekrar vazife almamış, İstanbul'da *Marko Paşa*'yı çıkarmağa başlamıştır."[42]

Ancak aynı sırada Ankara'da "67 Üniversiteli genç tarafından hükümete bir mektup yollanmış" ve "okullarda hâlâ kızıl propaganda yapanlar mı var?" diye sorulmuştur.[43] "Bir sureti de, 1 Mart 1947'de ilk sayısı çıkarılan haftalık siyasî (sağcı), *'Bayrak'* gazetesinde çıkan" mektup şöyle bitiyordu: "Kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek, bu idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine çok kısa bir zamanda son verilmesini saygılarla rica eder, ellerinizden öperiz."

Bu mektuba, "solcu 48 öğrenci *'Kuvvet'* ve *'24 Saat'* gazetelerine bir mektup yazarak cevap vermiş; söz konusu hocalardan sitayişle bahsetmiş ve bu mektup 6 Mart 1947'de adı geçen gazetelerde yayınlanınca, DTCF'nin (sağcı) öğrencileri, o gün, Prof. Pertev Naili Boratav'ın konferansını engellemek istemişler; Boratav, gelmeyince öğrenciler A.Ü. Rektörü ve DTCF Prof. Ş.Aziz Kansu'nun[44] bürosunu basıp, Rektörü tartaklamışlar; daha sonra Ulus Meydanına yönelmişlerdir."[45]

Olayların devamını, *Cumhuriyet*'ten izleyelim: "Ankara gençliğinin kızıl propagandayı protestosu. Üniversite talebeleri, DTCF'de başlayıp Ulus Meydanında biten bir protesto gösterisi yaptılar. Gençler, miting yapmalarına müsade edilmediği için grup grup gittikleri Ulus Meydanında *'Marko Paşa'* ve *'24 Saat'*[46] gazetelerini yırttılar." Bu arada, göstericiler yolları üzerinde, Denizciler Caddesindeki TGD binasını tahrip edip, yöneticilerini dövmeyi de ihmal etmemişlerdir.[47] Olayların sonunda, "hadisenin mahiyetinde *bir suç unsuru bulunmadığından* tutuklama" vb. önlemelere başvurulmamış adlî tahkikat"a gerek duyulmamıştır.[48] Ancak, daha sonra, olaya karışan 80 "genç" mahkemeye verilmiş, tutuksuz yargılanmış ve beraat etmişlerdir.[49] (a.b.ç.)

Bu olaylardan sonra, TBMM, "solcuların" DTCF'den çıkarılması sorununu görüşmüş;[50] iş, önce mahkemeye

İstanbul'da düzenlenen Büyük Doğu mitinginden bir görünüm

yansımış ve adı geçenlerin DTCF'den çıkarılmasına ve Türkiye'yi terketmelerine dek sürmüştür.[51]

Ancak Ankara Üniversitesi'nde "solcular" aleyhine başka gösteriler yapılmıştır. Örneğin 2 Nisan 1948'de.[52] Bunun üzerine CHP Meclis Grubu 18 Mayıs 1948'de "Türk demokrasisinin aşırı sağa ve aşırı sola kapalı olacağına karar vermiştir."[53] Bu olaylar sonucunda lise ve üniversitelerdeki birçok yetkin öğretmen ve öğretim üyesi dışlanmış, üniversite herşeyi ile sağın ve aşarı sağın tekeline teslim edilmiştir. 16 Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile onlara bağlı sendikalar kapatılıp sol siyasi yaşam ve işçi hareketinden dışlandığı gibi, burada da sol üniversite dışına atılmıştır. "Çok partili demokrasi"den Türkiye'de anlaşılan solun her yerden dışlanmasıdır.

(sürecek)

[1] *İş Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 33, İkincikanun (Ocak) 1943, s.45-46.

[2] İFTC "Reis Vekili" R.T.Tügay'ın *İş Dergisi*'ndeki (a.g.k.) açıklamasından.

[3] Kâzım Alöç: "Türkiye'de komünizm ve ırkçılık, ifşa ediyorum", yazı dizisi, *Yeni Gazete*, 12 Nisan-26 Mayıs 1967. İGB konusunda 13 Nisan 1967'deki yazıdan alıntı yapıyoruz. Alöç 1940'ların sıkıyönetim savcısıdır ve yazdıkları bu özelliği gözönünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

[4] "SETA", K.Alöç'ün yazdığına göre, "Türkiye Gizli Komünist Şurası"na tekabül etmektedir.

[5] Reşat Fuat Baraner (Selanik, 1900-İstanbul, 1968) I. Dünya Savaşı sırasında kimya öğrenimi yapmak için gittiği Almanya'da Spartakist akımdan etkilenerek Marksizmi benimseyen Türk sosyalistlerindendir. Özgeçmişi için bk. *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, May Yay., İstanbul, 1980.

[6] Dimitır Şişmanov: *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)*, Belge Yay., İstanbul, 1978, s.141. Bu konuda ayrıca bk. Aclan Sayılgan: *Türkiye'de Sol Hareketleri, (1871-1972)*. Hareket Yay., İstanbul, 1972, s.271-272. K. Alöç'e İGB'nin çalışmalarına son verilince, yerine *İleri Demokrat Cephe* (İDC) kurulmuştur. Alöç: a.y. İDC'nin *Programı* için bk. Sayılgan: s.262-268.

[7] Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, SBF Yay., Ankara, 1970, s.15.

[8] İYTGD konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Sayılgan: s.271-275. Bu yazara göre İYTGD "İGB'nin legale çıkmış veçhesidir."

[9] *Cumhuriyet*, 31 Mart 1947.

[10] *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1947.

[11] *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1947.

[12] Sayılgan: s.272.

[13] A.g.k. s.274; ayrıca bk. *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950 ve Mehmet Ali Sebük: *Korkunç Adli Hata ve Nazım Hikmet'in Özgürlük Savaşı*, Cem Yay., İstanbul, 1978, s.206-211. M.Ali Sebük Kemal Sülker'in *Nazım Hikmet Dosyası* (İstanbul, 1967) isimli kitabından aktarıyor. Bu konuda "M.Fahri Oktay adlı gözü pek biri(nin) 'Nâzım Hikmet' adıyla" çıkardığı "Pazartesi ve Perşembe günleri" yayınlanan gazetenin 18 Mayıs 1950 tarihli 3. sayısındaki "Aydın Gençliğin adaletsizliği protesto eden toplantısı" başlıklı yazıya da bakılabilir. Bk. Müzehher Vâ-Nû *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yay., İstanbul, t.y. (1987 ?). Bu son kitabın "Fotograflar" bölümünde *Nazım Hikmet* gazetesi 3. sayısı ilk sayfasının tıpkı basımı verilmiştir.

[14] Sayılgan: s.269 ve 283.

[15] İ.Başgöz, bu ekin biçmelerinden birini şöyle anlatıyor: "Başka birgün Kayaş'ta Enver'le (Enver Gökçe) ekin biçiyoruz. Türkiye Gençler Derneği'nin üyeleri ile berabeç, kızlı, erkekli 70 kişi, fukara köylülerin ekinini biçip kaldırmaya kararlıyız. İçimizde ekin biçmeyi, orak tutmayı bilen bir Enver'le ben (İlhan Başgöz) varız. Ama gün devrilirken gene de koca tarlayı biçip deviriyoruz. 'Gelecek hafta de bizim tarlaya buyrun' diyenlerin sözlerini hiç unutmam: 'Siz enstitü talebesi misiniz?' " İ.Başgöz: "Enver Gökçe ile bir nice yıl", *Yazko Edebiyat*, Sayı 18, Nisan 1982, s.81.

[16] Enver Gökçe: *Yaşamı, Bütün şiirleri*, Ayko Yay., Ankara, 1981, s.11.

[17] Gökçe "Turancılar" diyor (a.y.).

[18] *Cumhuriyet*, 6, 23 Eylül ve 4 Kasım 1948; R.Ray: "1940'larda Halk Partisi'nin kanadı altında faşist zorbalık", *Yürüyüş*, 17 Nisan 1979, s.10.

[19] *Vatan*, 8 Şubat 1949. Gökçe: "Üç ay devam eden sorgudan sonra hiç kimseyi mahkûm edemediler. Hepimiz beraat ettik. Böylece üç ay boşu boşuna geçti." diyor (a.y.). Bu arada Yüksek Ziraat Enstitüsü öğrencilerinden de "komünist propagandası yapmaktan" tutuklananlar olmuş; daha sonra tahliye edilmişlerdir. Bk. *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1948.

[20] *Ulus*, 10 Temmuz 1949; Sayılgan: s.271.

[21] *Cumhuriyet*, 12 Mart 1947. Cemiyetler Kanunu uyarınca, "Milli" ünvanını kullanmak, Bakanlar kurulu'nun iznine bağlıydı; ve bu iznin pek çok dernek ve birlik için verilmediğini biliyoruz. Dolayısıyla, MTTB'ye bu izni vererek, hükümet, ona yakınlığını ve "sempatisini" açığa vurmuştur diyebiliriz.

[22] *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1948.

[23] *Vatan*, 27 Ocak 1949.

[24] Şişmanov: s.144.

[25] Bu konuda şimdiye dek birçok şey yazıldı. Onları yinelemeyeceğiz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Sahibi Sertel: *Roman Gibi*, İstanbul, 1969; Zekeriya Sertel: *Hatırladıklarım*, 3.bası, Gözlem Yay., İstanbul, 1977; Hıfzı Topuz: "Sertellerin gazetesi neden yıkılmış, yurtdışına neden çıkmışlardı?", *Milliyet*, 26 Şubat 1977; Rasih Nuri İleri: "1949'da Demokratlarla Sosyalistlerin gönülsüz ittifakı", *YeniGündem*, No:31, 1-18 Ekim 1985, s.16-18.

[26] II. Dünya Savaşı başladıktan sonra 23 Kasım 1940'da İstanbul, Kocaeli, Çanakkale ile Trakya illerinde ilan edilen Sıkıyönetim 23 Aralık 1947'ye dek yürürlükte tutulmuştur.

[27] *Tasvir*, 5 Aralık 1945. Birazdan göreceğimiz gibi Mayıs 1947'de bu kez *Büyük Doğu* "öğrenci ve gençliğin nefretini çekmiştir."

[28] Bir örnek olarak 1949 ve 1950'de *Vatan* gazetesinin Nâzım Hikmet'in suçsuz yere hapiste tutulduğu konusundaki yayınları üzerine gazetenin ve o sırada yazılarıyla kamuoyunu uyaran N.Hikmet'in avukatı M.Ali Sebük'ün tehdit edilişini gösterebiliriz. Bk.Sebük: s.39, 94-95 ve 97.

[29] Dipnot 25'teki kaynaklarda bu konuda değişik örnekler verilmiştir.

[30] Bu konuda bilindiği gibi değişik görüşler bulunmaktadır. Burada bu tartışmaları yeniden gündeme getirmek konumuzu aşar. Belirtmek istediğimiz "varolan" veya "varolduğu sanılan" bu "isteklerin" Türkiye'de yarattığı anti-komünist ve anti-sovyetik "rüzgâr" gösteri, yürüyüş vb. eylemlerdir.

[31] *Ulus*, 5 Ocak 1946. Bu yıllarda Ankara'da Bakanların, diğer kentlerde Vali ve Belediye Başkanlarının bu tür olaylara bizzat müdahale edip, göstericilerle konuşmaları ve onları yatıştırmaları neredeyse bir gelenektir.

[32] *Ulus*, 31 Aralık 1945.

[33] Bk. *Ulus* 21, 22, 23, 24, 25, 26 vb. Aralık 1945.

[34] *Ulus*, 1 ve 2 Ocak 1946.

[35] *Ulus*, 3 Ocak 1946.

[36] A.y.

[37] *Ulus*, 7 Ocak 1946.

[38] *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1948.

[39] *Cumhuriyet*, 13 ve 15 Aralık 1948.

[40] *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1949.

[41] *Ulus*, 17 ve 19 Aralık 1945; Niyazi Berkes: "Ardından", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1980; Ray: a.g.y.; Gökçe: s.9. Adı geçenlerin, II. Dünya Savaşı yıllarında ankara'da yayınlanan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin yönetici ve yazarları olduğu; bir bölümünün *Tan*'da yazdıkları biliniyor. Öğretim üyelerinin karşılaştığı bu olay o sırada DTCF'de öğrenci olan Enver Gökçe'ye şunları yazdırmıştı:

"Sizlere selâm olsun üniversiteler, öğretmenleri alınmış kürsüler,
Öğretmenler!
Sizlere selâm olsun
Hürriyeti yazan eller, dizen eller"

Gün 15 Temmuz 1946; Gökçe: s.68. Aynı sıralarda Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar'ın İÜ Hukuk Fakültesinde Devlet Hukuku kürsüsündeki görevine de son verilmişti.

[42] *Cumhuriyet*, 7 Mart 1947.

[43] *Cumhuriyet*, 12 Mart 1947.

[44] O sıralarda, "Kansu hakkında, 1921'de 18 yaşında iken '*Aydınlık* isimli komünist mecmuada' yazdığı bir fıkra dolayısıyla birtakım neşriyat" yapılıyordu. Bk. *Cumhuriyet*, 16 Mart 1947.

[45] *Cumhuriyet*, 7 Mart 1947. Haber 1. sayfada 3 sütun üzerinden verilmiştir. R.Ray, yazısında, Kansu "linç edilmekten bir subayın zamanında işe karışmasıyla kurtuldu" diyordu. Aynı yazar, gösterinin "CHP Demirlibahçe Halk Ocağı'ndan Kemal Satır ve Fahri Kurtuluş öncülüğünde başladığını" belirtiyor. Her ikisi de o sırada CHP milletvekili olan bu kişilerden ilkinin sonrası biliniyor; ikinciye gelince, O, o yılların en ilkel anti-komünistlerinden ve en "heyecanlı milliyetçilerinden"di.

[46] "Bu olay üzerine, *'24 Saat'*ı basan Sakarya Matbaası yöneticileri gazeteyi basmaktan imtina etmiştir." *Cumhuriyet*, 8 Mart 1947.

[47] Gökçe: s.11.

[48] *Cumhuriyet*, 7 ve 8 Mart 1947.

[49] *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1948.

[50] *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1948.

[51] Berkes: a.g.y.; Başgöz: a.g.y. Sabahattin Ali'nin başına gelenler ve vahşice öldürülmesi biliniyor. N.Berkes, P.N.Boratav ve İ.Başgöz bilimsel çalışmalarını ABD, Fransa ve Kanada'da sürdürmüş ve her biri kendi alanında uluslararası ün kazanmıştır. Bu bağlamda Berkes'in yazısından şu alıntıyı almamız açıklayıcı olacaktır: " *'Bugün' denen tablo bütün görüntüleriyle Milli Şef'imizin zamanında başlamıştı ve bunlar Nazi rejiminin Batı ve Sovyetler karşısında erimeye başlaması yüzünden oluyordu.* En tepedekilerin inançlarının tersine giden sonuç, gözükmeye başlamıştı. Bu inançlara uymayan her insan ya solcu, ya komünist ya Moskovacı ya da vatan haini oluyordu. En aşağı düzeyde bunu Nihal adlı bir öğretmen, en yüksek düzeyde de İçişleri Bakanı Sökmensüer resmî tanınmışlığı olan bir gerçek biçimine sokmuşlardı. Hiç birimiz böyle olmadığımız için, önceleri gülerdik. *Fakat 'öldürülme' korkusu denen şey gelince, işin rengi değişmişti. Tek kurban zavallı Sabahattin Ali oldu.* Ötekiler, birer ikişer kendiliğimizden çekilerek daha başka cinayetler işlenmesini önlemiş olduk." (a.b.ç.)

[52] *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1948; ayrıca bk. B.Dülger: "Komünistliği tasfiye için de hususi bir kanun isteriz" *Son Saat*, 11 Nisan 1948.

[53] *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1948; Abidin Daver: "Aşırı sağcılığa ve aşırı solculuğa karşı", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1948.

"Hürriyetin İlânı" (1908) ve Ermeni Tüccarlar

ZAFER TOPRAK

10 TEMMUZ 1324'TE ya da Miladî takvimle 23 Temmuz 1908'de "ilân-ı Hürriyet" belki de en geniş bir biçimde ticaret çevrelerinde yankı uyandırmıştı. II. Meşrutiyet'le birlikte Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası meşrutiyete sahip çıkmakta gecikmemiş, Türkçe ve Fransızca iki ayrı baskısı olan yayın organında "istibdad"ı yeren, "hürriyet"i öven yazılara yer vermişti.

Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası, Müslüman, gayr-ı müslim Osmanlı tüccarı yanı sıra "ecnebi" tüccarları da bünyesinde barındırıyordu. Her ne kadar Osmanlı topraklarında yabancı ülkelerin ticaret odaları da bulunuyor idiyse de kimi "ecnebi" tüccar Osmanlı ticaret odasında da faal idi.

"Hürriyetin İlânı" ertesi Oda reisi Mehmed Abud Efendi riyasetinde 24 kişilik bir heyet Sadaret makamını ziyaret ederek Osmanlı ülkesinin tüm ticaret odaları ve ticaret erbabı adına yönetime şükranlarını bildirmiş, "Kanun-ı Esasi'nin yeniden mevki-i tatbike vaz'ının devlet-i âliyye-i Osmaniyye'nin ticaret ve ziraat ve sanayi'i üzerine pek ziyade hüsn-i tesir (iyi tesir) edeceği"ni yüksek makama iletmişti.

Heyette yer alan yabancı tüccarlar da bir jest olarak bundan böyle Sadaret'e şapkalarını çıkarıp fes giyerek gireceklerini, "bilumum ecnebiler için de fes iksa'sının bâis-i şeref ve iftihar olduğu"nu beyan etmişlerdi. Ecnebi tüccarların bu hareketi Osmanlı meslektaşlarınca "şiddetle" alkışlanmıştı.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi'ne göre "10 Temmuz İnkılâbı" herkesin can, mal ve namusunu güvence altına almıştı. Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konuşuyla "adaletin ruhuna, mânâsına vakıf olmayanların kendilerine rehber-i harekât ittihaz ettikleri *el hükmü limen galeb* (hak kuvvetlinindir) kaziyesi" ortadan kalkmış, herkes bundan böyle kendi çabasının, yetenek ve becerisinin karşılığına hak kazanmıştı. Kanun-ı Esasi gölgesinde "millet-i Osmaniyye saadet ve refaha mazhar olacak ve ticaretimiz, zıraatımız, sanayi'miz terakki edecek"ti.

"İlân-ı Hürriyet" yabancı ülkelerdeki Osmanlı tüccarları üzerinde de etkisini göstermekte gecikmedi. İngiltere'de Londra ve Manchester'de Osmanlı tüccarları Kanun-ı Esasi'nin ilânı şerefine birer ziyafet düzenlemişler ve meşrutiyetin ilânını büyük bir çoşkuyla kutlamışlardı.

Aşağıda sunduğumuz belge Manchester'deki ziyafete katılan sefaret temsilcisinin "tahrirat"ıdır.

Metinden de görüleceği gibi Manchester'deki töreni bu kentte iş gören Osmanlı Ermeni cemaati düzenlemiş, Londra'dan sefaret temsilcisi bilfiil Avrupa'daki Ermenilerin dinî lideri (murahhasası) Ütüciyan Efendi tarafından davet edilmişti.

Manchester'in ünlü Mepland otelinde verilen ziyafete Ermeni tüccarların yanısıra yine aynı kentte ticarî faaliyetlerini sürdüren Selânikli Müslüman ticaret erbabı da katılmış, ayrıca Liverpool başşehbenderi (başkonsolosu) Enver Bey de davetli olarak yemekte hazır bulunmuştu.

Salon Osmanlı ve İngiliz bayraklarıyla donatılmış, bayrakların üzerine Türkçe "hürriyet, adalet, musâvât" yazılmıştı. Özel olarak çağrılan bir orkestraya Hamidiye Marşı çaldırılmıştı.

Riyaset mevkiinde oturan dinî reis Ütüciyan Efendi yaptığı açış konuşmasında Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe konuşu nedeniyle tüm Ermenilerin şükran borcunu dile getirmiş, "bundan böyle Osmanlı nâmı altında yaşıyacak olan Türklerle Ermeniler beyninde hiçbir nifak kalmadığını ve cümlesi kardeş olarak müttehiden memleketlerinin terakki ve tealisine çalışacaklarını" açıklamıştı.

Davetliler arasında bulunan Liverpool başşehbenderi Enver Bey de ticaretin büyük yararlarından söz etmiş, Osmanlı ticaretinin gelişmesi için İngiltere'de bir ticaret odası tesisinin gereğini vurgulamıştı.

Raporu yazan sefaret temsilcisi ise zi-

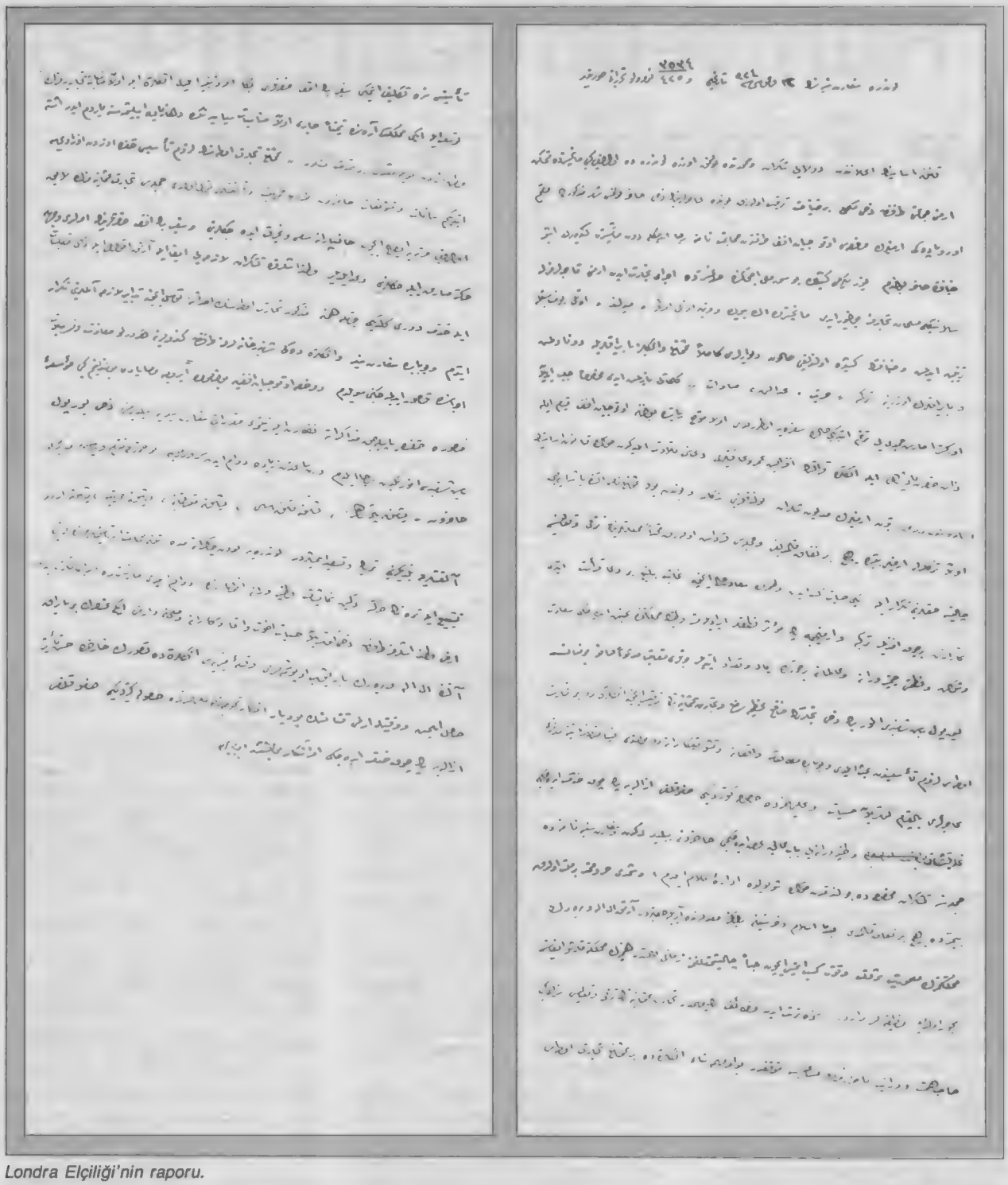

Londra Elçiliği'nin raporu.

yafetin sonunda yaptığı konuşmada Osmanlıların bundan böyle "hür" ve "müttehid" bir millet olduklarını, Müslüman'la Hıristiyan'ın yalnız mabetlerinin farklı olacağını, din ayrımı gözetmeksizin Osmanlıların elele vererek ülkenin mamuriyetine, servet ve kuvvet kesbetmesine çalışacaklarını söylemişti.

Dört saat süren ziyafetin sonunda hazır bulunanlar "Yaşasın Padişahımız, Yaşasın Kanun-ı Esasi, Yaşasın Millet-i Osmaniyye, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Ordu" nidalarıyla alkış tutmuş ve birbirlerini kutlamışlardı.

Sefaret temsilcisinin dönüşünde tüm Manchester Osmanlı cemaatı istasyona kadar kendisine refakat etmiş, trenin hareketine kadar "vatanperverane" gösteriler sürüp gitmişti.

Rapora göre "Manchester'te icra-yı ticaret eden Ermeni vatandaşlarımız tarafından dahi gösterilen hissiyât-ı uhuvvet ve ittihatkârâne ve Müslüman ve Ermeni iki unsurun bir bayrak altında elele vererek barışıp öpüşmeleri vak'a-yi hayriyyesi İngiltere'de tasavvurun haricinde hüsn-i tesir hâsıl eylemiş"ti. □

Londra Sefaret-i Seniyyesi'nin 12 Ağustos 324 tarihli ve 3534/425 nümerolu tahriratı suretidir.

KANUN-I ESASİ'NİN ilânından dolayı şükran ve mahmidetde bulunmak üzre Londra'da olduğu gibi Manchester'de mütemekkin Ermeni cemaati tarafından dahi mükemmel bir ziyafet tertib olunarak bunda acizlerinin dahi hâzır bulunması şehr-i mezkûrde mukim Avrupa'daki Ermenilerin murahhasası Ütüciyan Efendi tarafından cemaat nâmına rica edilmekle dün Manchester'e giderek işbu ziyafette hazır bulundum. Yüzyirmi kişilik bu sur-ı milli ictimaında Manchester'de icra-i ticaret eden Ermeni tacirlerimizle Selânikli müslüman tüccarımız bulunuyor idi. Manchester'in en büyük ve müzeyyen oteli olan "Meplend" oteli bu münasebetle tezyin edilmiş ve ziyafetin keşide olunduğu salon duvarları kâmilen Osmanlı ve İngiliz bayraklarıyla donatılmış ve bayrakların üzerine Türkçe "hürriyet, adalet, musâvât" kelimâtı yazılmış idi. Mahsusen celb edilen orkestra Marş-ı Hamidiyye'yi terennüm ettiği halde sofraya oturuldu. Evvela mevki-i riyasette bulunan Ütüciyan Efendi kıyam ile zat-ı hazret-i padişahi ile İngiltere kralının efzâyiş-i ömr ve afiyetleri duasını tilâvet eyledikten sonra Kanun-ı Esasi'nin iadesinden dolayı bütün Ermenilerin medyun-ı şükran bulunduklarını tezkâr ve-bundan böyle Osmanlı nâmı altında yaşıyacak olan Türklerle Ermeniler beyninde hiçbir nifak kalmadığını ve cümlesi kardeş olarak müttehiden memleketlerinin terakki ve tealisine çalışacaklarını tekrar ile yeni hayat kesb eden vatanımızın saadet-i hâli için gayet beliğ bir dua kıraat etti. Tüccarândan birçok efendiler Türkçe ve Ermenice pek müessir nutuklar iradıyla meşrutiyetin memleketimize bahşedeceği saadet ve şevket ve azameti hamiyetperverâne ve alimâne bir surette yâd ve ta'dâd ettiler. Bunları müteakib med'uvven hâzır bulunan Liverpool başşehbenderi Enver Bey dahi ticaretin menâfi-i azimesinden ve ticaret-i Osmaniyenin terakkisi için İngiltere'de bir ticaret odası lüzum-ı tesisinden bahs eyledi. Ve bu bâbda mütalaât-ı vâkıfâne ve teşvikârânede bulundu. Ziyafetin nihayetine doğru acizleri bilkıyam gösterilen hissiyat ve aleyhimizde husule getirdiği soğukluğu izaleye pek çok hizmet edeceği nümayişât-ı vatanperverâneyi Babıali'ye arz edeceğimi hâzıruna bildirdikten ve sefaret-i seniyye namına da cümlesine teşekkürân-ı mahsusede bulunduktan sonra şu yolda îdare-i kelâm eyledim: Ve şimdi hür ve müttehid bir millet olduk. Beynimizde hiçbir nifak kalmadı. Bâdema İslam ve Hristiyan yalnız mabedlerinde ayrılacaklardır. Artık elele vererek memleketimizin mamuriyet, servet ve kuvvet kesbetmesi için cidden çalışmaklığımız zamanı gelmiştir. Hepimizin memlekete karşı ifasına mecbur olduğumuz vazifeler vardır. Size tereddüp eden vezaif pek mühimdir. Ticaret-i Osmaniyye'nin terakki ve tealisi sizin gibi sahib-i himmet ve dirayet tacirlerimizin mesaisine mütevakkıftır. Bu emr-i mühimme binaen İngiltere'de bir Osmanlı ticaret odası tesisini size teklif etmeyi sefir beyefendi hazretleri bana emir ve tembih eyledi. İngiltere ile olan münasebat-ı ticariyyemizin tevessu'u ile iki memleket arasında teyemmünen cari olan münasebât-ı siyasiyyenin de daha ziyade iyileşmesine yardım eder. İşte vatan sizden böyle mukaddes bir hizmet bekliyor. Osmanlı ticaret odasının lüzum-ı tesisi hakkında uzun uzadıya ettiğim beyânât ve teşvikât hâzırun tarafından memnuniyet ve alkışlarla kabul olundu. Cümlesi ticaret-i Osmaniyye'mizin lâyık olduğu mertebeye isâl için cansiperane sa'y ve gayret edeceklerini ve sefir beyefendi hazretlerinin emirleri vechile harekete müsâraat eyleyeceklerini vad'eylediler. Vatandaşlarımıza teşekkürât-ı lâzımeyl ifa ile artık akvâl ile değil faaliyet ile hizmet devri geldiği cihetle hemen mezkûr ticaret odasının ihdasına tevessül için tedâbir-i lâzımeyl almalarını tekrar ettim ve bu bâbda sefaret-i seniyye ve İngiltere'deki şehbenderhanelerimiz tarafından kendilerine her türlü muavenet ve teshilât icrasında kusur edilmeyeceğini söyledim. Ve murahhasa Ütüciyan Efendi'ye bu hususta ayrıca vesâyette bulunduğum gibi müessese-i mezkûre hakkında yapılacak müzakerâta nezaret ile netice-i mukarrerâtı sefaret-i seniyyeye bildirmesini dahi Liverpool başşehbenderi Enver Bey'den rica eyledim. Dört saatten ziyade devam eden sürur-ı milliye bu surette hitam verilmiş ve cümle hâzırun "Yaşasın Padişahımız, Yaşasın Kanun-ı Esasi, Yaşasın Millet-i Osmaniyye, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Ordu" alkışlarıyla yekdiğerlerini tebrik ve tes'id etmişlerdir. Londra'ya avdet-i çâkerânemde bütün cemaat istasyonda bendelerini teşyi' ile trenin hareketine değin nümayişât-ı vatanperverâne izhârında devam eyledi. Manchester'de icra-i ticaret eden Ermeni vatandaşlarımız tarafından dahi gösterilen hissiyât-ı uhuvvet ve ittihatkârâne ve Müslüman ve Ermeni iki unsurun bir bayrak altında elele vererek barışıp öpüşmeleri vak'a-i hayriyyesi İngiltere'de tasavvurun haricinde hüsn-i tesir hasıl eylemiş ve vaktiyle Ermeni kıtâlinin bu diyar efkâr-ı umumiyyesinde aleyhimizde husule getirdiği soğukluğu izaleye pek çok hizmet edeceği emr-i aşikâr bulunmuştur ol bâbda. □

Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları-V

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ
Hazırlayan: İSMAİL KARA

"**TARİHÎ** maddecilik ve ictimaî mefkûrecilik" faslında da söyleyecek birkaç söz vardır:

Ziya Gökalp:

> "İşte memleketimizde dinî eksarhlıklar, sonra da siyasî muhtariyetler ve istiklâller suretinde tezahür eden milliyet cereyanları bu suretle inkişaf etdi. Müslüman kavimler arasındaki milliyet cereyanları da aynı suretde tezahür etdi. Misâl olarak Arnavudları alalım: Başkımcılığın merkezi olan Toskalar, eski zamanlardan beri, Bektaşîliğe sapmakla, dinî câmiadan uzaklaşmışlardı. Bunlar, ibtida asrın ihtiyacları sırasına geçen mekteb ve matbuat, şiir ve edebiyatdan nasiblerini almak için hususi lisanlarını kullanmak istediler. Bunun için evvelâ bir yazı kabul etmek icab etdi. Kabul etdikleri yazının Latince olması da gösteriyor ki Toskalar evvelemirde dinî câmiadan ayrılmışlardı. Bir zamandan beri zayıflamağa başlayan dinî tesanüdleri yerine, harsî bir tesanüd ikame etmeğe çalışıyorlardı. Arablarda ve Kürdlerde de milliyet cereyanı ibtida harsî bir şekilde başladı. Bu cereyanların siyasî bir mahiyet almalaıı ikinci merhaleleri, iktisadî bir mahiyet almaları da üçüncü merhaleleridir..." (bk. TE, 68)

Bu sözler muğalatadan, hakikatı te'vilden ziyade tahrife atfı lazım gelen hükümlerden başka bir şey değildir. Bunları birer birer tahlil ve mütalaa edelim:

"Memleketimizde dinî eksarhlıklar, sonra da siyasî muhtariyetler ve istiklâller suretinde tezahür eden milliyet cereyanlarının" esbâb-ı inkişafını biliyoruz ve her şeyden evvel, Avrupa'da fikrî ve ictimaî ınkılablar dolayısıyle, beş yüz seneden beri milliyet cereyanlarının vücude geldiğini ve bu cereyanın günün birinde dünyanın daha başka yerlerine sirayet edeceğini de inkâr etmiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun istilâ devresinden sonra düş(düğ)ü tereddi ve ınkırazın, sû-i idarenin, [46] acz ve ğafletin de Şark-ı Karîb'de bu milliyet cereyanlarına vüs'at ve şiddet vermiş olduğu da âşikârdır. İmdi, bu milliyet cereyanını durdurmak mümkün olamaz ve muhtelif unsurların âmâl-i milliye ve ihtirasları tatmin edilmedikçe memleketde vahdet-i idare ve sükün ve âsayiş temin olunamazdı. Diğer taraftan da, kendi menfaatlerine veya Avrupa'da sulh ve salahı vikâye ğayesine göre, Osmanlı idare-i dâhiliyesine müdahaleden ve onun tebaaları olan anâsır-ı gayr-ı İslâmiyeyi müdafaa ve tehyîcden hâlî kalmayan Avrupa'nın büyük devletleri de şarkın müvazenesini mütemadiyen ihlal ediyorlardı, ki bu halin bâ'is olduğu müşkilâtın da ayrı bir mesele-i mu'dala vücuda getirdiği âşikâr idi. İmdi, gayr-ı İslâmî unsurlar için dinî teşkilâtın bilâhare siyasî muhtariyete ve âkıbetu'l-emr istiklâle sâık olmasını tabiî ve zarurî görmek lazım gelir. Böyle bir neticenin husûle gelmemesi için, belki beş asır evvel fikrî, idarî, ictimaî ve siyasî birçok tedbirler düşünmek icab ederdi. Fakat İslâmî unsurlar arasındaki milliyet ve kavmiyet cereyanlarının bu tarzda vukûa geldiğini söylemek, tarihî ve hakikatı tahrif ve inkârdan başka bir şey değildir. Arnavudların, Arabların, Kürdlerin... Osmanlı câmiasından ayrılması, Osmanlı idaresinin bî-pâyan zulümlerinden, ğafletlerinden, sû-i idaresinden... ileri geldi. Bu elîm hakikatın delillerini ve tafsilâtını *10 Temmuz Inkılabı ve Netaici* unvanlı eserimizde görmek mümkündür.

Arnavudların, Arabların, Kürdlerin asırlarca müddet Osmanlı câmiasında yaşayıb onun sıyânet-i hayatı için maddî ve mânevî pek büyük fedakârlıklarda bulundukları inkâr edilebilir mi?

Başda Ziya Gökalp olduğu halde, İttihadcıların ortaya bir "Türklük" cereyanı çıkarmaları, diger İslâmî unsurların da kendi milliyet ve kavmiyet hislerine ve ihtiraslarına revac vermelerine bâ'is olmuşdu. İstanbul'da "Türkcülük" cereyanının ihdâsı da "dinî tesanüd"ün gevşediğine delâlet etmiyor muydu? Bu cereyana mukabil Araplarda da "ümmü'l-kura" nazariyesinin meydana çıkdığını görmüşdük. Toskaların Bektaşîliğe sapmakla dinî câmiadan uzaklaşdıklarına hükm edecek olursak, Anadolu köylülerinin ve bilhassa Yörüklerin ve aşiret halkının Alevîliğe, Kızılbaşlığa ve Bektaşîliğe tâbi olmalarına ne nazarla bakacağız? Bizim itikadımıza göre, hâl-i hâzırda Rafizîlik, Ebazîlik, Zeydîlik... gibi mezâhib-i İslâmiye

sâliklerini de, Ehl-i sünnet ve cemaat mezheblerine tâbi olan akvam gibi, dinî câmiadan ayrılmış sayamayız. İmam Ebu Hanife -radıyallahu anhu- n dediği gibi, bir kimseyi veya bir kavmi, tasdik ve kabul itibariyle din-i İslâma idhal eden akâidin red ve inkârıdır, ki onların dinden ve câmia-yı İslâmiyeden uzaklaşmalarına bâdî olur. Ziya Gökalp'in dediği tarzda, anâsır-ı İslâmiye arasında "câmia-yı diniye"den uzaklaşmak ad olunabilecek bir hareket görülmemişdir. Bu unsurlar câmia-yı idariye ve siyasiden uzaklaşmışlar ise bu halden Osmanlı idaresinin mesul olduğunu kabul etmek lazım gelir. Herhangi bir kavmin kendi harsine itina etmesini de zarurî görmemek mümkün değildir. Arabların, Arnavudların, Kürdlerin "hususî lisanlarını kullanmak istedikleri" sözlerinde de hiçbir mâna yokdur. Bu anâsırın kendi lisanlarını kullanmadıkları bir zaman var mıdır? Osmanlı İmparatorluğu'nu tesis eden ve onu uzak yakın birçok memleketlerde asırlarca yaşadan Türkler, hars itibariyle de yüksek bir seviyede [47] bulunmuş olsalardı, bunu diger anâsıra da kabul etdirirlerdi; o zaman bütün memleketde Türk lisanı ta'ammüm ederdi. Fakat, Türkler Ceziretu'l-Arab'da, Suriye ve Irak'da uzun asırlar hâkim ve mütehakkim oldukları halde Arablara kendi lisanlarını unutduramadılar. Bilakis o taraflara giden Türk memurları Arabca öğrenmeye ve hatta Arablaşmaya mecbur oldular. Aynı hal Arnavudluk'da ve Kürdistan'da da câri idi.

Toskaların Latin harflerini kabul etmeleri onların "dinî câmiadan ayrıldıklarının" delili ise, Ziya Gökalp'in, Harf Inkılabı'ndan evvel, kâr u bâr-ı âlemden çekilib gitmiş olduğundan dolayı, mesud bir adam sayılması lazım gelir!

"Türklerde ümmet câmiasının tesanüd kuvvetinin zayıflaması" (s.68) bu memleket için bir mebde-i ınkıraz ve tereddi olmuş ve câmia-yı İslâmiyeden uzaklaşmak dolayısıyla da daha müdhiş bir izmihlâl yoluna girilmişdir.

"Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'nın inhilâle başlayan ümmet ve saltanat câmiaları içinde pusulasız kalan milletlerini lisanî, harsî, tarihî tesanüdlerle yeniden kuvvetlendirmek ve gençleri bu yeni mefkürelere göre terbiye etmek..." (s.68) istemiş olmaları hakkındaki beyanâta gelince, bu da bir tevehhüm eseridir; ve bu iki zâtın bu kadar vâsi' mikyasda teşebbüsâtda bulundukları bugüne kadar kimseden işidilmediği gibi, böyle bir iddianın isabetini bildirecek bir eser ve delil de yokdur. "Harsci Türkcülerin millî hukuk, millî ahlâk, millî terbiye ve hatta millî felsefe" aradıkları (s.69) da bir hayaldir. "Harsci Türkcüler"in bir çok işlerine şâhid olduk, fakat hiçbir muvaffakiyetlerini göremedik. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, içlerinden birçoklarının da hukuk, ahlâk ve terbiye ile meşgul olduklarını bilmiyoruz.

* * *

"Millî vicdanı kuvvetlendirmek" (bk. TE, 70-75) unvanlı bahisde bizi düşündüren sözlere rast geliyoruz. Bu faslın siyasiyata taalluk eden yerlerinin ıntikadı sadedimizden hâricdir. Esaret-i ictimaiyenin, müstemleke siyasetinin... millî vicdanın fikdanından ileri geldiği hakkındaki beyanat (s.75) câlib-i itibar olmak lazım gelir. Evet, "İslâm âleminde de müstemleke hayatına nihayet vermek için, müslüman kavimlerde millî vicdanı kuvvetlendirmek" ihtiyacı günden güne daha vâzıh bir hal almakdadır. En doğrusu, asırlardan beri, "havza-yı İslâm" esaret-i siyasiye ve ictimaiye altında yaşamakda ve istiklâl-i idareden mahrum bulunmakdadır. Çünkü, İmam Maverdî'ye atfen dediğimiz gibi, hiçbir yerde "hükm-i kâdî" câri değildir. Bu hale nazaran "vatan-ı İslâm" yokdur! Fakat,

ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين [1]

beyan-ı Hakk'ı ehl-i imanın izzet ve huzura ve refah ve saadete taalluk eden hiçbir şeyden dûr u mehcûr olmayacağını; ve:

ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين إنهم لهم المنصورون وإن جندنا لهم الغالبون [2]

ومن يتولّى الله ورسوله والذين امنوا فإن حزب الله هم الغالبون [3]

âyetleri galebe-i İslâmı bildirdiği gibi:

الاسلام يعلو ولا يعلى عليه [4]

beyan-ı Nebevîsi de İslânun ve milel-i İslâmiyenin te'âlîden hâlî kalmayacağını anlatır. Bu hakikata göre, Müslümanlar için en mühim ve hayırlı ibadet, her şeyden evvel izzet, galebe ve te'âlî-i İslâmı temindir: Çünkü, dinin bekası ve milel-i İslâmiyenin saadet-i hayatı buna vâbestedir. İstiklâl-i İslâm bir emr-i vâkı' olacağı ve hükm-i kâdînin cereyanına bir mâni kalmayacağı zamanda vatan-ı İslâm yeniden teessüs etmiş olacakdır. İ'zâz-ı İslâmın en büyük bir ibadet, bir vazife-i diniye olduğunu hatırdan çıkarmamak lazımdır.

Ziya Gökalp'in buraya kadar söylediği sözlere iştirak etdik. Fakat,

> "Bir zamanlar ittihad-ı İslâm mefkûresi Müslüman kavimlerin istiklâle nâil olmasını, ülkelerinin müstemleke halinden kurtulmasını temin eder zan olunuyordu. Halbuki, amelî tecrübeler gösterdi ki İslâm ittihadı bir taraftan teokrasi ve klerikalizm gibi irtica'î cereyanları doğurduğundan, diger cihetden de İslâm âleminde milliyet mefkürelerinin ve millî vicdanların uyanmasına aleyhdar bulunduğundan Müslüman kavimlerin terakkisine mâni olduğu gibi, istiklâline de hâildir..."

sözlerinde ise bir isabet ve hakikat göremedik. Biz, birçok yerlerde "ittihâd-ı İslâm"dan anladığımız mânayı söyledik; ve:

وجعلناكم شعوباً وقبائل لتعارفوا ... [5]

âyetinden istidlâlen, ittihad-ı İslâmın vahdet-i akîdeye râci' olub milel-i İslâmiyenin "birr ve takvada birbirine muavenetle" (bk. Kur'an, Maide 5/2) mükellef bulundukları ve her kavm-ı İslâmînin kendi muhitinde müstakil kalabileceğini de bildirdik. "İttihad-ı İslâm" bir emr-i mânevî olub bütün Müslümanların idarece ve siyaseten ittihadları demek değildir; ve esasen böyle bir şeye de imkân yokdur.

İlk zamanlarda olduğu gibi, vatan-ı İslâmın mahdud bir muhite râci' olduğu devirde, bu tarzda bir ittihad vücude gelebilmiş iken sonraları havza-yı İslâm genişledikce ve muhtelif hars ve medeniyete mâlik akvânu ihâta etdikce, hılafet-i İslâmiyenin üçe ayrıldığını ve birçok yerlerde müstakil hükümetler tesis edildiğini görüyoruz.

Bizim itikadımızca, hilafet-i İslâmiyenin muhtelif devirlerinde beyne'l-İslâm tasavvur edilen "ittihad" da bu söylediğimiz tarzdan başka bir şekle ınkılab etmemişdir; ve netice itibariyle mânevî bir cihet-i câmi'a ve kader-i müşterek bulmak arzusundan daha ileri geçememişdir. İmdi, "bütün Müslüman kavimleri istiklâle götürecek ve ülkelerinin müstemleke halinden kurtulmasını temin edecek" bir ittihad-ı İslâm emeli fiilen ve maddeten mümkün olamayacağı gibi "mehdî" tasavvuru da bunun hayalî bir şeklinden başka bir şey değildir.

[49] Şu kadar ki, beyne'l-İslâm tefrikayı mûcib olan siyasî ve idarî ittihadın fikdânı değil, belki akîde ve mezheb ihtila arının uyandırdığı zıddiyet ve husûmetdir ki, bunu müteaddid makalelerimizde tasrih etdik ve asırlardan beri hüküm süren bu münaza'anın mahiyetini ve esbâb-ı indifa'ını da gösterdik.

Müslümanlığın en 'âlî ve vecâib-i ictimaiyesinden biri de "birr ve takvada te'avün" olduğu halde, böyle bir vazife-i mütekâbilenin nazar-ı itibara alınamaması, şübhesiz mezheb ihtilaflarının sâik olduğu nefret ve adavetden ileri gelmekdedir. "İslâm ittihadının teokrasi ve klerikalizm gibi irtica'î cereyanları doğurduğu ve diger cihetden de İslâm âleminde milliyet mefkürelerinin ve millî vicdanların uyanmasına aleyhdar bulunduğu" sözleri din-i İslâma, mevzuât-ı İslâmiyeye, hakka ve hakikata karşı isyandan başka bir şey olamaz. Teokrasi "hükümet-i ilâhiye" demekdir, ki böyle bir idarede ahkâm ve kavanîn min tarafillâh mevzû' olur ve erbâb-ı hükümet Allah namına hükm eder.

Klerikalizme gelince: O da âlem-i İslâmda hiçbir zaman teşekkül etmemiş olan ve kiliselere mensub bulunan eşhâsın idare-i siyasiyeleri demekdir.

Teokrasi tarzı, din-i İslâmın vaz'-ı ilâhî olmasına nazaran, âlem-i İslâmda câri

olmak zarurîdir. Şu kadar ki, akâid-i imaniye ve ahkâm-ı diniye-i İslâmiyeyi bundan hâric ad edemeyiz. Bu her dinde bir "kavl-i sâbit" olub her din sahibinin bunları kabul etmesi lazım gelir. Dinin ahvâl-î ictimaiye ve medeniyeye taalluk eden ahkâm-ı mevzû'asına gelince, bunlarda temeddün ve tekâmüle mâni olacak bir şey yokdur. Bu hakikatı muhtelif dinî makalelerimizde tafsilen ve bütün delâiliyle söyledik.

Bizim itikadımıza göre, "âmâl-i milliyenin ve millî vicdanların uyanmasına" mâni olan bir şey vardır. Fakat, bu, dostumuzun tahayyül etdiği klerikalizm değil, dinin mahiyetinden, ahkâm ve mevzuât-ı hakikiyesinden ğafletdir; milel-i İslâmiye arasında hüküm süren cehaletdir; ulemâ-yı İslâmiyenin hakiki vazifelerine karşı göstermekden hâlî kalmadıkları ihmal ve müsamahadır; vatan-ı İslâmın zaleme ve mütegallibenin i'tisaf ve tahakkümlerinden vâreste olamamasıdır; ekseriyetle siyaset ihtiraslarından doğan akîde ve mezheb ihtilaflarıdır; i'zâz ve i'lâyı İslâm gibi büyük bir ibadetin bilinmemesidir... İstiklâl-i İslâma mâni olan mesâib ve beliyyât-ı ictimaiye bunlardır. Vicdan-ı İslâmı uyandıracak şeylerin nelerden ibaret olduğunu makalelerimizde yazdık; ve bu sayede istiklâl ve izzet-i İslâmı temin etmek, bugün Müslümanlar için en mühim bir vazife ve vecîbe-i diniye olduğunu mükerreren söyledik.

* * *

"Millî tesanüdü kuvvetlendirmek" (bk. TE, 76-87) bahsinde de söyleyecek sözlerimiz vardır. İslâm hakkında tetebbuatda bulunmayan birçok kimseler, bu dinin şahsî ahlâkdan başka, ictimaî ahlâka ne kadar büyük ehemiyet vermiş olduğunu bi't-tab' bilemezler. Ahlâkın ferdî, ictimaî ve insanî kanunlarını bildiren âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i Nebeviyeyi "Müslümanlara insanlığı ve insanlara Müslümanlığı öğretmek" maksadıyle yazdığımız *İlmihal*[6]'de bütün tafsilatıyle göstermişdik. Burada Ziya Gökalp'in "medenî ahlâk" dediği şekle müteallik söyleyecek olduğumuz hakikatler vardır:

[50] Her şeyden evvel, din-i İslâmın Allah'a, insanların kendi nefislerine ve bütün insanlara karşı mükellef oldukları ferâiz ve vecâibi şâmil olduğunu ve Allah'a "kulluk" itibariyle bu vezâif-i diniye ve ahlâkıye ve insaniye arasında hiçbir fark bulunmadığını birçok yerlerde söylemişdik. Din-i İslâmı münhasıran "ilâhî" ahkâmdan ve enva'-ı ibadâtdan ibaret görmek doğru değildir. Bu din aynı zamanda hayatî, ahlâkî, ictimaî ve medenî kanunları ve hükümleri de şâmildir; ve "kemâl-i iman ve İslâm" bu vezâif ve vecâibi hakkıyle ve tamamiyle yapmakdır.

Ziya Gökalp'in bu meseleye temas eden sözlerinde câlib-i itiraz bir nokta yokdur. Yalnız, din-i İslâmı iyi bilemediği için bu beyanlarında dinî bir ifadede bulunmamışdır. Buna da itirazda bulunmamak mümkün ise de "vatanî ve medenî ahlâk" tabirlerini gören ve bunlara aid tafsilat karşısında kalan kimselerin, din-i Muhammedînin bu gibi ahkâmı şamil olmasından şübhe edebilir. Halbuki, ahlâk-ı İslâmiyeden daha yüksek bir "ahlâk" yokdur. Resûl-i Muhterem -Sallallahu aleyhi ve sellem-

[7] انما بعثت لأتمم مكارم الاخلاق

sözleriyle "kendilerinin mehâsin ve mekârim-i ahlâkı ikmâl için gönderildiklerini" söylemişler; ve:

[8] احبّ عباد الله الى الله احسنهم خلقاً

[9] افضل المؤمنين احسنهم خلقاً

beyanlarıyle de mehâsin-i ahlâkın nazar-ı dindeki mevkiini bildirmişlerdir.

Müslümanlığın "vatan"a ve hissiyat-ı vataniyeye taalluk eden hükümlerini dinî makalelerimizde yazmış olduğumuz için burada bunları tekrar etmek istemiyoruz. Dinin en mühim bir "kanun-ı ictimaî" olmak üzere tedvin etdiği "din kardaşlığı" vatanî ahlâkın esasıdır. Vatandaşların ictimaî ve medenî haklarına aid olan ahkâm da fıkh-ı İslâmda tafsîlen bildirilmişdir. Bu haklara ve mütekabil vazifelere müteallik âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i Nebeviye *İlmihal*'de görülebilir.

[10] المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا

[11] الجماعة رحمة والفرقة عذاب

[12] يد الله على الجماعة

[13] المؤمنون كرجل واحد

vatanî ahlâka aid en 'âlî kanunlardır. Hulasa,

[14] حسن الخلق نصف الدين

hadisine göre, mekârim-i ahlâk "dinin yarısı"dır.

Ziya Gökalp'in " 'ani'l-merkez" olduğunu söylediği "medenî ahlâk"a gelince: Din-i İslâmın buna ma'tuf olan bütün hükümlerini *İlmihal*'de bildirmişdik. Burada yalnız

[15] الخلق كلهم عيال الله

hadisine işaretle iktifa edeceğiz, ki medenî ahlâkın en yüksek esasıdır. Hâsılı, şahsî, ictimaî ve beyne'l-milel ahlâk hususunda, din-i İslâma atf olunabilecek bir nakîse bulunamaz ve ahlâk-ı İslâmiye her hangi bir felsefe ve kanun-ı ictimaîye nazaran ma'rûz-ı intikad olamaz.

* * *

[51] Ziya Gökalp'in "kültür" kelimesi mukabilinde "hars" ve "tehzîb" (bk.TE, 88-93) gibi iki tabir kullanması, harsin "demokratik" ve tezhîbin "aristokratik" olmak üzere, birinin halka ve ötekinin havassa, yani kendi tabirince güzidelere aid olduğunu söylemek maksadına mebnidir. Daha doğrusu, avam için de bir "hars" tasavvur etmek emeline müsteniddir.

Bu demokratik veya "âmiyâne hars" da yine onun ifadesine göre, "halkın ananelerinden, te'amüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, mûsıkîsinden, dininden, ahlâkından, bedi'î ve iktisadî mahsullerinden ibaretdir" (s.88). Fakat bu sayılan evsâfın halk arasında vücudunu kabul etmiş olsak bile, Türklere atf olunabilecek "hars"in basit ve ibtidaî bir derecede kalacağını ve edebiyata, lisana, mûsıkîye, bedi'iyat ve iktisadiyata aid meâsirin câlib-i itibar görülemiyeceğini itirafa mecburuz. Ananelerden, te'amüllerden ve örflerden de Türk milletinin tekâmül ve temeddüne doğru gitdiğini anlamak kolay değildir.

Din ile ahlâka gelince, biz Türklerin medeniyet-i İslâmiyeyi kabullerinden sonra, doğru yanlış bir dine ve ahlâka mâlik olabildiklerine kani'iz. Kable'l-İslâm Türk dini "Şamanîlik" ise gözbağcılıkdan, hokkabazlıkdan ve sihirbazlıkdan ibaret olan merasime "din" adı verilemez. O halde, dostumuzun tarifine göre, "tehzîb" gibi "hars"i de Türklük âlemindeki temeddün ve tekâmülün eseri saymak lazım gelir. Şu kadar ki, burada tekrar izahı kâbil olamayan sebeblerden dolayı, bu hars ile tezhîbin mahdûd bir derecede kaldığını da itirafa mecburuz.

Ziya Gökalp, Arnold'dan naklen, bunun "tatlılık ve ziya mezhebi" (bk. TE, 88) namını verdiği "tezhîb"i: "İyi bir terbiye görmüş olmak; ma'kulâtı, güzel sıfatları, edebiyatı ve felsefeyi, ilmi ve hiç bir taassub karıştırmaksızın dini; gösterişsiz ve samimi bir aşk ile sevmekdir" sözleriyle tarif ediyor; ve bunun "aristokratik" yani havassa ve güzidelere mahsus olduğunu söylüyor.

Münaza'a-yı lafziyeye düşülmemek maksadıyle söyleyeceğiz ki biribirinden müstakillen bir "hars" ve "tehzîb" kabul edildiği suretde de her iki hal arasında ibtidaiyet ve tamamiyetden başka bir fark yoktur. Dostumuzun tarifi kabul edildiği takdirde harsden tezhîb ve temeddüne doğru gidileceği anlaşılır. Zaten, daha aşağıda (s.88): "hars ile tezhîbin ikinci farkı birincinin 'millî, ikincinin 'beyne'l-milel' olmasıdır" sözlerinden de kendi muhitinde herhangi bir harse mâlik olan bir milletin beyne'l-milel medeniyete girmekle tekâmül ve te'âlî edeceği anlaşılır, ki bizim nokta-yı nazarımızı müeyyiddir.

Ziya Gökalp'in Türklük için bir "hars" kabul etmesi, kendi meslekine göre onu bütün varlıklardan, evsâf-ı hayatiye ve tekâmülât-ı ictimaiyeden tecrid etmemek emeline atf olunabilirse de, biz kable'l-İslâm bir hars ve medeniyetin vücuduna inanamayız. Türklerin "İslâm ve Türk kalmak şartıyle" beyne'l-milel medeniyete girmelerinin en mühim bir ihtiyac-ı hayat olduğunu da her vesile ile tekrardan hâlî kalmadık. Esasen asırlardan beri milliyet, kavmiyet, din ve lisan ihtilaflarından hu-

sûle gelen husûmet ve 'udvan hislerinin günden güne azaldığına ve hiç olmazsa mütemeddin milletler arasında bir vifak ve i'tilâfın tesisine ma'tûf emellerin artdığına delâlet eden hâdiseler görülüyor; ve beşeriyet hayatda gaye olan refah ve saadete doğru yol alabilmek için daha evvel sulh ve salahın hükümran olduğunu görmek istiyor.

يا ايها الذين امنوا ادخلوا فى السلم كافّة [16]

[52] beyan-ı Hakk'ı bu ihtiyacı ihtar etdiği halde:

ظهر الفساد فى البرّ والبحر بما كسبت ايدى الناس ليذيقهم بعض الذى عملوا لعلهم يرجعون [17]

âyeti de bu ihtiyac-ı hayatdan gafletle karada ve denizde fesaddan, tahribden ve kıtalden hâlî kalmayan insanların uğrayacakları şedâid ve beliyyâtı onların enzâr-ı itibar ve ibtisarlarına koymakdan hâlî kalmaz!

* * *

Burada çok ehemmiyet verdiğimiz bir noktaya temas ediyoruz.

Ziya Gökalp: "hiç bir taassub karıştırmaksızın dini sevmek" (bk.TE, 88) şiarının evsâf-ı tehzîbden olduğunu söylüyor. Dinî taassubdan âri bir kavim görülmüş müdür? Tarih-i insaniyet dinî taassubun fecâyi'iyle mâlâmal değil midir? En mütemeddin sayılan milletlerde bile, bugün din taassubundan ileriye gelen bir çok hadisât-ı elîmeye şahid olmuyor muyuz? O suretle ki bu ahvâle nazar-ı itibar ile bakıldığı zaman, taassubdan âri bir dinin olamıyacağına hükm edilebilir.

Evet, dinî taassub asırlarca müddet dünyada hâkim olmuşdur; ve bundan sonra da tesiri görülecektir. Şu kadar ki, bu taassub dinden değil, dinin ne olduğunu anlayamamış olan insanların ğılzet-i tab'ları, şiddet-i ahlâkları ve delâlet-i akliyelerinden ileriye geliyor. Daha yukarıda, Allah'ın bir dini olduğunu ve Resûl-i Muhterem'in ve kâffe-i enbiya-yı 'ızâm'ın -salavâtullahi aleyhim ecma'în- bu din üzerinde gönderildiklerini söylemiş ve Musevîlik, İsevîlik ve Muhammedîlik gibi evsâfın avnı dinin başka başka zamanlarda ve muhtelif milletler arasında aldığı eşkâlden ibaret bulunduğunu da bildirmiştik. Diger dinlerde olduğu gibi İslâmiyetde de:

قل ياهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواءٍ بيننا وبينكم ألاّ نعبد إلاّ الله ولا نشرك به شيئاً ولا يتخّذ بعضنا بعضاً اراباباً من دون الله فإن تولّوا فقولوا اشهدوا بانّا مسلمون [18]

beyaniyle, kâffe-i ehl-i kitabı, yani ashâb-ı edyânı, aralarında müsavi olan kelimeye yani vahdaniyet-i ilâhiyeyi tasdîke davet etdiği gibi "uhuvvet-i diniye"den başka, bütün dünyaya ve kâffe-i milel ve akvâma şâmil olmak üzere bir de "uhuvvet-i insaniye" kanununu tedvînden hâlî kalmamışdır.

ولا تجادلوا اهل الكتاب إلاّ بالتى هى احسن [19]

beyan-ı ilâhîsi de bunu müeyyiddir. Bu halde din-i İslâma bir fikr-i taassub atf etmek doğru olamaz. Dinin ve ahkâmının, [53] ifrat ve tefritden âri olmak üzere, beyne'l-İslâm ne tarzda telakki edilmek lazım geleceğini de *İlmihal*'de söyledik; ve bunun Kitab-ı Hakk'a ve sünnet-i Resûlüllah'a âid olan delillerini de bildirdik.

Bütün bu hakikatlardan gâfil olan insanların sâika-yı taassubla birbirlerine karşı husûmet ve 'udvundan, ğadr u i'tisafdan... hâlî kalmamalarını dine değil, ğılzet-i ahlâka, cehle, beşeriyetin henüz tamamiyle çıkamadığı evsâf-ı hayvaniyete... vermek daha doğrudur. Müslümanlığın en büyük düşmanı olan Volter:

> "Yüz bin zencir kırmış şapkalı deli vardır ki diger yüz bin hem-cinsine sarıklı oldukları için zahf u hücum etmekdedir; cümlesi ya ölür, ya öldürür. Bu da kâffe-i sath-ı arzda öteden beri bir âdet-i müstemirre-i cârîyedir..." (Volter, Mikromağa)

demişdi.

* * *

"Dini, taassub karıştırmaksızın, gösterişsiz, samimi bir aşk ile sevmek" Müslümanlığın en mühim bir gayesi olduğu halde, derin teessüflerle itiraf edilmek lazım gelir ki pek çok müslümanlar bu lüzumu anlayamamışlardır.

Dinî taassub yalnız Müslümanlar nezdinde değil, bütün dinlerin tâbi'lerinde ve her asırda görülen bir hâdise-i müessifedir. Bu halin beyne'l-milel bâ'is olduğu mesâib ve beliyyâtdan bi't-tab' burada bahs etmiyeceğiz; yalnız dinî taassubdan ileri gelen hissiyâtın günden güne zâil olmasını ve bu yolda hayat-ı beyne'l-ümeme doğru bir yol açılmasını temenni ile iktifa edeceğiz.

Mahabbetullah din-i İslâmın en mühim bir meselesidir; ve bu meseleye müteallik doğru yanlış bir çok sözler söylenmişdir: Bazı kimselere göre, mahabbet kalbin sevdiği bir şeye temayüldür ki Allah bundan münezzehdir. Bu suretde de Allah'ın bir kulunu sevmesi ona irade-i lutf ve ihsandan ve abdin Allah'ı sevmesi de emirlerine ve nehiylerine itaatle rızasını tahsilden ibaret olmak lazım gelir. Bu hüküm fukahâ ve mütekellimînin beyanlarıdır. Halbuki,

فسوف يأتى الله بقوم يحبهم ويحبونه [20]

وألقيت عليك محبة منى [21]

إنّ الله يحب المحسنين [22]

ve emsâli müteaddid âyetler, Allah'ın sevdiğini ve sevildiğini sarahaten bildirir. Biz, dinde "te'vîl" tarafdarı olmadığımız için böyle anlar ve düşünürüz!

* * *

"Hars ve tehzîb"e aid olmak üzere, söylenecek pek çok sözler vardır.

Ziya Gökalp'in avam için "hars"den ve havas hakkında da "tehzîb"den bahs etmesini, müşahedeye müstenid olmayan bir mütalaa-yı nazariye görüyoruz ve Osmanlı tarihinin herhangi bir devrinde hars ve tehzîb sayılacak meâsir-i ilm u kemâle tesadüf edemiyoruz! Türkün şecaat-i fıtriyesine delâlet eden âsârdan başka bir şey göremediğimizi itirafa mecburuz.

[54] Bunun aksini söyleyeceklere vereceğimiz cevap:

هاتوا برهانكم إن كنتم صادقين [23]

sözlerinden ibaret kalır. Fakat Osmanlı idaresi Türkün şecaatiyle yaşaya(ma)mışdı: Çünkü, bir devletin hayatı daha başka şeylere mütevakkıf idi. Osmanlı idaresi ise, hayatın günden güne artan ihtiyacları karşısında Türkü ihmal etmişdi; Türk için medenî, sına'î, iktisadî ve ictimaî bir maişet yolu bir dürlü açılamamışdı. Gayr-ı İslâmî unsurlar, böyle bir hükümet-i ğâfile ve zâlime idaresinde bile mahsûs bir suretde te'âlî ve tekâmül etdikleri halde, Türk ve İslâm unsurları müteredddi bir vaz'da kaldılar. Yalnız hükümetin beka-yı hayatı için, her tarafda ölmekden, öldürmekden geri durmadılar, ki bunu da siyasî ve millî emellerden ve ihtiraslardan ziyade hissiyât-ı İslâmiyeye atf etmek lazım gelir. Nihayet günün birinde Osmanlı idaresinin, kendi ihmal ve ğafleti, zulmü ve sû-i idaresi... yüzünden munkarız olduğunu gördük...

Biz, Osmanlı tarihini bu bir kaç sözle hulasa etmiş olduğumuza kani'iz. Bu halde Türkün harsi ve tehzîbi nerede kalır? Türk bir hars ve tehzîbe yani bir medeniyete mâlik olsaydı, bunun vereceği maddî ve mânevî kuvvetlerle dünyanın sayılı milletlerinden biri olurdu.

* * *

Yine "hars ve tehzîb" faslında gördüğümüz mütenakız sözlerden:

> "Havas sınıfında haricî zevk, aslî ve daimî zevk halini almışdı. Millî zevke gelince, tâlî bir kıymetden bile mahrum bırakılmışdı. Bu sebeble eski edebiyatımız Acem zevkının, Tanzimat edebiyatı da Fransız zevkının mahsullerinden ibaret kaldı; ve şimdiye kadar bizde millî bir edebiyat husûle gelmedi..." (bk.TE, 91).

cümlesini tedkik edelim:

Türk güzidelerinin mu'tad oldukları haricî zevk, dostumuzun ifadesine göre "Acem zevkı" olmak lazım geliyor! Türk güzideleri ve halkın harsinden nasibe-dâr olmayan tehzîb ashâbı, İran edebiyatını kendilerine mal etmek istedikleri sırada Acem zevkını(!) de almış bulunuyorlar! Bu sözler ifrat ve mübalağadan başka bir şey bildirmez. Zevkden, irfandan, hars ve tehzîbden nasibleri pek mahdud bir derecede kalan Türkler, İslâmiyeti kabul etdikleri sırada temasda bulundukları Arablardan ve o asırda yüksek ve mütekâmil bir medeniyete mâlik olan İranlılardan hars ve temeddüne müteallık bir çok şeyler aldıkları gibi, İran edebiyatıyle de alakadar olmuşlar ve asırlarca müddet bunun tesiri altında kalmışlardır. Eger "eski edebiyatımız Acem zevkından ibaret

kalmış" ise, bundan Türklerin millî zevkden mine'l-evvel mahrum olduklarına ve İranlılardan aldıkları edebiyata millî ve şahsî bir sıfat ve seciye vermediklerine inanmak lazım geliyor, ki bu da Ziya Gökalp'in daima ileri sürdüğü "Türk harsi" tasavvurunun, hakikatde olduğu gibi, bir hayal olduğunu vâzıhan bildirir. "Tanzimat edebiyatının Fransız zevkının mahsullerinden ibaret kalmış" olduğu hükmüne bakılırsa, Türk güzidelerinin Acem zevkından ayrıldıktan sonra Fransız zevkıne meclûb olarak yine Türklüğe mahsus bir zevk ve şahsiyet ibda' edememiş olduklarına kanaat getirmek icab eder.

Halk harsine gelince: Dostumuzun ifadesine göre, o daima bâkidir; ve âsârı tandırnâmelerde, Âşık Kerem ve Köroğlu divanlarında... [55] görülebilir. Fakat, unutulmamalıdır ki halkda tasavvur edilen bu hars, ne derecelerde basit veya mütekâmil olursa olsun, asırlardan beri aynı seviyeden yükselememişdir! İşte, kâbil-i inkâr olmayan bu hakikate göre, halkın harsini ayrı bir tarzda mütalaa etmek ve bunu müstakil bir varlık saymak mümkün olamaz.

Türkler, bidâyeten İranlıların, daha sonra garbın ve en ziyade Fransızların hars ve edebiyatından, meâsir-i irfanından mülhem ve müstefîd olmuşlar ise, bunu kendilerinin bu gibi evsâf ve secâyâdan mahrum olmalarına atf etmek lazım gelir.

Tirmizî ile İbn Mâce ve İbn Asâkir'in İmam Ali -kerremallahu vecheh- den rivayet etdikleri:

الكلمة الحكمة ضالّة المؤمن فحيث

وجدها فهو احقّ بها [24]

hadis-i Nebevîsine göre, dünyada ve ahıretde Müslümanlar için câlib-i fevz u necat ve bâ'is-i saadet ve selâmet olan her kelime-i hikmet, her hakk u hakikat... müminin zayi' etdiği malıdır; nerede bulursa hakkını alır. Esasen, dostumuzun düşündüğü gibi, "hars"de millî bir sıfat görmüş olsak bile, "medeniyet" cihanşumüldür; ve münhasıran bir milletin malı değildir.

Mesele, Türklerin herhangi bir milletden ilm u irfan ve temeddün namına şu veya bu şeyi aldıklarını değil, bunları ne dereceye kadar tecnîs edebilmiş olduklarını bilmekdir. Bununla "iyilikden fenalığa veya fenalıkdan iyiliğe doğru gidildiği" anlaşılmış olur. Acem zevkı, Acem edebiyatı ve bunun Türklük muhitinde mahiyetini az çok muhafaza eden veya zaman ve mekânın ve hâdisât-ı siyasiye ve ictimaiyenin tesiriyle eşkâl ve evsâf-ı ibtidaiyesinden his edilecek suretde uzaklaşan selîka ve şîve-i beyanı, mübalağaları, mufrıtâne tasavvurları, ğuluvv-ı hiss u tahayyülü, medhiyeleri... tabiîdir ki garb fikirlerinin ve meâsir-i irfan ve temeddününün intişarından sonra da eski halinde devam edemezdi.

"İttihad-ı İslâm" bir emr-i mânevi olub bütün Müslümanların idarece ve siyaseten ittihadları demek değildir.

Fakat, Ziya Gökalp'in henüz vücuda gelmediğini söylediği "millî edebiyat" ne zaman görülebilecekdir? Bunun garb zevkında ve garb edebiyatından geleceğini kabul edemeyiz: Çünkü, bu, dostumuzun telakkisine göre, "haricî bir zevk" olacakdır. Halkın harsinden alınacağına ihtimal versek, tandırnâmelerden, âşık divanlarından, saz şairlerinin basit ve ibtidaî şiirlerinden, kayabaşı makamlarından iktibas edilecek şeylerle bir "medeniyet" ibda'ına inanmak çok gücdür.

Bizim kanaatımıza göre, Türk "ğâib etdiği malını" henüz bulamamışdır; ve en doğrusu bu malın bulunabilmek ihtimali olan yoldan da uzak kalmışdır. Türkün dinî, ahlâkî, ictimaî, ilmî, sına'î, iktisadî... bütün ihtiyacât-ı hayatiyesini birer birer göstermek ve onları muayyen ğayelere doğru sevk etmek lazım gelir. En derin teessüflerle itiraf edilmelidir ki Türk henüz böyle bir teşkîle mâlik değildir. Bu yapılmadıkdan sonra, tereddüdlerle, endişelerle veya ğurur ve mübahât ile karanlık yollarda yürümekden bir şey kazanılamaz. Bâ-husûs vâhî tasavvurlarla kendimizi aldatmak ve hakikatı ifratlar ve mübalağalar içinde görmek daha tehlikelidir. Bu satırları yazdığımız sırada *Cumhuriyet* gazetesinde intişar eden bir manzumeyi, burada enzâr-ı itibara arz ediyoruz:

[56] BİZ O MİLLETİZ Kİ...

Biz o milletiz ki: Hükmümüzde yer deniz...
Göklerde yıldırımı esir edenlerdeniz!
Korkar heybetimizden: Dağlar bize yol verir,
Bir çelikden vücuduz! Bir çelikden bedeniz!..

Biz o milletiz ki: Yaman bir ordumuz var,
Topçumuzun önünde gök gürültüsü susar!..
Piyademiz yürürken topraklar titrer bütün,
Ve erimiz koşarken geride kalır rüzgâr...

Biz o milletiz ki: Dünya bizden irkilir,
Savaşda çok kahraman olduğumuzu bilir!..

Çocuğum! İftihar et "ben Türk çocuğuyum!.." diye
Tarih bile hürmetle karşımızda eğilir!..

Bu asılsız ve mânasız sözlere inanan bir millet için "Hak selâmetler versin!" demekden başka bir söz bulunamaz!

* * *

Şimdi, kitabın başka bir kısmına, "Lisanî Türkcülük" (bk.TE, 97-122) bahsine geliyoruz. Burada dostumuzun muvafık ve muhalif fikirlerini göreceğiz:

Ziya Gökalp:

> "Türkiya'nın millî lisanı 'İstanbul Türkcesi'dir; buna şübhe yok. Fakat, İstanbul'da iki Türkce var: Biri konuşulub da yazılmayan 'İstanbul lehcesi', diğeri yazılıb da konuşulmayan 'Osmanlı lisanı'dır... Fakat, başka payitahtların hepsinde konuşulan dille yazılan dil aynı şeydir. Demek ki konuşma diliyle yazı dilinin biribirinden başka olması, sırf İstanbul'a mahsus bir haldir" (bk.TE, 97)

dedikden sonra:

> "Lisandaki ikiliği ortadan kaldırmak için, şu iki şeyden birini yapmak lazım: Ya yazı dilini, aynı zamanda yazı dili ('konuşma dili' olmasını gerekir. İ.K.) haline koymak..." (s.97)

sözlerini ilave ediyor. Bu beyanatdaki mübalağa ve muğalatayı izaha lüzum yokdur. Dünyanın bütün payıtahtlarında, beyne'l-halk konuşulan bir dil olduğu gibi, yazılan ve fakat konuşulmayan ayrı bir dil de vardır. Her yerde avamın tarz-ı ifadesi, beyne'l-havas yazılan lisan-ı ilm u edebden ayrıdır. Lamartin'in, Şato Biriiya'nın, Viktor Hügo'nun, Şeksper'in, Göte'nin... halk arasında değil konuşulub yazılmayan, hatta anlaşılması bile mümkün olmayan [57] bir lisanı, bir şive-i beyanı olduğu kâbil-i inkâr mıdır? Lisan-ı ilm u edeb, elbette lisan-ı avamdan başkadır. Bu lisanı avamın seviye-i idrakine indirmek veya lehce-i halkı bu seviyeye çıkarmak bugüne kadar kimsenin aklından bile geçmemişdir!

Herkes bilir ki lisana ve tarz-ı beyana vücud veren efkârdır; avamın "efkârı" ise bir ilm u edeb lisanı teşkil edecek derecede midir?

Ziya Gökalp'in fikrince "konuşma dilini yazarak yazı dili haline getirmek" (bk. TE, 98) lazım gelecekdir: Çünkü "yazı dilinin konuşma dili haline geçmesini" mümkün görememektedir. Bu da "Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini ayniyle millî lisan ad etmek" (bk. TE, 98) şartıyle olacakdır.

"Osmanlı" sıfatının bir "hata-yı tarihî" olduğunu söylemişdik. Bu hakikatı-*Türk Lugatı*'nin mukaddimesinde de tekrar etdik. Ortada bir "Türk milleti" ve bir "Türk dili" vardır. "Osmanlı" sıfatı

bir tabir-i siyasîdir. Türk dilinin de avama ve havassa mahsus birer şekli bulunuyor. Bu lisan, esasen basit ve ibtidaî bir dildir; efkâr ve hissiyâtın ifadesine elverişli değildir; mücerredü'l-mâna elfâzdan mahrumdur. Bir "vâv-ı âtıf" ve "edât-ı nisbet" bile yokdur. Türkler Müslümanlığı kabul etdikten ve şark medeniyetine girdikden sonra, itiyadlarında ve tarz-ı hayatlarında olduğu gibi, lisanlarında da bir takım ınkılablar husûle gelmişdir, ki Arab ve Acem dillerinden bir çok sözler ve terkibler alınmasını buna atf edebiliriz. Bunu da zarurî ve tabiî görmek lazımdır: Avrupa lisanlarının bir çoklarında eski Yunan ve Latin dillerinden alınan binlerce kelimeler vardır, ki bunların ilim ve sanat ıstılahlarını teşkil etdiğini biliyoruz. Türkler de Arab ve İran dillerinden iktibasda bulundular ve bu sayede tarz-ı beyanlarına vüs'at verdiler, ki İranîlerin de Arab dilinden birçok sözler aldıkları muhakkakdır. Bâ-husûs, mücerredü'l-mâna sözlerden ârı olan Türk dilinin din, ilim ve edebiyat lisanı olamıyacağı âşikâr idi. Bundan dolayı Türkler ve İranlılar tarafından daha eski zamanlarda yazılan eserler ve bilhassa dinî müellefât Arab lisanında yazılıyordu. Netekim, Avrupa'nın birçok yerlerinde de eski müelliflerin Latince yazdıkları malumdur. Sonraları millî lisanda da bazı kitablar yazıldı. Fakat, lisan-ı millî henüz teessüs etmemiş ve uslûb ve selîka itibariyle de katî bir şekil almamış olduğu için, bu eserlerde Arab ve Acem dillerine mahsus kaidelerin müessir olduğunu görüyoruz. Ve bu zamanlarda, lisanın muhtac olduğu sözlerden başka, bu iki dile aid kaidelerin de alınmasını biz de ifrad addediyoruz. Şu kadar ki, bu müfritâne hareket, zaman geçdikce daha ziyade itidal bulmuş ve bu asr-ı medeniyete mahsus efkâr ve hissiyâtın ifadesine elverişli, güzel ve selîs ve geniş bir "Türk dili" vücude gelmişdi. Lisana ve lisan ınkılabına aid mülahazalarımızı başka makalelerde tafsîlen bildirmiş olduğumuz için burada uzun söze lüzum göremiyoruz.

Bu ifrat-perverlikden bahs edildiği sırada: "Avamın isti'mali imlâda hüccet olamaz!" kaide-i meşhuresini hatıra getirmemek [58] kâbil değildir. Lisanın "temsîl" kabiliyetini münkir olan bu tarz hakkında Ziya Gökalp'in pek doğru mütalaaları vardır (s.102).

* * *

"Ahlâkî Türkcülük" (bk.TE, 137-160) bahsinde vatanî (s.138-41), medenî (s.157-58) ve meslekî (s.142-44) ahlâk ile aile ahlâkı (s.145-50) hakkındaki sözlerde bir hakikat-ı tarihiye bulunduğunu kabul etsek bile, bu eski itiyadların ve tarzların evsâf-ı medeniye ile kâbil-i telif olamıyacağı âşikârdır. Türklüğün en büyük ve onulmaz derdi "cehl"i olduğunu söylemişdik. Türklerin ilimde, harsde, medeniyetde, sanayi'de...ki nisablarıyle mütenasiben evsâf-ı ahlâkıyeye mâlik olacakları kabul edilebilirse de burada daha başka birçok ahvalin müessir olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır. Her halde vatanî, medenî ve meslekî ahlâkın kemal dereceleriyle aramızda pek uzun ve uzak bir açıklık olduğunu kabule mecburuz!

Biz, din-i Muhammedînin şekl-i aslî ve ibtidaîsinden tamamiyle ayrıldığına inanırız.

"Hukukî Türkcülük"e (bk.TE, 161-62) gelince: Bunun mahiyeti hakkında bir fikir edinebilmek için, Ziya Gökalp'in nazariyelerinden ziyade etrafımıza bir kerre göz gezdirmek ve cereyan eden ahvâle atf-ı nazar-ı itibar etmek kâfidir. Biz burada

كا تكونوا يولّى عليكم [25]

hadis-i Nebevîsini tekrar ile iktifa edeceğiz!

Herifin halini gördük ya, bugün millet de,
Aynı meslekde, o fıtratda, o mahiyetde.
Tanımaz bindiği mahlûku, sürer körükörüne;
Fikri yok, duygusu yok, sanki yürür bir kötürüm;
Bu da sağlıksa eger bence müraccahdır ölüm.
Üç beyinsiz kafanın sevkine şaşkın gibi râm;
Kırbaç altında bütün gün, ne tazallum, ne kıyam...
Mehmed Âkif Bey

sözleri Türkün musavvir-i hal ve mukadderâtıdır.

"Dinî Türkcülük" (bk.TE,163-64) hakkındaki mülahazalarımızı, başka makalelerde izah etmişdik. Biz, din-i Muhammedînin şekl-i aslî ve ibtidaîsinden tamamiyle ayrıldığına inanırız. Bugün akîde itibariyle ortada bir "din kelâmı" vardır; fakat, akâid-i kelâmiye âyât-ı Kur'aniye ve ehâdîs-i Nebeviyede bildirilen ahkâmın aklen te'vîlinden ibaret olduğu için bunları akâid-i asliye-i İslâmiye ile ve akîde-i ashab ve tabi'în ile alakadar göremeyiz:

دين ترا در بی آرایش اُند
در بی آرایش وبیرایش اُند
بسکه فزودند بروبرك وساز
كر تو بيني نشنايش باز [26]

[59] Dinin ictimaiyâta ve ahlâkıyâta taalluk eden beyanlarına gelince, bunlara da layık olduğu derecede atf-ı itibar edilmediğini söyledik. Bu bahse de Üstadımız Âkif'in:

Âh o din nerde, o azmin, o sebâtın dini;
O yerin gökden inen dini, hayatın dini?
Bu nasıl dar, ne kadar basma kalıp bir görenek?
Müslümanlık mı dedin? Tövbeler olsun, ne demek!
Hani Kur'an'daki rûhun şu heyûlâda izi?
Nasıl İslâm ile telif ederiz kendimizi?

sözleriyle nihayet veriyoruz.

"Siyasî Türkcülük" (bk.TE, 170-72) ve "İktisadî Türkcülük" (bk.TE, 165-69) bahisleri de safsata kabilinden mülahazaları ve birçok hakikatları hâvîdir.

Beylerbeyi, 4 Eylül 1933

[1] "İzzet, Allah'ın, peygamberinin ve müminlerindir" (Munafıkûn 63/8).
[2] "And olsun ki peygamber kullarımıza söz vermişizdir. Onlar şüphesiz yardım göreceklerdir. Bizim ordumuz şüphesiz galip gelecektir" (Sâffat 37/171-73).
[3] "Kim, Allah'ı, peygamberini ve inananları dost edinirse, şüphesiz Allah'ın hizbi; onlar galip geleceklerdir" (Maide 5/56)
[4] "İslâm üstündür (gâliptir), onun üstüne çıkılamaz (ona galebe çalınamaz)".
[5] "Tanışasınız diye sizi milletler ve kabileler haline koyduk" (Hucurat 49/13).
[6] Hüseyin Kazım Bey'in bu kitabı henüz yayımlanmamıştır. 139 sayfalık müellif hattı nüshası Türk Petrol Vakfı Kitaplığı'ndadır.
[7] "İyi ve güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."
[8] "Kullarından Allah'a en sevimli geleni, ahlâken en güzel olanıdır."
[9] "Müminlerin en faziletlisi huy bakımından en güzel olanlarıdır."
[10] "Bir mümin diğer bir mümin için, bir kısmı diğer kısmını bağlayan bina gibidir."
[11] "Cemaat rahmettir, ayrılık ve tefrika azaptır."
[12] "Allah'ın eli cemaatın üzerinedir."
[13] "Müminler tek bir kişi (adam) gibidirler."
[14] "Güzel ahlâk dinin yarısıdır."
[15] "Halk (yaratıklar, insanlar) toptan Allah'ın ailesidir."
[16] "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin" (Bakara 2/208).
[17] "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır" (Rûm 30/41).
[18] "De ki: Ey Kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, O'na bir şeyi ortak koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir kelimeye gelin. Eğer yüz çevirirlerse 'bizim Müslüman olduğumuza şahit olun' deyin" (Al-i İmran 3/64).
[19] "En güzel şekliyle mücadele etmek hariç Kitap ehliyle mücadele etmeyin" (Ankebût 29/46).
[20] "Allah bir kavim getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler" (Maide 5/54).
[21] "Sana benden bir mahabbet verdim" (Tâhâ 20/39).
[22] "Şüphesiz Allah iyilik yapanları sever" (Bakara 2/195).
[23] "Eğer doğru söylüyorsanız delillerinizi getiriniz" (Bakara 2/111).
[24] "Hikmet kelimesi müminin yitik malıdır. Onu nerede bulursa onu almaya en layık odur."
[25] "Nasılsanız öyle idare edilirsiniz."
[26] "Senin dinin konusunda süs peşine düştüler/Süs ve düzüp bezeme peşine düştüler/Ona o kadar eklemeler, yakıştırmalar yaptılar/Sen de görsen onu tanıyamazsın."

Muhteşem Bir Eser

Esin Atıl, *Süleymanname. The illustrated history of Süleyman the magnificent Washington National Gallery of Art*, (New York: H.N. Abrams, 1986).

KANUNÎ Sultan Süleyman (1520-1566) imparatorluğunun büyüklüğünü ve gücünü artırmak için gerekeni yapmakla yetinmedi, yaptığı işlerin sonraki nesillere uygun gördüğü şekilde aktarılmasına da önem verdi. Bu nedenle Osmanlı hanedanı "sultanları"nın büyük işlerinin de edebî bir biçimde anlatılmasına karar verdi ve hükümdarlık döneminin sonlarına doğru bir şairi bu işle görevlendirdi. Padişah'ın, bundan böyle "şehnameci" (kral kitabı yazarı) adı verilen tarih yazıcılarının ilki Ârif (ya da Arifî, ölümü 969/1561-62) idi. Arifî, Şah Tahmasp'ın kardeşi Elkas Mirza'ya hizmet etmiş ve Mirza'nın 1547 yılındaki başarısız ayaklanmasından sonra onunla birlikte Sultan Süleyman'ın sarayına sığınmış Acem asıllı bir şairdi. Arifî Şehname'yi örnek alarak Farsça mısralarla Osmanlı hükümdarlarının büyük işlerini övmeye başladı; seçtiği vezin bile aynıydı: *mutakarib*. Hâmisi ondan hiçbir maddî ve kişisel desteği esirgemedi. Hacimli bir şekilde tasarlanan eserin beşinci kitabı Sultan Süleyman'ın kendi hayatını ve işlerini konu alıyordu. 1558 yılında tamamlanan ve en nadide minyatürlerle zengin bir şekilde süslenmiş olan *Süleymanname* adlı bu muhteşem kitap, Topkapı Sarayı Müzesi'nde (Hazine 1517) bulunuyor. Eser, geçtiğimiz günlerde, ilk durağı Chicago olan "Kanuni Sultan Süleyman'ın Çağı" adlı sergi çerçevesinde sergilendi ve sanat tarihçisi Esin Atıl'ın hazırladığı muhteşem bir yayının konusu oldu.

Esin Atıl bu kitapla Süleymanname'deki 65 minyatürü tanıtıyor ve sanat tarihi ve tarih bakımından açıklamalarını veriyor. Yalnız, padişahın kendini savunuşunu yansıtan bu muhteşem eserin tarihî olarak sınıflanması ve değerlendirilmesi hiç de kolay değil. İnsan az ya da çok, "şehnâmeci"nin bakış açısına kapılıp, işleri, yazarın ve Sultan Süleyman'ın amaçladığı şekilde görme tehlikesi içinde! Osmanlı cilt ve kitap süsleme sanatının bu harikasını sunmak ve içeriğini İngilizce olarak araştırmacılar için erişilir kılmak önemli bir iştir. Ama kitapta anlatılan şeyleri, tarih biliminin olayların gerçek akışı hakkında şimdiye kadar elde etmiş olduğu bulgularla eleştirel bir gözle karşılaştırmak başka bir şeydir. Bu, elimizde bulunan yayında yeterince yapılmış değildir. Bu belki de, öncelikle eserin sanat tarihi yanını aydınlatan hazırlayıcısı tarafından amaçlanmış da değildi. Ancak, eserin bu yayınlanış biçimiyle, tarih hakkında fazla bilgisi olmayan birçok okuyucu anlatılanları, başka yerden daha doğrusunu okuyana kadar, orada yazılı olduğu haliyle doğru kabul edecektir. Nitekim daha ilk sayfadaki haritada Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı imparatorluğu aslında olduğundan biraz daha büyük gözüküyor. Süleyman'ın öldüğü Zigetvar'ın çok fazla batıda gösterilmiş olması bir yana, görünen o ki, Hırvatistan Krallığı ve eski Macaristan Krallığı'nın kuzey kısmı -iki krallığın meclisleri Roma (-Cermen) Kralı I. Ferdinand'ı (1531'den itibaren) kendilerine kral seçmişlerdi- Osmanlı İmparatorluğuna dahil sayılmıştır. Bu gerçi Sultan Süleyman'ın Mohaç savaşından sonraki görüşüne uygundu, fakat hiç de siyasal gerçekliği ifade etmiyordu. Transilvanya, Moldavya ve Eflâk ise imparatorluk illeri değil, vassal devletlerdi. Kıbrıs ve Girit de o sırada henüz Padişah'ın imparatorluğuna dahil değildi. Azerbaycan ve Gürcistan'a gelince, bu bölgeler de hiçbir şekilde sağlam bir Osmanlı egemenliği altındaki iller değil, üzerinde savaşılan topraklar durumundaydı. Süleyman'ın "Luthercileri ve Calvincileri Katoliklerden korumuş olduğu" ifadesi de bu biçimiyle herhalde biraz abartılı bir yorum (sayfa 15). Girişteki tarihsel açıklamalar başka bakımlardan da her zaman çok isabetli değil. Örneğin "devşirme" muhtemelen sadece "yoksul düşmüş... yörelerde" yapılmıyordu ve bu şekilde toplanan de-

likanlıların çoğunluğu "orduya ve Yeniçeri birliklerine" alınıyor değildi, çünkü merkezî ordu Yeniçeriler'den ve Kapıkulu Süvarileri'nden oluşuyordu (s.24). Rumeli ve Anadolu beylerbeylerinin vezir olması hiç de şart değildi (s.29). Fransız elçisinin adı Antonio Rincon'du (Ricon değil, s.165). Mohaç savaşı tamamen galip tarafın gözünden, herhalde 'düşman ne kadar çoksa şeref o kadar büyük olur' (Alman atasözüçev.) ilkesine göre anlatılıyor. Yenilen Macar ordusu hiç de 150.000-200.000 savaşçıdan oluşmuyordu; aşağı yukarı 25.000 adamdan ibaretti, çünkü krallığın önemli bazı birlikleri, zamanında yetişememişti. Savaşa katıldığı söylenen "İspanya, Almanya ve Avusturya'dan birlikler" de en azından kayda değer ölçüde yoktu, çünkü başka nedenlerin yanısıra Macar elçisinin istediği ve Kral Ferdinand'ın ısrarıyla nihayet 27 Ağustos 1526'daki Speyer Reichstag'ında ilke olarak onaylanan Roma (-Cermen) İmparatorluğu yardımı savaşa yetiştirilemedi.[1] Kaldı ki Osmanlıların Mohaç'ta sadece 150 ölü vermiş olması da pek muhtemel değil (s.134). Transilvanya (Erdel) Voyvodası János Szapolyai de Kral II. Ludwig'e karşı Osmanlıların safına katılmış değildi, ayrıca Mohaç meydan savaşından (29.8.1526) sonra Budapeşte'de Kanuni tarafından karşılanıp "Macaristan Kralı" ilân edilmedi. Macar beylerinin çoğunluğu tarafından kral seçilen Szapolyai'nin Süleyman'dan yardım istemesi, ancak 1527'de Macar tahtı için çıkan savaşta rakibi Ferdinand'ın birliklerine yenilmesinden sonradır. Sultan Süleyman'ın 1529 yılında üç hafta boyunca Viyana'yı kuşattığı sırada hiçbir direnişle karşılaşmamış olduğu hiç de doğru değil (s.17). Padişah geri çekildiği sırada 100.000 adamdan oluşan imparatorluk birlikleri yoldaydı. Hafif süvari birlikleri olan Akıncıların Avusturya'daki akınları askerî bakımdan büyük önem taşımıyordu. Akıncılar, sadece toprağı harap edip nüfusu öldürdü ya da esir aldı.

1532 yılında Almanya'ya karşı giriştiği seferin (Alaman Seferi) anlatımı da tamamen Padişahın olayları görüş biçimi doğrultusunda. Kanunî 1532 Ağustos'unda Viyana yönünde ilerlediğinde, onu, İmparator V. Karl'ın ve Kral I. Ferdinand'ın aşağı yukarı 100.000 savaşçıdan oluşan bir ordusu stratejik bakımdan en iyi konumda mevzilenmiş halde Viyana havzasında bekliyordu. Padişah bu orduya saldırmak yerine üç hafta boyunca Batı Macaristan'daki daha az önemli bir kale olan Köszeg/Güns'ü kuşattı. Güns için yapılacak bir savaşı düşünmek olduça zor, çünkü kale 700 adam tarafından savunuluyordu. Süleyman, Viyana önlerindeki orduya saldırmayı göze alamadığı için küçücük Güns'ün kuşatılması bütün seferin başlıca olayı oldu. Nitekim kale aslında pek de fethedilmeyip savunucusu tarafından sadece usulen teslim edildi. Aynı şekilde Graz da fethedilmedi. Nihayet eşsiz propagandacı Süleyman, sonuçsuz kalan bu sefer için öyle bir sunuş biçimi buldu ki, Emâlî'ye (ölümü 1550) atfedilen bir tarihçede şu şekilde dile getiriliyor:

"... dinsiz Ferdinand ve lânetolası putperest kardeşi İspanya Kralı hiçbir şekilde şan ve şereflerine aldırış etmediğinden, İslâmın askerlerinin karşısına çıkacak ve savaşmak isteyen kimse çıkmayınca, dünyanın sığınağı Padişah hazretleri oradan sola geri dönerek Drava suyuna yöneldi..."

(Ferândûş-i bî-dînden ve vilâyet-i İspânya kırâlı olan karındaşı ol müşrik-i la'inden kat'an nâm ve nişân bilürmeyüb bi'l-muvâceh-i 'asâkir-i İslâmla mukâbele ve mukâtele eder kimesne olmıyacak Padişah-i 'âlempenâh hazretleri ol aradan cânib-i yesârine gerü Tırava suyı tarafına teveccüh edüb (Bl. 153b).[2]

Eh, Sultan Süleyman'ın bu ikisinin ordusunun kendisini beklediği yaklaşık doksan kilometrelik yolu neden yürümediğini iyi bildiğinden emin olabiliriz.

Alman, Bohemyalı ve Macar birliklerinin 1541 yılındaki Buda kuşatmasını yöneten kişi Baron (Freiherr) Wilhelm von Roggendorf (Reggendorf değil, s.183 vd.) idi. 1542 yılında Peşte'yi kuşatanlar "Avusturyalılar" değil, Roma (-Cermen) İmparatorluğu'nun Berlinli Elektör Prensi II. Joachim komutasındaki bir orduydu. Ordusunda elbette Avusturya İmparatorluk kazalarından, Bohemya ve Moravya'dan birlikler ve ayrıca bir de Papa'ya ait kıta da savaştı. Bu imparatorluk birlikleri 1542 Speyer Reichstag'ı tarafından, bir yıl önce Sultan Süleyman tarafından ilhak edilen Orta Macaristan'ı Osmanlı egemenliğinden kurtarmak için tahsis edilmişti.

Tarihsel yorumda genel olarak, herhalde yine Padişahın o zamanki çizgisine bağlı olarak, "Avusturyalı" kavramı isabetsiz kullanılıyor. Habsburglu I. Ferdinand bilindiği gibi 5 Ocak 1531'den beri Roma (-Cermen) Kralı idi ve 1556'da imparator oldu. Ferdinand'ın elçileri (s.163, No.32) Lamberg ile Nagarola'yı ve Hollandalı Busbecq'i rastgele "Avusturyalı" elçiler olarak nitelemek pek isabetli değil. Modern Türk tarih yazımı günümüzde de zaman zaman tarihî Avusturya ile ilgili bazı zorluklar çekiyor ve I. Ferdinand'ı "Avusturya Kralı"[3] unvanıyla anıyor. Bu da, bu bağlamda hiçbir zaman olmamış bir unvan, çünkü Ferdinand "Avusturya *[Erzherzog]* Hersek'i" unvanını taşıyordu.

Sözü burada bağlayalım. Bu güzel yayının ve Süleyman üzerine önemli araştırmaların da (Schaundlinger, Matuz* ve ayrıca Káldy-Nagy'nin "Avrupa'ya Saldırı"sı vb.) tarihsel gerçeklerin tam anlamıyla hakkını vermeyişi gerçekten de çok yazık. Böylece daha önce Káldy-Nagy'nin de belirtmiş olduğu[4] gibi Sultan Süleyman, ölümünden dört yüzyıl sonra bir kere daha, büyük bir savaş komutanı olarak büyüklüğünü büyük bir parlaklıkla korumayı başarmış oluyor. □

KLAUS SCHWARZ

[1] Wolfgang Steglich, "Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V." (V. Karl Dönemindeki İmparatorluk Türk Yardımı), *Militaergeschichtliche Mitteilungen* 11 (1972), 23vd.

[2] Cemâlî, *Tevârîh-i âl-i 'Osmân*, Elyazması Ms.or.fol.4160 der Staatsbibliothek Prussischer Kulturbesitz Berlin (Batı Berlin); Flemming, B.: Türkische Handschriften. 1. (Türk Elyazmaları. 1.) Berlin 1968, No.141.

[3] İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 4. Basım, Ankara 1983, s.702.

[4] Gyula, Káldy-Nagy, "Suleimans Angriff auf Europa" (Süleyman'ın Avrupa'ya Saldırısı), *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXVIII (1973), 163-212, s.183.

* Bu yazıda gözönüne alınmamıştır.

İslâmiyet ve Siyaset

Gencay Şaylan, *İslâmiyet ve Siyaset - Türkiye Örneği*. V Yayınları, 1987, 159 s.

"TÜRKİYE'DE (veya bir başka İslâm ülkesinde) İslâmiyetin sosyal ve siyasî hayatı etkilemesini, bu etkinin nicelik ve niteliğini nasıl incelemek gerekir?" sorusu, ülkemizde genellikle derinlikten ve soğukkanlılıktan uzak bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Yakın zamanlara kadar birçok sosyal bilimcimizin böyle bir soruyu anlamlı ve kaydadeğer bulmadığı bile rahatlıkla söylenebilir. Meşrutiyet devri İslâmcılığından laiklik tartışmalarına, İmam-Hatip okullarına, Diyanet İşleri Başkanlığı'na, tarikatlara, Kur'an kurslarına, din eğitimine, MSP hareketine... varıncaya kadar şu veya bu şekilde dinî özellik taşıyan bütün olgulara genellikle gericilik-irtica çerçevesinde bakılmış olması, hem olayın tabiatını tanımada hem de Türkiye'nin sosyal ve siyasi meselelerinin bir yönüne teşhis koymada ciddi boşlukların doğmasıyla neticelenmiş, sosyal bi-

limlerle uğraşanların bu alandaki güvenilirliğini de zedelemiştir.

Türk aydınlarının, -katılsınlar, katılmasınlar- kendi ülkelerinde köklü bir gelenekle birlikte var olan bu olguya bu kadar yabancı kalmalarının sebepleri neler olabilir? Doğrusu bu soruyu cevaplandırmak uzun araştırmalara ve açıklamalara ihtiyaç gösterir. Bununla beraber gözardı edilen birkaç konu üzerinde durmakta fayda var:

Ne kadar güdümlü ve sınırlı olursa olsun demokratik sistemin, uygulandığı ülkenin tabii olarak sahip olduğu duygu, düşünce ve inançların filizlenmesine imkân hazırlayan bir karakteri vardır. Cumhuriyet devri Türkiye'sinde çok partili hayata geçildiği andan itibaren, İslâmiyetin kendisini şu veya bu ölçüde görülebilir ve hissedilebilir kılmasının sebeplerinden biri, demokratik sistemin bu karakterinden gelmiş olmalıdır. Demokrasinin kesintiye uğradığı dönemlerde, müdahalelerin önemli gerekçelerinden biri olarak irticaın gösterilmesi de bununla ilgilidir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarıldığı 1924 yılından 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din derslerinin seçmeli ders olarak konulmasına ve Kur'an kurslarına izin verilmesine kadar geçen zaman içinde Türk halkı, dinî yaşantısı ve inançları için gereken en iptidai bilgileri, çok sınırlı ve zor şartlarda tarikatlar, Kur'an kursları, câmiler başlıkları altında toplanabilecek kurumlar sayesinde temin edebilmiştir. Dolayısıyla bu kurumlarla halk arasında çok sıkı ontolojik ve hissi bağlar bulunmaktadır. Halkın siyasî ve sosyal her fırsattan yararlanarak hissen bağlı olduğu bu kurumları kurma ve geliştirmede de küçümsenemiyecek ciddi gayretleri ve fedakârlıkları olmuştur. Binlerce caminin (Türkiye'de bugün 60.000'e yakın câmi var), 6.000 civarında Kur'an kursunun, 400'e yaklaşan İmam-Hatip Lisesi'nin tamamına yakın kısmının maddî finansmanı halk tarafından karşılanmıştır. Böyle bir davranışın başka alanlarda ikinci bir örneği yoktur.

1924 yılında Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan ve görevlerinden biri de "halkı dinî konularda aydınlatmak" olan Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüze kadar bu ve başka görevlerini yapabilecek imkânlardan uzak kalmış, uzak tutulmuştur. 1924-50 yılları arasında bu kuruluşun yayımladığı kitaplar yalnızca 33 tanedir ve bunların çoğu sıradan konuları işleyen iki üç formalık broşürlerden ibarettir. Denebilir ki Diyanet İşleri Başkanlığı uzun müddet halkın kendi sınırlı imkânlarıyla gerçekleştirdiği teşebbüsleri denetlemek ve bir ölçüde de

frenlemek yolunda faaliyet göstermiştir.

Sosyal bilimcilerimizin olaya, genellikle gericilik-irtica çerçevesinin dışında bakamayışlarının sebeplerinden biri bu ve benzeri vâkıaları tanımaya yanaşmıyarak suçlamaya yönelik kolay, ucuz ve ideolojik açıklamalara prim vermiş olmalarında aranmalıdır. Sosyal bilimler için "neticeler" şüphesiz önemlidir. Fakat bu neticeleri doğuran "sebepler"in ihmal edilmesi, çoğunlukla yanlış açıklamalara yol açar. Türkiye bu anlamda çokça yanlış açıklama örneklerine sahip bir ülkedir.

Oryantalistlerin ve misyonerlerin İslâm ülkelerindeki dinî hayat, dinî düşünce ve akımlar, din-siyaset ilişkileri üzerindeki çalışmaları, asırlarla ifade edilen zamanlardan beri artarak devam ediyor. Bu çalışmaların önemli bir bölümü emperyalizm ve kültürel hakimiyetten kaynaklanırken bir kısmı da İslâm ülkelerindeki tartışma ortamlarını ve tartışılan konuları çok yönlü olarak kendilerinin yönlendirmesi arzusuna dayanmaktadır. Bu iki konuda büyük bir başarı sağladıkları da açıktır. 1973 petrol bunalımı, 1979 İran İslâm Devrimi bu çalışmalara ciddi ve yeni boyutlar getirmiştir. İmam-Hatip Okullarının etkinlikleri, Kur'an kurslarındaki artış, tarikatların sosyal hayattaki yükselişleri, 1973 seçimlerinin ardından MSP'nin iktidar ortağı olabilecek bir konuma yükselmesi ve İran Devrimi'nin Türkiye'ye yansıyabileceği vehmi Türkiye'yi de yeniden ve daha dikkatlice mercek altına alma eğilimlerini artırmıştır. Yurtiçi ve dışında yalnız MSP üzerine yapılan tez çalışmalarının 10 sayısını çoktan aşması, bu sayının birkaç katı makale kaleme alınması bu durumun bir göstergesidir.

Bu açıklamalarla sözü Gencay Şaylan'ın *İslâmiyet ve Siyaset* adlı kitabına getirmek istiyorum. Şaylan, yedi bölüm halinde düzenlediği kitabının "akademik bir yaklaşım örneği" olmadığını (s.VI), bununla beraber "İslâm dini ile politik sistem arasındaki etkileşimi incelemeye yöneldiği"ni (s.6), "günümüz Türkiye'sinde bir dinsel akım, İslamcı akım ile onun siyasal yaşama ilişkin etkileri üzerinde durulmaya" çalışıldığını (s.6), "sözkonusu yaşam ve düzen anlayışını siyasal açıdan irdelemek, bu anda toplum içinde ne ölçüde kabul gördüğünü ölçmek" istediğini (s.25), "... ana sorun, bu günün Türkiye'sindeki İslâmcı akımların siyasî talepleri, çözümlemeler ve etkinlikleri"nin araştırıldığını (s.33) belirtmektedir. Şaylan ilave ediyor; "Burada yapılmaya çalışılan işin hiçbir biçimde İslâmiyeti yargılamak ya da eleştirmek olmadığı daha baştan açıkça ortaya konmaktadır" (s.26), "Türk kamuoyuna ve düşünce dünyasına egemen olan eğilim artık lâiklik sorununun önemini yitirdiğidir. Bir başka deyişle toplumsal modernleşmenin belli düzeylere eriştiği ve artık İslâmî bir toplumsal, politik düzenlemenin, bu yolda yapılan taleplerin birer fanteziden öteye geçmeyeceği yolunda yaygın kanaatler oluştuğu ileri sürülebilmektedir. İşte 1980'lerin sergilediği gelişme bu kanaatleri yok ederken kamuoyu için de kapsamlı bir şok işlevi görebilmiştir. Bunun sonucu olarak da yukarıda değinildiği gibi ortaya ciddi bir tartışma ve inceleme alanı çıkmıştır. Bu çalışma da sözü edilen gelişmenin ürünlerinden biri sayılabilir." (s.V).

Bu yazıda kitaptaki teorik yanlışlardan çok değerlendirmelere esas alınan bazı verilerin ne derece doğru ve sıhhatli oldukları üzerinde bir nebze durulacaktır. Çünkü teorik yanlışlar üzerinde durmak akademik bir çalışmayla tartışılması ve ortaya konması gereken konulardır. Birkaç örnek vermek gerekirse, İslâmda *hakimiyet* anlayışı, *devlet* kavramı, İslâm siyasal sisteminde *yasama*'nın mahiyeti, *şeriat-örf* ilişkileri... gibi başlıklar verilebilir.

Üzerinde durmak istediğimiz birkaç konuya gelince;

1. Kitapta tarikatlar ve bunların siyasî hayatla ilişkileri önemli bir yer tutuyor. O kadar ki yazara göre "İslâmcı akımların örgütsel formu denince akla gelen ilk soru tarikatlar olmaktadır" (s.71). "Tarikatlar İslâmcı siyasî akımların örgütü olma işlevi görmektedirler" (s.90).

İslâmcı akımlar için birinci derecede önem verilen tarikatlar hakkında kitapta yer alan bilgiler ne yazık ki önemleri derecesinde sağlıklı değildir. Daha da

ileri gidilerek yazarın tarikatlar konusunda çok az ve yanlış bilgilere sahip olduğunu söylemek bile mümkün. En basitinden eserin muhtelif yerlerinde Süleymancılık ve Nurculuk'un tarikat, hem de "iki etkin tarikat" (s.76) olarak gösterilmesi bir örnek olarak verilebilir (s.76, 86, 90, 93, 100 vs.). Yaygın olan bu kanaat yanlıştır ve bu iki dinî grubun tarikatlarla doğrudan bir ilgileri yoktur. Yazarın "en büyük ve etkili günlük gazetelerden birinde geçtiğimiz yılın Aralık ayında çıkan bir haberde 'İşte Şeriatçı 12 Örgüt' başlığı altında" (s.85) verilen bilgileri, araştırmaya tâbi tutmadan aktarması da tarikatlar veya dinî gruplar konusundaki verilerde dikkatli olunmadığını göstermektedir. "En büyük ve etkin günlük gazete"de (yanlış hatırlamıyorsam, bu haber *Hürriyet*'te çıkmıştı) Nurculer, Asyacılar, Fethullahçılar ayrı ayrı "ağırlığa sahip tarikatlar" olarak verilmektedir. (Aynı yanlış tasnif için bk. 89, 92. Nisbeten doğru bir sınıflandırma s.103'te bulunmaktadır). Türkiye'deki dinî gruplarla çok alt seviyede ilgilenmiş kişiler bile bu üç grubun (tarikatın değil) aralarında nüanslar olan "Nurcular"dan başkası olmadıklarını bilir. Nakşibendîlerle Işıkçıların ayrı ayrı zikredilmeleri de böyledir. Işıkçılık Nakşibendîliğin kollarından biri olarak ele alınabilir. Yazar "haberin taşıdığı doğruluk ve gerçeklik düzeyi bir yana" (s.85) diyerek bir ihtiraz kaydı koyuyorsa da bu, yanlışlarla dolu sıradan bilgilere bir mazeret teşkil etmemelidir. Bu örgütler arasında Bahaîler de sayılıyor. Şeriatçılıkla, tarikatlarla Bahaîlik arasında ne tür bir bağlantı olduğunu anlamak doğrusu mümkün değil.

Sayın Şaylan'ın tarikat ve İslâmî grupların yayımladığı dergilerle ilgili verdiği bilgiler de sıradandır ve gazetelerdeki yanlışları tekrarlamaktadır (s.96-97). Meselâ 12 nolu *İnsan ve Kâinat* dergisi "Nakşibendi öğretisine yakın görüşler savunan felsefe dergisi" diye tanıtılırken 23 nolu *Türkiye Çocuk* "Türkiye gazetesi tarafından yayınlanan bir çocuk dergisi" şeklinde verilmektedir. Bu iki yayın organı kitapta "Işıkçı" olarak geçen grup tarafından yayımlanmış olmasına rağmen yazar bu durumdan habersizdir. Bir başka yerde (s.104) Işıkçılıkla Nakşibendîlik arasındaki doğrudan bağ ihtimal olarak verilmektedir. Ayrıca *İnsan ve Kâinat* dergisinin felsefe ile de bir ilgisi yoktur, orta seviyeli bir bilim teknik dergisidir, ismine bakılarak felsefe yakıştırması yapılmıştır. 3 nolu *Köprü*'nün "edebiyat dergisi", 7 nolu *Mektup*'un "kadın dergisi" olarak gösterilmesi de yanlıştır. 11 noda *İlim ve İnsan* olarak geçen dergi, herhalde *İlim ve Sanat* olmalıdır.

Tarikat-siyaset ilişkileri konusundaki değerlendirmeler de çok su götürür niteliktedir. Kitapta şöyle değerlendirmeler yer alıyor: "Modern tarikatların esas olarak siyasî amaçlı kuruluşlar olduğu kolaylıkla kanıtlanabilmektedir" (s.86), "politik etkinlik gösteren tarikatların ortak ve nihai hedeflerinin şeriat düzenini kurmak olduğu söylenebilmektedir" (s.89), "tarikatların özellikle burada tartışılanların, açık seçik politik hedefler peşinde koştukları söylenebilmektedir" (s.93, Kısmen zıt bir görüş için bk. 90), "Cumhuriyet ve özellikle Kemalizm ile onun laiklik uygulamasına tepki olarak doğmuş tarikatlar vardır. Nurculer, Fethullahçılar, Süleymancılar, Işıkçılar sözü edilen bu yeni tarikatlara örnektir. Bu yeni ya da 'modern' sıfatı ile tanımlanabilen tarikatlar çok daha politikaya dönük örgütlerdir. Bunu çok doğal karşılamak gerekmektedir, çünkü modern tarikatlar esas olarak bir politik olaya (laikliğe) tepki olarak doğmuşlardır ve bu nedenle esas işlevleri politiktir" (s.92). Bu ve benzeri cümleler, tasavvuf ve tarikatlar konusunda köklü bilgilere sahip olmamanın, ayrıca da her grubu tarikat zannetmenin verdiği rahatlıkla ancak söylenebilir cümlelerdir. Ortaya çıkışlarından bugüne kadar tasavvuf ve tarikatların en önemli özelliklerinden biri, maddeten ve mânen yaşanmakta olan hayatın, ilişkilerin dışına çıkma, onu aşma eğilimi olmuştur. Tarikatların politik işlevleri her zaman olmuştur, fakat özel durumlar hariç politik işlev her dönemde daima diğer işlevlerin çok gerisinde kalmıştır. Bugün de durum bundan çok farklı değildir. Türkiye'de yazarın savunduğu görüşlerin tam zıddı durumlar da yaşanmıştır. Meselâ devrimlerin ve laikliğin yerleşmesinde Bektaşîlik, Melamîlik, Rifaîlik gibi bazı tarikatların çok büyük rolleri olmuştur. I. TBMM'nde başkan Mustafa Kemal, birinci başkan yardımcısı Konya Mevlâna Dergâhı şeyhi Abdülhalim Çelebi (Mevlevî), ikinci başkan yardımcısı Hacıbektaş Tekkesi şeyhi Cemaleddin Efendi (Bektaşî) idi. 1924'te Hilafetin kaldırılması ile ilgili kanunu teklif edenlerin başında yer alanlardan biri, Halvetî şeyhi Şeyh Saffet (Yetkin)'dir. Bugün tarikatların günlük politika ile şu veya bu ölçüde ilgilenmelerinin gerisinde esasen korunma duygusu ve bir emrivaki ile karşılaşma korkusu yatmaktadır. (Menemen Olayı tarikat çevrelerinin hafızalarında canlılığından birşey kaybetmemiştir). Herşeyin bir bedeli vardır, tarikatlar da bu bedeli oylarıyla ödüyorlar. Tarikatların bir partiyi desteklemelerini onların politik amaçlı oldukları, şeriatı getirmek istedikleri şeklinde yorumlamak çok yanıltıcı, en azından yetersiz bir açıklama olur.

Tarikat-siyaset ilişkilerinde yazarı doğrulamayan başka veriler de var. Süleymancılar, Nurcular ve tarikatların azımsanamıyacak bir kısmı MSP'ni hiçbir zaman desteklememişlerdir. Bu çok şaşırtıcı değil mi? MSP karşısında tercih ettikleri partiler çoğunlukla AP (60 öncesi DP, 83 sonrası ANAP) bazan da Demokratik Parti, Milliyetçi Hareket Partisi olmuştur (kitapta kısmen buna işaret eden yerler de var. bk. s.102, 103, 104). Böyle bir gerçek ortada dururken ve gerek tarikatlar gerekse grupların oylarının hangi tarafa gideceği genellikle "üst makamlar"ca belirlenirken bu tür değerlendirmeler yapılmamalıdır.

"Modern tarikatlar" (ne demekse bu modern tarikatlar) başlığı altında Süleymancılık ve Nurculuk hakkında verilen bilgilerde de düzeltilmesi gereken epeyce yer var. Özellikle bu iki grubun oylarının ne zaman, hangi partilere gittiği konusunda yanlış bilgiler verilmiştir (s.100-04. Ayrıca bk. s.76, 99).

Yazar tarikatlar hakkında bilgi verirken zaman zaman mezheplere de temas etmekte ve hatalara düşmektedir. Meselâ yazara göre Mutezile mezhebi "her şeyin önceden Allah'ın iradesine göre belirlendiğini; bu nedenle hiçbir insanın yaptıklarından dolayı Allah'ın önünde sorumlu olamıyacağını kabul eder" (s.88). Halbuki, herkesin bildiği gibi bu kanaat Cebriye mezhebine aittir ve Mutezile'nin görüşü bunun tamamen tersidir.

2. Kitapta hayli yer tutan bir diğer konu askerî yönetimlerle İslâmcı akımlar arasındaki ilgiler ve paralelliklerdir. Sayın Şaylan 27 Mayıs askerî yönetiminden fazla bahsetmiyorsa da 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinden sonraki askerî idarelerin İslâmcı akımlara sempati ile baktıklarını, onların desteğini sağlamak istediklerini, bunun için de yer yer İslâmcı akımları desteklediklerini, bu desteğin "İslâmcı akımların yayılışını ve etkinliğini" sağladığını ifade etmektedir.

Bu ne kadar doğru bir tesbittir? Bu konuyu iki şekilde ele almak gerekiyor:

a) Özellikle İran Devrimi'nden sonra Ortadoğu'yla ilgilenen batılı siyaset bilimcileri ve politikacılar, İslâm ülkelerinde başka patlamalara da sebep olabileceği endişesiyle müslümanları biraz "rahatlatma"dan yana tavır koymuşlardır. Geçen sene Türkiye'yi ziyaret eden Fransız Eski Dışişleri Bakanı "yumuşak bir İslâmî idarenin Türkiye ve İslâm ülkeleri için katı lâiklikten daha elverişli olabileceğini" açıkça söylemekten çekinmemişti ve bu beyanatı gaze-

telere de yansıdı. Aynı durum Mısır için de sözkonusu. Bir Pakistanlı araştırmacı bundan birkaç yıl önce bana şöyle demişti: "Önümüzdeki yıllarda görüntü olarak Özal'dan daha Müslüman birine Türkiye ihtiyaç duyabilir". Bu çerçevede askerî idarelerin "resmi İslâmizasyon" politikaları uyguladıkları, bu yolla halktan ve Müslüman kesimden destek sağladıkları kısmen doğrudur. Unutmamak gerekir ki bu tür politikaların Cumhuriyet Türkiyesi'nde daha eskilere giden enteresan örnekleri var. Aşağıdaki örnekler bugünkü durumun "devam" mahiyetinde olduğunu gösterir:

1949/Hasan Saka (CHP Başbakanı): "Efendiler! Mekteplere din derslerini kabul etmezsek gelecek intihabda (seçimde) partimiz bir rey bile alamıyacaktır" (Meclis konuşması'ndan).

İnönü 1962 yılında 1947-50 yıllarındaki gelişmeleri şöyle değerlendiriyor: "Bir devrim üzerinde rotüş yapmakla onu inkâr etmek arasındaki farka dikkatinizi çekerim. Biri hayatiyetin, diğeri geriye dönüş arzusunun ifadesidir".

1949/Şemseddin Günaltay (Eski İslâmcı, CHP Başbakanı): "Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip kursları açan bir hükümet başkanıyım" (Meclis konuşması).

Tek parti CHP son iktidar yıllarında bakın daha neler yaptı? Başbakanlığı eski İslâmcılardan Molla Şemseddin'e (Günaltay) teslim etti, ilkokullara din derslerini koydu (1949), Bakanlar Kurulu kararıyla Kur'an kurslarının açılmasına izin verdi (1949), 1925'ten beri kapalı olan 25 türbeyi ziyarete açtı (1950), Ankara İlâhiyat Fakültesi'ni kurdu (1950), hacca izin verdi.

Menderes'in "siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz" sözleri ile DP döneminde yapılan birçok önemli faaliyet de (İmam-Hatip Okullarının, Yüksek İslâm Enstitülerinin açılması, Ezanın tekrar Arapça okunması vs.) "resmi İslâmizasyon" politikalarından ayrı düşünülemez. (Bunların bir kısmına yazar da temas ediyor, bk. s.55-56).

Cumhurbaşkanı Evren'in âyet ve hadis meâlleri okuyarak lâikliği savunan açıklamalar yaptığı, başörtüsü ve kadın hakları konusunda konuşurken Mevlâna'dan alıntılara yer verdiği doğrudur. ANAP iktidarının Müslümanların omuzları üzerinde yükseldiği de doğrudur.

b) Fakat, bütün bu olup bitenleri askerî yönetimlerin veya iktidarların, yazar ve birçok kişinin iddia ettiği gibi, İslâmcı grupları destekledikleri şeklinde anlayabilir miyiz? Bunun cevabı bence hayırdır.

Sayın Şaylan, 12 Martçılar için şunları söylüyor:

> "12 Martçılar için esas sorun, toplumda sol akımlara rakip bir ideolojiyi desteklemektir. Geniş yığınlar tarafından kabul görecek rakip ideolojinin ancak İslâmcılık olacağına karar verildiği anlaşılmaktadır ve bu karara uygun politik uygulamalara girildiği görülmektedir. Örneğin bu dönemde Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan değişiklik, sözü edilen uygulamalardan biri sayılmaktadır. Toplumda sol akımların, marksist eğilimlerin güçlenmesini önlemek için 'milli ve manevi değerler ile örf ve adetleri' güçlendirmenin gerekli olduğuna karar verilmiş; milli ve manevi değerleri güçlendirecek, yaygınlaştıracak en etkili önlemin de İmam Hatip Okullarını lise haline getirmek olduğu vurgulanmıştır. İmam Hatip Okullarının lise haline getirilmesi ile, biçimsel hukuk açısından olmasa da uygulama alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun büyük bir darbe yediği açıktır. İslâmî bilimlerin okutulduğu okulun lise sayılması ve bu okul öğrencilerine üniversiteye girme hakkının tanınması, bir bakıma eğitim-öğretim alanında tekrar ikili yapıya dönme anlamını taşımaktadır" (s.62).

12 Martçıların sola karşı İslâmcılığı rakip ideoloji olarak gördükleri iddiasının savunulacak tarafı yoktur. Bu yönetimin İmam-Hatip Okullarıyla ilgili tasarruflarına gelince durum hiç de yazarın zannettiği gibi değildir. İmam-Hatipleri lise yapan karar, bu okulların aynı zamanda orta kısımlarını kaldıran karardır ve tedrici olarak bu okullara olan aşırı akını yavaşlatmak, ardından da sönükleştirmek niyetini taşımaktadır. Nitekim 12 Mart'ın meşhur Devlet Bakanı Karaosmanoğlu, görevini tamamlayıp yurtdışına dönerken, hükümet olarak yapmak istedikleri ve gerçekleştirdikleri şeylerden birinin de İmam-Hatip Okullarını törpülemek olduğunu açıkça söylemişti. Bu kararın ardından henüz lise kısmı açılmayan İmam-Hatip Okullarının kapanmakla yüzyüze geldikleri de biliniyor. Yazar İmam-Hatip Okullarının programından haberdar olmadığı için, bu okulların lise sayılması ve mezunlarının üniversiteye girmeleri konusunda yanlış değerlendirmeler yapıyor. Ayrıca Tevhid-Tedrisat Kanunu İmam-Hatip gibi okulları açma âmir hükmünü taşımaktadır. Bu okullara karşı 12 Eylül yönetiminin bakışı da değişik olmamıştır. Bildiğim kadarıyla 1980'den bu yana yalnızca 1 tane İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. (Türkiye'nin değişik yerlerinde vatandaş tarafından yapılmış ve bitirilmiş 60 civarında İmam-Hatip Lisesi'nin açılış izni beklediğini de burada belirtmekte fayda var. Okul ve derslik yapımının bu kadar teşvik edildiği bir devirde herşeyi hazır okullara açılış izni verilmemektedir). Rabıta olayından sonra Cumhurbaşkanı'nın İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı basın toplantısında (27.3.1987) bu okulları nasıl değerlendirdiği de hafızalardadır. Aynı toplantıda Cumhurbaşkanı Süleymancılar için şunları söylemişti: "Antalya'da Süleymancıların yurdunu gördükten sonra dava açılmasını ben istedim. *Benim zorlamamla mahkum oldular, mallarına da el konuldu.* Fakat temyiz ettiler. Yargıtay mahkumiyet kararını bozdu. Kenan Paşa ne yapsın!"

Kitabın birçok yerinde (s.61-65, 69, 106, 154 vs.), "12 Eylül yönetiminin İslâmcı akımlara büyük bir hoşgörü ile baktığı", "lâiklik anlayışına yepyeni bir yorum getirdiği", "askerî yönetimlerin artık İslâmcı akımlar ya da düşünceler karşısında çok farklı bir tutum içinde oldukları", "12 Eylül'de iktidara gelen güçlerin İslâmcı akımlara gerçekte karşı olmadıkları"... şeklinde geçen ifadeleri çok tartışılabilir buluyorum. Burada birkaç örnek olay üzerinde durmakta fayda var. Ne olmuştur 12 Eylül'den sonra?:

— Türkiye'de din ve laiklik denince ilk akla gelenlerden, bütçe ve personel olarak bazı bakanlıklardan büyük olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1978'den beri bir teşkilat kanununa sahip olmadığını ve emsâlle yönetildiğini kaç kişi biliyor? Sâbık başkan Altıkulaç, 12 Eylül yönetimine, dinî problemlerde en büyük desteği sağlamış olmasına rağmen bu kanunun çıkışını gerçekleştirememiştir. Hâlâ gündemde değildir bu kanun.

— Başörtüsü ve sakal yasağı 12 Eylül dönemiyle geldi. (Metin Toker'in kulakları çınlasın! Sakal yasağını konu alan bir yazısında yalnız doktorların çeyrek sakalından bahsetmişti).

— Askerî okullardan, namaz kılan 200 civarında öğrenci ve bazı assubaylar yine bu dönemde atıldı.

— Tarikatların önemli bir kısmı sıkı denetim altına alındı, bazı şeyhler tutuklandı, mahkemeye çıkarıldı, mecburi ikamete tâbi tutuldu.

— İslâmcı gruplardan birinin başında bulunan kişi, aylarca sıkıyönetim tarafından aranan kişilerin resimlerini sergileyen duvar ilanlarında anarşistlerle birlikte yer aldı.

— Diyanet'e bağlı olmayan Kur'an kursları sudan bahanelerle çok sıkı

kontrol altına alındı, çoğu kapatıldı.

— Toplam 100'e yakın istek olmasına rağmen 1 İmam-Hatip Lisesi açıldı.

— Bütün 12 Eylül kutlamalarında irtica vurgulaması bir veya ikinci sıralarda yer aldı.

Şimdi bu ve benzeri uygulamalarla yazarın askerî yönetimler-İslâmcı gruplar ilişkileri konusundaki tesbitlerini telif etmek ne kadar mümkün olur bilemiyorum. Fakat katıldığım noktalar da var: "İktidara gelen askerî yönetimler din kurumuna daha pragmatist bir açıdan baktıkları... Bu pragmatism dinsel ideolojiyi, yani İslâmcı hareketi politik alanda kullanmak..." (s.52), "12 Eylül yönetimi de İslâmcı öğretiye, resmi ve geleneksel açıdan yaklaşmış; bu hareketin otoriter bir rejim için toplumsal destek sağlayacağını düşünmüştür" (s.106). Katıldığım bir cümle daha var: "Özellikle 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra Türkiye'de İslâmcı-lâik akım çekişmesinin hızlandığı, oldukça ileri boyutlara vardığı" (s.22).

3. Üzerinde durmak istediğimiz bir diğer konu, yine kitapta uzunca yer alan Türk-İslâm sentezi ve bu sentezin İslâmcı akımlarla bağlantıları meselesidir. Yazar şöyle diyor: "(12 Eylül'den sonra) Türk-İslâm sentezi resmi ideoloji olarak kabul edilmiş, bu alanda yoğun politik uygulamaya girişilmiştir. Türk-İslâm sentezi kapsamlı bir ideolojidir ve 12 Eylül yönetimi tarafından resmi bir seçenek olarak değerlendirildiği biçimi ile..." (s.66), "Türk-İslâm sentezi 12 Eylül sonrasında devlet katında çok itibar ve kabul görmüştür. Bir ideoloji olarak 12 Eylül'den sonra resmi bir kimlik kazanan..." (s.135). Bu cümlelerde doğrularla yanlışlar bir aradadır ve hükümlerde acele davranılmıştır. Türk-İslâm sentezci Aydınlar Ocağı çevresiyle 12 Eylül sonrası yönetimlerinin sıkı ilişkileri açık seçik ortadadır. Fakat bu durum, yani Türk-İslâm sentezinin sağ iktidarlarla olan bağı 12 Eylül'le veya askerî rejimle başlamış değildir. Aydınlar Ocağı çevresi uzun müddet Demirel'in çevresinde yer almış, Demirel'in bütün serin davranışlarına rağmen kapısında beklemekten zevk almıştır. 1973'ten sonra Demirel yanında Erbakan ve Türkeş'e sempati besleyen Ocaklılar da olmuş, MC iktidarlarında bu grupların etkileri görülmüştür.

Yazar üç yerde üstüne basa basa Türk-İslâm sentezi düşüncesinin "bilimsel tutarlılık, bilimsel olma kaygıları" taşımadığını vurgulamaktadır (s.67, 69, 135) ki haklıdır. Yazarın haklı olmadığı yerler, Türk-İslâm senteziyle İslâmcı akımlar arasında kurmaya çalıştığı doğrudan bağlarda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; kitapta Türk-İslâm sentezinin İslâmcı akımlar tarafından olumlu bir düşünce ve hareket olarak görülmediği (s.68, 84), Aydınlar Ocağı bildiri ve kitaplarında ulusçuluğun önplana çıktığı (s.84), laikliğin benimsendiği (s.69) söylendikten sonra muhtemel ve mevhum gelişmeler çerçevesinde İslâmcı akımlarla bağlar kurulmakta ve "laiklik ilkesini kabul etmiş olmakla beraber Türk-İslâm sentezinin düşünsel bir akım olarak İslâmlığa doğru evrileceğine hiç kuşku yoktur" (s.69), "kuramsal açıdan Türklük ve İslâmlık ögeleri arasında bir sentez girişiminin, sonunda İslâm köktenciliğine gitmesi doğaldır" (s.135) gibi savunulması çok zor hükümler verilmektedir. Bir defa Ziya Gökalp örneğinde olduğu gibi Türklük ve İslâmlıkla yola çıkmak her zaman İslâmın üstünlüğüyle neticelenmez. Gökalp'ın 1918'de çıkan kitabının adı *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*'tır ama 1923'te *Türkçülüğün Esasları* kalmıştır. Türk-İslâm sentezinin İslâm köktenciliğine dönüşeceği de çok az bir ihtimaldir. Benim tesbitlerime göre İslâm köktenciliğine yol vermemek için uydurulan bir şeydir Türk-İslâm sentezi. Yazarın da haberdar olduğu (s.68) *Millî Mutabakatlar* broşüründe görülen budur. *Yeni Gündem* dergisinin bir kapak yazısı daha yerinde olmalıdır: "Türk-İslâm masonları". Bu konularda yazar sağcılıkla İslâmi grupları bir ve aynı görmek istiyor, ki böyle bir yaklaşımın yanlışlığı teorik olarak tartışılamaz.

4. Yazar kitabının bir akademik çalışma olmadığını ilk sayfalarda belirtiyor ve hemen hiçbir dipnot kullanmıyor. Bununla beraber, genellikle isim vermeden bazı alıntılarda bulunuyor ve değerlendirmelerini bunlara göre yapıyor. Kimdir bu alıntı yapılan kişiler?: Tayyar Altıkulaç (s.24), Şerif Mardin (s.53), Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabı -Orta 3 (s.64), Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu raporu (s.67, 68), "İslâmcı siyasî hareketin önderlerinden biri" (s.73), Prof. Onur Kumbaracıbaşı'nın *Nokta* dergisi için 1986'da yaptığı araştırma (s.77-82), Samir Amin (s.83), "en büyük ve etkili günlük gazetelerden biri" (s.85, 86), "önde gelen bir sünni tarikat üyesi" (s.89), "tarikatlara savaş açmış gözüken bir İslâmî dergi" (s.90), "yayın organlarından bazıları" (s.96-97), MİT raporları (s.101), "Nakşibendi tarikatının önde gelenlerinden biri" (s.107), "halen üniversite öğrencisi konumunda bulunan genç bir İslâmcı aydın" (s.110), "İslâmcı akımlar içinde ideologluk rolü üstlenmiş bir genç müslüman aydın" (s.119), Seyyid Kutup (s.121), "İslâm devrimini savunan bir kişi" (s.122), "İslâmcı bir aydın" (s.123), "Nakşibendi tarikatına mensup bir genç üniversiteli" (s.124), "bağımsız İslâmcı gruplardan birine mensup bir genç aydın" (s.131), "esas olarak ideolojisinde ulusçuluk ögesini ön plana çıkarmış partileri desteklemiş bir tarikat üyesi" (s.131-32), Ahmed Naim (s.134), "tarikatı içinde önemli bir konuma sahip olduğunu söylenen bir Süleymancı" (s.136), "Nakşibendi tarikatına mensup bir iktisatçı" (s.142, 143, 147, 148), "bir Süleymancı" (s.144), "Süleymancılara sempatisi olduğu söyleyen bir iş adamı" (s.148)... Üşenmeden ve okuyucuyu da yoracağını gözden ırak tutarak bu dökümü yapmamın sebebi, bu çerçevenin, hayaletlerden yapılan alıntıların, adı *İslâmiyet ve Siyaset* olan bir kitap için çok yetersiz olduğunu vurgulamak içindir. Sayın Şaylan'ı çokça yanlış bilgi ve değerlendirmeyle karşı karşıya bırakan sebeplerden biri, belki de en önemlisi, yeterli araştırma yapmadan, kaynak olarak başvurduğu sıradan malzemeyi tenkit ve tetkike tâbi tutmadan kullanması olmuştur. Birçok problemi ve yine birçok kapalı yanı bulunan bir konu; Türkiye'de İslâmiyet ve siyaset konusu bu ölçüde kısır malzemeyle değerlendirilemez.

5. Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Hafsa'nın adı aynı sayfanın iki ayrı yerinde Havsa olarak verilmektedir (s.29). Herhalde batı dillerinde yazılmış bir kitaptan tercüme edilerek verilen "Deve Olayı" (s.34) "Cemel Vakası" olmalıdır. Cemel Vakası Türkçe'de Deve Olayı olarak karşılanabilir, fakat bu bir terimdir ve Deve Olayı'ndan çok az kimse Cemel Vakası'nı anlar. Yine batılı kaynaklardaki yazılışı aynen verilen Prof. Mahmud Shaltut (s.140, iki yerde) meşhur bilgin Şeltut'tur. "Yeryüzünde" anlamına gelen "fi'l-arz", kitapta geçtiği iki yerde de "fi'raz" olarak verilmektedir ki böyle bir kelime yoktur (s.43, 118), "Hâdimu'l-Haremeyn" terkibi "mukaddes yerlerin koruyucusu" (s.118) değil, "hizmetçisi" anlamına gelir. İslâm hukukunun kaynakları arasında önemli bir yeri olan *icma* için yapılan açıklamalar (s.31, 112) tashihe muhtaçtır. Ahmed Naim Bey'den yapılan kısa alıntıda (s.134) 5 tane okuma yanlışı var. Ayrıca bu alıntı yazarın ifade ettiği gibi Ahmet Ağaoğlu ile girilmiş bir polemiğin parçası değildir. Ahmet Naim'in yazısı yayımlandıktan sonra Ağaoğlu ona cevap vermeye (ve dolayısıyla polemiğe girmeye) başlamıştır...

Tekrar etmekte fayda var: Türkiye'de İslâm meselesi gericilik-irtica çerçe-

vesinde ele alınmıştır ve bu çerçeve genel olarak bugün de aşılmış değildir. Aslında sayın Şaylan'ın olaya bu çerçevede bakmak istemediğini ve kitabının bu bakımdan önem taşıdığını teslim etmemiz gerekiyor. Fakat iyi niyet ve yaklaşım tarzının doğruluğu yeterli olmuyor. Yazarın, benim de katıldığım fakat kitabında karşılığı olmayan şu cümleleriyle yazıyı bitirmek istiyorum:

> "Hiç kuşkusuz bir bilim adamının ya da araştırıcının tarafsız olması gerekir. Ancak bu tarafsızlık, esas olarak bilimsel yöntemleri ya da araştırma tekniklerini izlemedeki tarafsızlıktır. Araştırıcılar robot değildirler ve onların da bir ideolojileri, yani toplumsal olayları değerlendirdikleri bir "bu iyidir-bu kötüdür" ölçekleri vardır. Bilim adamının tarafsızlığı, onun ideolojisiz olması anlamına gelmez; çünkü ideolojisiz insan olamaz. Bilim adamı ya da araştırıcı için tarafsızlık, *bilimsel yönteme kesin sadık kalmak ve nesnel gerçekleri saptırmamak* olarak tanımlanabilmektedir. Bu çerçeve içinde İslâm ve siyaset konusunun incelenmesi, inceleme yapan kişinin bu sorun üzerinde ideolojik bir tutum takınmaması demek değildir. Bu çalışmada da önemli olan husus, *yöntem yanlışı yapmamak ve nesnel gerçekleri saptırmamak olarak düşünülmüştür.* (İtalik dizilen iki yerde de vurgu bana aittir. İK.) Ama unutmamak gerekir ki, İslâm ve siyaset konusuna, yukarıdaki tanımlanan sınırlar içinde tarafsız yaklaşmak demek, yapılan çözümleme ve değerlendirmelerin doğru olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez..." (s.10-21). □

İSMAİL KARA

Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine II

Yazarı Bilinen ve Basılı Olmayan Kitaplardan Günümüze Kalanlar

Kâtip Çelebi (1609-1657)'ye bakılırsa 16. yy.dan sonra Osmanlı egemenliğindeki ülkelerde artık sadece Kürtlerin Ülkesi'nde felsefe ve doğal bilimler öğretiliyordu. O dönemde (1576) örneğin Behdinan Beyi Sultan Hüseyin'in egemenliğindeki Amediye'deki Kahban

Kemal Fuad'ın Almanya'da yayımlanan Kürtçe Elyazmaları kitabının kapağı

Medresesi'nde 2000 elyazması bulunuyordu. Bitlis Beyi Abdal Han (1655) ise ondan da çok kitaba sahipti[43]. Ancak bölge kütüphaneleri bazan talan edilebiliyordu. Örneğin, 1828'de yapılan Rusya-İran savaşı sırasında Rus ordusu Erdebil'e girdiğinde oradaki Safevi kütüphanesi talan edilip Petrograd'a taşındı ki Şerefname'nin yazarınca yazılan elyazmanın orijinali de götürülen bu kitaplar arasındaydı.[44]

Daha sonraki dönemlerde ise batılı misyoner, doğubilimci veya araştırmacılar yine bölgedeki birçok değerli kitabı kendi ülkelerine taşıdılar. Rich, Minorski, A. Jaba ve Oskar Mann böylesi onlarca Kürtçe kitabı İngiltere, Rusya ve Almanya'ya götürenler arasından sadece birkaç örnektir.

Almanya Kütüphanelerindeki Kürtçe elyazma kitaplar konusunda bir araştırma yapan Dr. Kemal Fuad, 92-Kürtçe elyazma tesbit etmiş bulunuyor.[45] Fransa kütüphanelerinde de daha 19. yy. başlarında bile bu tür kitapların bulunduğu biliniyor.[46]

Değişik ülkelerdeki kütüphanelerde başka Kürtçe elyazmaların da bulunduğu anlaşılıyor. Örneğin Abdüllatif Abdülmecid Gılı'nin yazdığına göre, Bağdat'taki Irak Akademisi Kütüphanesi'nde, 1762'de yazılan *Mehdîname*'nin ve Se'îd Ebdullay Mukrî'nin 1784'te yazdığı Kürtçe bir kitabın elyazmaları bulunmaktadır.[47]

Osmanlılar döneminde yazılan Kürtçe eserlerin pek çoğu basılamamış ve kuşkusuz bunlardan birçoğu çeşitli nedenlerle yitip gitmiştir. Günümüze kalanlarından bir bölümü ise basılmış bulunmaktadır. Yazarı bilinen bu eserler, yazarlarının yaşadığı yıllara göre şöyle sıralanabilir:

1- Elî Herîrî (1425-1495?): Doğum ve ölüm tarihleri tartışmalı olan bu şair, Nikitin'e göre 11. yy. da Şemdinan'da yaşamış olup günümüze kadar kalan elyazması bir divanı vardır.[48] Şairin bir şiiri de Marburg Devlet Kütüphanesi'ndeki elyazmalar arasında bulunmuştur.[49]

2- Feqîyê Teyran (1590-1660): Diğer bazı Kürt şairleri gibi Reqîyê Teyran'ın da doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. Asıl adı Muhammed olan ve Mîm Hay mahlasını kullanan şairin eserlerinden *Şêxê Sen'an*[50], Kürtçe metni ve Dr. M.B. Rudenko'nun Rusça çevirisiyle 1965'te Moskova'da yayınlandı (aynı kitabın yeni baskısı 1985'de Stockholm'de yapıldı).

Kürtçe elyazmaları üzerinde çalışan ve Leningraddaki Kürtçe elyazmalarıyla ilgili bir de kitabı[51] bulunan Rudenko'nun belirttiğine göre A. Jaba'nın elyazmaları arasında Feqîyê Teyran'ın "Ey av û av!" (Ey su!) ve "Jı rengê dîlbera horî" (Huri gibi olan dilberin renginden) adlı şiirleri bulunmaktadır.

Feqîyê Teyran'ın *Bersîsê Abıd* adlı eserinin Cizre yöresinden Hecî Reşît Kefşanî'nın oğlu tarafından yazılan 28 sayfalık bir elyazmasından başka *Hespê Reş (Kara At)* ve *Sîseban* adlı eserlerinin varolduğunu yazan kaynaklar da vardır.[52]

Feqîyê Teyran'a ait olduğu belirtilen bir diğer eser de *Zembîlfiroş*'dur. Leningrad-Saltikov Şêdrin Kütüphanesindeki değişik elyazmalarını karşılaştırarak Zembîlfiroş'un Kürtçe metnini Rusça çevirisiyle birlikte yayınlayan[53] J.S. Musaelyan'a göre Zembîlfiroş'un yazarı Feqîyê Teyran'dır.

Feqîyê Teyran'ın şiirlerinin değişik varyantlarına sözlü halk edebiyatı içinde de sık sık rastlanır. Örneğin bunlardan Ordîxanê Celîl ve Celîlê Celîl'in Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler arasında derledikleri 32 parça yayınlandı.[54]

3- Selîm Sulêman (17. yy.): 1848-1866 yılları arasında Çarlık Rusyası'nın Erzurum'daki konsolosluğunu yapmış olan A. Jaba'nın Petersburg'a götürdüğü Kürtçe elyazmalarından biri Selîmê Sulêman'ın *Ûsıf û Zelîxe* (Yusuf û Zelîxa)'sidir. Bu eser üzerine doktora çalışması yapan M. B. Rudenko, Selîm Sulêman'ın yazdığı metni folklorik varyantlarıyla karşılaştırarak 1986'da yayınladı.[55]

Bu Yusuf ve Züleyha'nın 1831-1832'de yazılan Kürtçe bir elyazma nüshası da Marburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmuştur.[56]

4- Elî Teremaxî (1590-1653): Yazarın *Serf û Be'zî Ûsulî Lazımeyî Te'lîme bı*

Zımanê Kurmancî adlı kitabının bir el yazması Leningrad'daki Kürtçe elyazmaları arasında bulunmaktadır.[57]

Elî Teremaxî (Termukî)'nin Arapça gramerini Kürtçe olarak açıklayan bu kitabı *Tesrîf* adıyla da bilinmektedir.

5- Muradxanê Beyazîdî (1743-1788): M.B. Rudenko'nun belirttiğine göre Leningrad-Saltikov Şêdrin Kütüphanesi'ndeki Zembîlfiroş'un elyazmalarından biri bu şaire aittir. Yine aynı kütüphanede onun bazı gazellerinin elyazmaları bulunmaktadır.[58]

6- Mela Xelîlê Sêrtî: Bu yazarın Kürtçe Akaid kitabından daha önce sözetmiştik. Yayınlanmayan diğer Kürtçe kitapları ise şunlardır:

1) *Tecwîd* (manzumdur)

2) *Zurûf:* Zaman zarfları ve yer zarfları ile ilgili olup 20 sayfadır.

3) *İsaxojî (Rîsaletu fî'l-Mentıq):* Aslı Yunanca olup Arapçaya çevrilen, Mela Xelîl tarafından da oradan Kürtçeye çevrildiği anlaşılan mantıkla ilgili bir kitapçıktır.

7- Harıs Bîtlîsî (doğum tarihi: 1738): Bu şairin *Leyl û Mecnun* adındaki eserinin Kürtçe metnini Rusça çevirisiyle birlikte yayınlayan Rudenko'ya göre şair bunu 1758-1759'da yazmıştır.[59] Yine Rudenko'ya göre bu Kürtçe metin, Nizami'nin *Leyla vü Mecnun*'unun bir nevi çevirisi gibidir.[60]

Harıs Bîtlîsî, Salım Sulêman'ın yazdığı *Ûsıf û Zelîxe*'yi de bazı yerlerini değiştirerek yeniden yazmıştır.[61]

8- Mela Yûnısê Helqetînî (ölüm tarihi: 1785): *Terkîba Mela Yûnıs* diye kendi adıyla da bilinen ve Arapça grameri ile ilgili olan *Kîtabu't-Terkîb*'in yazarı olarak tanınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak yazanlardan Şepûl'a göre bu kitap Curcanî'nin *Ewamîl* adlı eserinin Kürtçe şerhi olup 80 sayfadır ve şimdiye dek basılmamıştır.[62]

Bazı kaynaklara göre Mela Yûnıs'ın Arapça'nın grameri ile ilgili *Zurûf* (Zarflar) adlı Kürtçe bir kitabı da vardır. Nitekim Kemal Fuad, Almanya kütüphanelerinde bulduğu Kürtçe elyazmalarından bazılarının, örneğin 1791'de yazılan *Tesrîf*'in Mela Yûnıs'a ait olabileceğini belirtir.[63]

9- Weda'î: Hakkında bilgimiz olmayan Wedaî'nin 1840-1841'de yazılmış olan elyazma bir divanı *Dîwanê Weda'î* Marburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmuştur.[64]

10- Şah Pertûyê (Pertewê) Hekarî: 1806'da yazdığı Kürtçe Divan'ı 1978'de Bağdat'ta yayınlandı.

11- Şêx Nureddînê Bırîfkanî (1791-1852): Ahlatlı olan ve Kürtçe bir divan yazan şairin Kürtçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Bunlardan bazı şiirleri yayınlanmış bulunuyor.[65]

12- Mela Mehmûdê Bayezîdî (1797-1856): Doğu Beyazıt ve Tebriz'de öğrenim gören Mehmûdê Bayezîdî, Kürtçe birçok kitap yazmış, birçok Türk ve Fars şairinin şiirlerini Kürtçeye çevirmiştir.[66] Yazdığı veya çevirdiği kitapların kendi elyazısıyla yazılmış olan nüshaları A. Jaba tarafından Rusya'ya götürülmüş olup, çoğu bugün Leningrad Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Mehmûdê Bayezîdî'nin Kürtçe kitapları şunlardır:

1) *Adat û Rusûmatnamey Tewaîfê Ekrad we Ûsul û Nîzamatê Kurmancî:* 1858-1859'da yazılan ve Kürtlerin adet ve gelenekleriyle ilgili olan bu önemli kitabın Kürtçe metni Rusça çevirisiyle birlikte 1963'te Moskova'da yayınlandı (aynı kitabın Kürtçe bölümü 1979'da Hollanda'da yayınlandı).

2) Şerefhan'ın Farsça olarak yazmış olduğu *Şerefname*'yi *Tewarîxê Qedîmê Kurdıstan* (Kurdistan'ın Eski Tarihi) adıyla 1858-1859'da Kürtçeye çevirdi. Bu Kürtçe elyazma metin de M.B. Rudenko'nun çevirisiyle 1986'da Moskova'da yayınlandı.

A. Jaba'nın bir mektubunda Türkçe, Arapça ve Farsçayı iyi bildiğini belirttiği[67] Mela Mehmûdê Bayezîdî, 1857-1858'de bir de *Kıtabê Tarîxê Cedîdê Kurdıstan* (Yeni Kürdistan Tarihi Kitabı) adıyla bir tarih yazmıştır. Yaklaşık bin sayfa kadar olan ve onbir bölümden oluşan bu elyazmayı da A. Jaba almış, ne yazık ki bugün nerede olduğu bilinmiyor.[68]

3) Mela Mehmûdê Bayezîdî'nin elyazmalarından biri de *Leyla û Mecnun*'dur ki bunun Fuzulî'nın *Leyla ve Mecnun*'unun Kürtçe çevirisi olduğu sanılıyor.[69]

Yazar ve çevirmenliğinin yanısıra Mela Mehmûdê Bayezîdî Cizre'deki Bedirhan Bey ve Gevaş'taki Han Mahmud ayaklanmalarıyla "ilişkisi" nedeniyle de dikkati çeken, döneminin tanınmış bir din adamıydı.[70]

13- Şêx Evdırehmanê Aktepî (1850-1906): Çınar'a bağlı Aktepe köyünde doğan ve takma adı Ruhî olan Şêx Evdırehmanê Şemseddîn Aktepî'nin 1882'de yazdığı *Rewdetu'l-Ne'îm* adlı 4530 beyitlik mesnevi tarzındaki eseri 1966'da yayınlanmıştır. 1293/1876'da yazdığı Kürtçe Divanı da 1894'te basılan Ruhî'nin ayrıca bir manzumesi ve 17.yy. Osmanlı Divan şairlerinden Nabi'nin bir gazeline üç mısra ekleyerek yazdığı Türkçe bir muhammesi vardır.[71]

14-'Usman Efendîyo Babıj (ölüm tarihi: 1932): 1903'de Dımılî (Zaza) lehçesiyle *Bıyîşê Pêxemberî* (Mewlûda Nebî) adındaki Mevlid'i yazan Siverek Müftüsü 'Usman Efendî, Bab'lı olduğu için 'Usman Efendîyo Babıj diye tanınır. Yazdığı bu Mevlid, basılmak üzere 1906'da Diyarbakır'a gönderildiyse de oradakiler tarafından okunamadığı için basılamadı. 1908'de ise Pötürge Kaymakamı Faiz Bey Bedirhanî tarafından basılmak üzere İstanbul'a götürülen Mevlid, orada da okunamayınca yine basılamadan kaldı ve nihayet 1932'de Şam'da Arap harfleriyle basıldı, daha sonra Latin harflerine de çevrildi.[72]

15- Şêx Muhemmed Kerbela: Daha önce adı geçen Şex Evdırehmanê Aktepî'nin oğlu olup 1331 rumi(?)/1916'-de *Mîrsadû'l-Etfal* (Çocukların Gözetleme Yeri) adında Kürtçe-Farsça manzum bir sözlük hazırlamıştır. Kürtçe Divan'ı ise 1984'te Şêx Evdırehmanê Aktepî'nin *Divan*'ı ile birlikte basılmıştır.

16- Mela Abdusselam Nacî (doğumu: 1878): Cizreli olup daha önce belirttiğimiz Melayê Cızîrî'nin *Divan Şerhi*'nden başka basılmamış olan şu Kürtçe eserleri vardır:

1) *Nalîna Gulê* (Gülün İnlemesi)

2) *Xewna Rast* (Gerçek Rüya)

3) *Banga Hêşyarkırınê* (Uyandırma Ezanı)[73]

17- Ahmed Emînê Nalbend (1890?-1964): Muxlîs takma adıyla da tanınan şairin son zamanlarda bazı şiirleri ve şu iki kitabı yayınlanmıştır[74]:

1) *Dîwana Ehmedê Nalbend* (Muxlîs), hazırlayan: Xalıd Huseynê Zaxoyî, Duhok, cilt: 1 (1971), 173 sayfa; cilt: 2 (1972), 86 sayfa

2) *Qeftek Jı Hozanê Nalbendî* (Nalbend'in Şiirlerinden Bir Demet), hazırlayan: Seîd Dêresî, Bağdat, 1981, 273 sayfa

18- Şeyh Yusuf Topçuoğlu: *İrşadu'l-İbad* adıyla Kürtçe bir fıkıh kitabı yazan yazarın bir Kürtçe şiiri de yayınlanmıştır[75].

Yukarıda adı geçen kitaplardan bir bölümü uzun zamandır medreselerde Arapça kitapların yanısıra ders kitabı veya yardımcı ders kitabı olarak okutulmakta hatta bir bölümü medrese öğrencilerince ezberlenmektedir. Şu kitaplar bu nedenle özellikle medrese öğrenimi yapan öğrencilerce çok yakından tanınır: *Nûbar, Eqîda Îmanê* (Ehmedê Xanî), *Mewlûd, Tesrîf, Zurûf, Terkîb, İrşadu'l-İbad ve İsaxojî.*

Buraya kadar adı geçen yazar ve şairlerin eserlerinden başka ayrıca Marburg Devlet Kütüphanesi'nde şu kişilere ait elyazmalarının bulunduğunu da hatırlatalım[76]: 1) İbrahîm Laçînî (1902) 2) Şêx Şehab 3) Mela Mensûr (1906) 4) Sadıq 5) Şêx Remezan el-Botî 6) Muhyîddîn.

Ayrı kitap biçiminde olmasa da başka kitaplarda Kürtçe şiirleri yayınlan-

mış olan bazı şairler de vardır. Örneğin sadece Sadıq Bahaeddîn Amedî'nin *Kürt Şairlerî* adlı Kürtçe kitabında yaşamları ile ilgili bilgi verilen ve bazı şiirleri yayınlanan şairler şunlardır:

1) Mela Mensûrê Gêrgaşî (16. yy.)
2) Xalıt Axayê Zêbarî (Laxerî): 16. yy.
3) Bekır Begê Erzî (doğum tarihi: 1767)
4) Şex Tahayê Maî (1844-1919)
5) Husnîyê Bamernî (doğum tarihi: 1868)
6) Şêx Xıyaseddînê Neqşîbendî (1890-1944)

Yazılı Kaynaklarda Kürtçe Yazdığı Belirtilen Bazı Şair ve Yazarlar

Kürtçe eserleri bize ulaşmayan, fakat kaynaklarda Kürtçe yazdığı belirtilen şair ve yazarlara şunlar örnek verilebilir:

1- Hakkârili Abdussamed Babek (ölüm tarihi: 410 hicri/1019-1020): Enwer Maî'nin aktardığına göre İbni Hallikan, *Vefayâtu'l-A'yan* (cilt: 2)'da Hakkârili Abdussamed Babek'in Arapça ve Kürtçe şiirler yazdığını belirtir[77].

2- Mîr Ehmed Beg (ölüm tarihi: 877 hicri/1472-1473): Farsça bir elyazmasından Nikitin'in aktardığına göre bir şiir divanı yazan ve Kürtler nezdinde şiirleri Hafız-ı Şirazi'ninkiler derecesinde olan Emîr Ahmed Beg, aynı zamanda Hafız-ı Şirazi'nin gazellerini Kürtçe olarak muhammes haline sokardı[78].

3- Yakup bey Bin Muhammed (ölüm tarihi: 1580): *Şerefname*'de belirtildiğine göre "şiirlerinin çoğu Kürtçedir, galiba Kürtçe bir dêrleme divanı vardır"[79].

4- Nef'i (1572-1635): Hasankaleli olan ve Türkçe olarak yazdığı hicviyeleriyle tanınan Nef'i, Osmanlı veziri Bayram Paşa'yı taşlayan bir şiiri yüzünden boğularak öldürülmüştür. Baba Merdûx Rûhanî, Nef'i'inin Türkçe ve Farsça şiirlerinin yanısıra Kürtçe şiirlerinin de varolduğunu belirtir[80].

5- Îsmaîlê Bayezîdî (1655-1710): A.Jaba'nın kaydettiğine göre *Gulzar* adlı Kürtçe-Arapça-Farsça bir lügatçe ile Kurmancî lehçesiyle bazı şiirler yazan Îsmaîlê Bayezîdî, Doğubeyazıt'ta doğup orada ölmüştür[81].

6- Mela Yehyayê Mızîrî: Herekol Azîzan (Celadet Bedîrxan), Mela Yehyayê Mızûrî'nin bir divanının olduğunu duyduğunu yazar[82].

7- Sırrı Hanım (1814-1877): Diyarbakırlı olan ve asıl adı Rahile olan Sırrı Hanım, daha çok Türkçe şiirleriyle tanınıyorsa da Kürtçe şiir yazdığını belirten kaynaklar da vardır[83].

8- Melayê Erwasê: Herekol Azîzan, bu adla bir yazara ait Kürtçe tıbbî bir kitap *Tıba Melayê Erwasê* bulunduğunu ve yazarının 19. yy. başlarında yaşamış olabileceğini duyduğunu yazar[84].

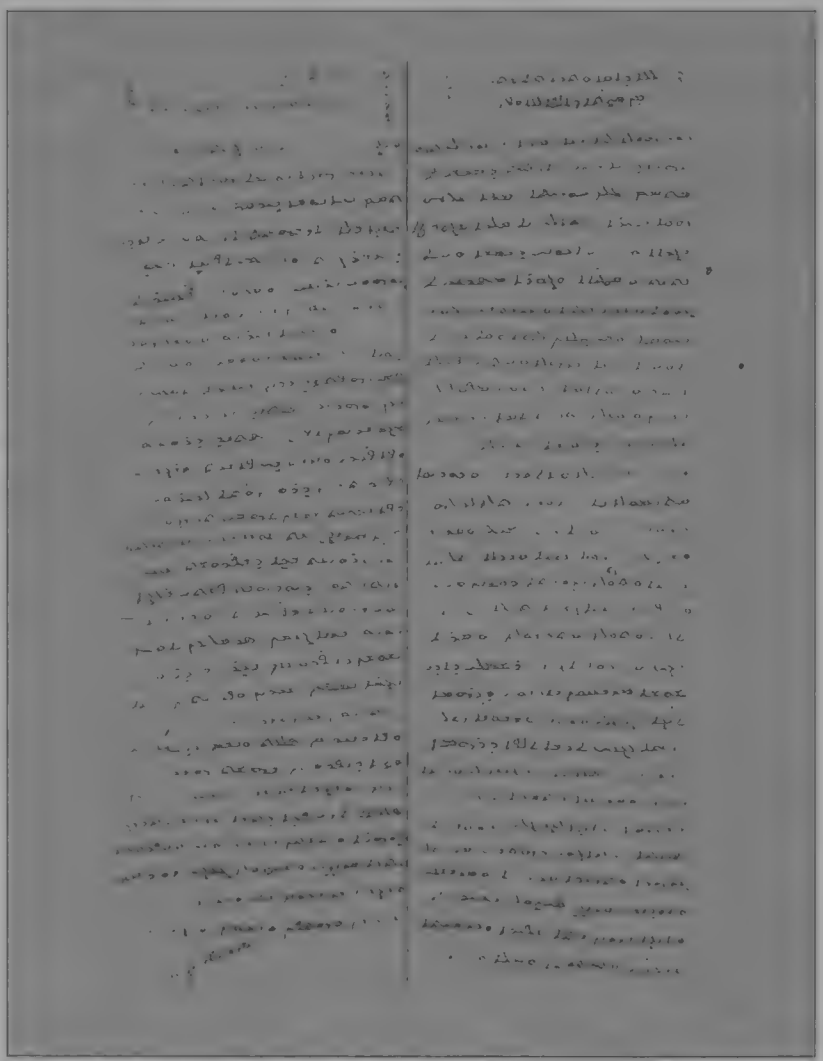

1883 tarihli Süryani alfabesiyle yazılı bir elyazmasından (Kemal Fuad, Kurdische Handschriften, Wiesbaden, 1970)

9- Heyran Xanıma Dunbulî: 19. yy.da yaşadığı anlaşılan Heyran Xanım, Nahcivan'da doğmuş, Urmiye ve Tebriz yöresinde yaşamıştır. Farsça, Kürtçe ve Türkçe şiirlerinden oluşan yaklaşık 5000 beyitlik bir divanı varmış[85].

10- Xelîl Xeyalî (Halil Hayalî): Çeşitli kaynaklar Motki'li Halil Hayalî'nin Kürtçenin alfabesi ve grameri üzerinde çalıştığını belirtirler. Musa Anter, bir yazısında "... 1. Milli Kurtuluş Savaşı'na dek Kürtçe yayınlar çoğalmıştır. Bu yayınları şehirlere göre sıralarsak: 1) İstanbul'da: Filolog Halil Hayalî Motki'nin *Elıfbayê Kırmancî* (Kürtçe Alfabe)'sini... bu arada sayabiliriz"[86] diye yazarken Zınnar Silopi de Halil Hayalî ile Ziya Gökalp'in İstanbul'da birlikte Kürtçenin gramerini kaleme aldıklarını, sözlüğünü hazırlamaya başladıklarını, ancak bu sırada Ziya Gökalp'in okuldan atılıp Diyarbakır'a dönmesiyle (1900) yazılmakta olan bu eserleri de beraber götürdüğünü yazar. Devamla, Halil Hayalî ile Ziya Gökalp'in 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesine dek görüşemediklerini, ancak Meşrutiyetten sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin kongresine katılması münasebetiyle İstanbul'da bulunan Ziya Gökalp'ı görme fırsatı bulduğunda Halil Hayalî'nin ondan kısmen beraberce hazırlamış oldukları Kürtçenin gramerini istemiş olduğunu fakat Ziya Gökalp'in bunları yaktığını söyleyerek vermek istemediğini, Halil Hayalî'nin ise bu eserlerini yeniden yazmaya başladığını yazar[87].

Said-i Nursî (o zamanki adıyla Said-i Kurdi) ise Halil Hayalî'yi bu çalışmalarından ötürü şöyle tanıtıyor:

"İşte hamiyyet-i millinin bir misalini size takdim ediyorum ki o da Mot-

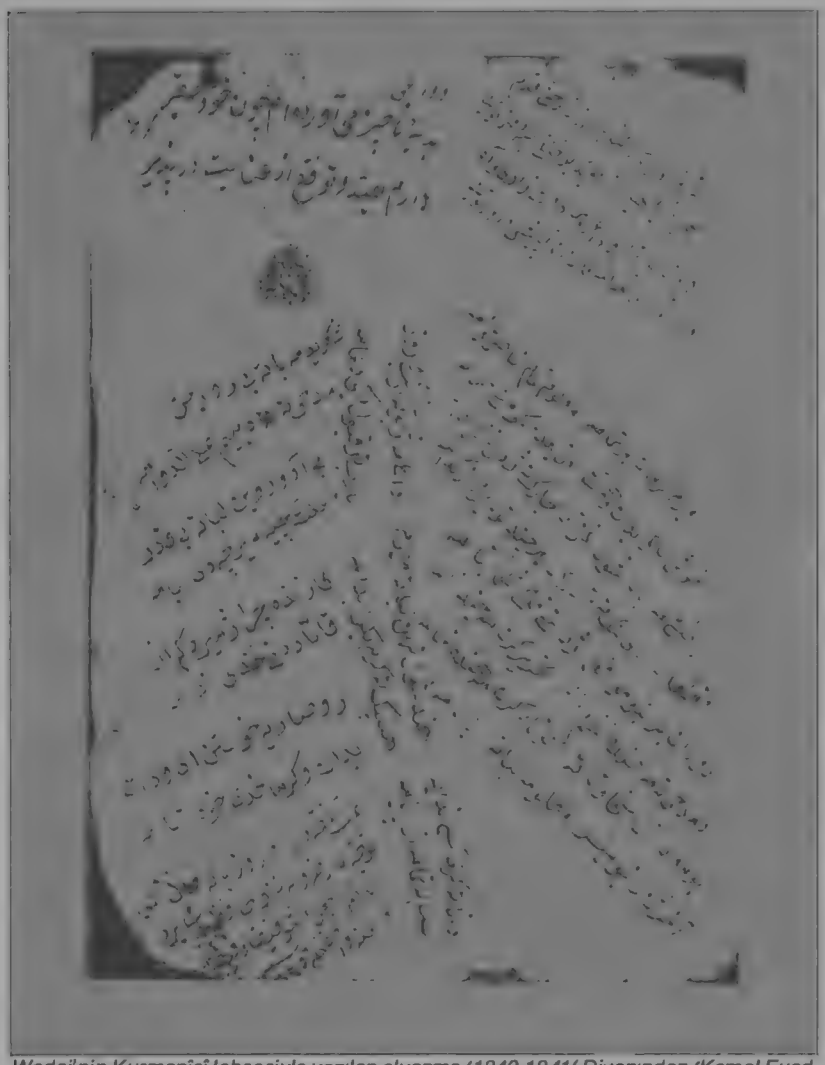

Wedai'nin Kurmanîcî lehçesiyle yazılan elyazma (1840-1841(Divanından (Kemal Fuad, Kurdische Handschriften, Wiesbaden, 1970)

kı'li Halil Hayalî Efendi'dir, hamiyyet-i millinin her şubesinde olduğu gibi bu şubeyi lisan meydanından kesebi sebeki ibraz eylemiş ve lisanımızın esası olan elifba ve sarf ü nahvini vücuda getirmiş hatta diyebilirim ki hamiyyet ve gayret ve fedakârlık ve himayet-i züefa imtizac ederek vücud-i manevisini teşkil etmiştir. Hakikat, Kürdistan madeninden böyle bir cevher-i hamiyyete rastgeldiğinden bizim istikbalimizi onun gibi ümidinden birçok cevahir ışıklandırmaktadır. İşte bu zat şayan-ı iktidar bir nümune-i hamiyyet göstermiş, muhtac-ı tekamül lisanımıza dair bir temel atmış, onun eserine gitmekle ve temeli üzerine bina etmeyi ehl-i hamiyyete tavsiye ederim"[88].

Bu "kitap"larının dışında Halil Hayalî'nin Kurdîyê Bıtlîsî (Bitlisli Kürdî) imzasıyla[89] yazdığı bazı Türkçe yazılar ise 1918-1919'da İstanbul'da çıkan *Jîn* (Hayat) dergisinde yer alıyor. 1913'te İstanbul'da çıkan Rojî *Kurd* (Kürt Güneşi) dergisindeki Modanî H. imzası da büyük bir olasılıkla ona aittir.

11- Ziya Gökalp (1876-1924): İttihat ve Terakki'nin genel merkezinde çalışan, Türk Ocağı'nın çalışmalarına aktif olarak katılan, İstanbul Darülfünu'nunda sosyoloji okutan, milletvekilliği yapan ve hepsinden önemlisi Türkçülüğün ve turancılığın ideologu olarak ün yapan Ziya Gökalp gerçekten Halil Hayalî ile ilgili bölümde değinildiği gibi Kürtçenin gramer ve sözlüğünü hazırladı mı? Hazırladıysa bunları sonradan yaktı mı?

Bu sorulara cevap ararken, bir dergide Musa Anter'in yazdığı şu satırları okuyoruz:

"Nitekim Ziya Gökalp merhum da aynı kanaata varmış ve çalışmalarıyla *bugün elimizde olan* (altını biz çizdik-M) şu kıymetli eserleri vücuda getirmiştir: *Kürtçe Gramer, Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler* ve birçok makale ve etütler"[90].

Burada adı geçen eserlerden ikincisi -*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler* adıyla- bulunuyor[91].

Ziya Gökalp gazete ve dergilerde çıkan birçok yazısında[92] olsun, kitaplarında olsun çeşitli vesilelerle Kürtçeden ve Kürtlerden sözeder. Örneğin *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında, bir yerde "İran'da Farısi, Kürt ve Türkten ibaret olmak üzere üç millet" bulunduğunu yazıp başka ülkelerden örnekler saydıktan sonra "bu muhtelif cemiyetlerin lisanları ve harsları birbirinden ayrı olduğu için heyet-i mecmualarına millet adını vermek doğru değildir"[93] diye bunu pekiştiren Ziya Gökalp, konumuz olan Kürtçe ile ilgisi konusunda ise bir başka yerde şöyle diyor:

"...elsine-i Kürdiyyeden Kırmanc lisanında tekellüm ve tahrire de iktidarım vardır. Gazetelerde bazı ilmi ve edebi makaleler yazmış isem de kitap suretinde matbu bir eserim yoktur"[94]

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, Kürtçenin lehçelerinden -kendi deyişiyle Kürt dillerinden- Kırmanc (Kurmanc) lehçesinde okuyup yazabildiğini, gazetelerde bazı makaleler de yazdığını ancak basılmış Kürtçe kitabının bulunmadığını söylüyor. Burada "matbu" kaydını koymasından, matbu olmayan Kürtçe kitabının olabileceği akla geliyorsa da[95] bu dilde kitaplarının olduğu konusunda elde daha açık bir kanıt yok. Biz sadece Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da birkaç arkadaşıyla çıkardığı *Peyman* gazetesinde Kürtçe ve Türkçesi birlikte yayınlanan ve Hilmi Ziya Ülken'e göre Ziya Gökalp'e ait olan[96] bir yazıyı görebildik (sözkonusu yazının bulunduğu sayının dışındaki *Peyman* sayılarını ne yazık ki bulup inceleyemedik).

Her ne kadar *Peyman*'da sözkonusu yazının Türkçesinin "Yüzbaşı Mazhar Efendi tarafından irad olunan nutuk" olduğu yazılı ise de Diyarbakır'la ilgili araştırmalarıyla tanınan Şevket Beysanoğlu, "*Peyman* gazetesinde bu zat tarafından okunduğu bildirilen birçok nutuklar vardır. Bu nutukların Ziya Bey tarafından yazılarak Yüzbaşı Mazhar Bey'in okuduğu söylenmektedir"[97] diyor. *Peyman*'da metnin Kürtçesine de yer verilerek bu Kürtçe konuşmanın *Peyman*'ın imtiyaz sahibi olan Şükri Efendi tarafından adı geçen yerde yapıldığı belirtiliyor.

Peyman gazetesinde yayınlanan bu metnin Türkçesi aşağıdadır (metni cümle düşüklükleri dahil, olduğu gibi Arap alfabesinden çevirdik, sadece daha iyi anlaşılması için kimi cümle veya sözcüklerin bugünkü Türkçe ile karşılıklarını parantez içinde belirttik).

PEYMAN

Her hafta pazartesi günleri neşrolunur müstakilül efkâr-ı Osmanlı gazetesidir.

(Bağımsız Osmanlı fikir gazetesidir)

No: 12, sayfa: 2-3

1. sene: 28 Şaban 1327, Pazartesi: 31 Ağustos 1325 (1909)

Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesul (imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü): Mirikatibizade Şükri

Sermuharrir (başyazar): E.Baki

Mahal-i tab'ı (basım yeri): Diyarbakır Vilayet Matbaası'dır.

Geçende mazhar-ı aff-ı ali olan 79 mevkufinin hin-i tahliyelerinde Jandarma Dairesi pişgahında yüzbaşı Mazhar Efendi tarafından irad olunan nutuk (Geçenlerde yüce affa uğrayan 79 tutuklunun tahliyesi sırasında Jandarma Dairesi önünde Yüzbaşı Mazhar Efendi tarafından yapılan konuşma):

"Kardaşlar!

Bugün nasıl bir gündür biliyor musunuz? Bugün aff-ı umumi (genel af) günüdür, bugün büyük bir bayramdır. Şimdiye kadar böyle bir gün görmemişsiniz. Bu mübarek günün kadrini biliriz, sizin için bilmesini şiddetle lazımgelen diğer bir şey daha vardır. O da ne için hapsolmuş olduğunuzu bilmektir. İşte ben bu hususu size bildireceğim. İçinizde kiminiz ağalık yüzünden kiminiz ise ağalar yüzünden hapse girmişsiniz. Evet ağalık, fukarayı soymaksızın yapılamaz. Soymak ise korkutmaksızın, öldürmeksizin icra olunamaz.

Meşrutiyet ağalığı lağvetti, beyliği kaldırdı. Bugünden itibaren beyle hamal birdir. Ağalık yoktur. Aşiretlik yoktur. Hayır hayır, aşiretlik var fakat eskisi gibi değildir. Şimdi her millet bir aşirettir. Biz de Osmanlı Aşiretiyiz. Artık Milli, Silivi, Zınqi Pencinari, Reşkoti yoktur. Yalnız Osmanlı vardır. Biz bütün Osmanlılar birbirimizin kardeşiyiz, yoldaşiyiz. Dekşuri, Hewerki yoktur. Xelil Begi, İsa Begi yoktur[98]. Silêman Begi, İsmail Begi[99] yoktur. Karşı karşıya yalnız Osmanlı ile Yunani vardır. Bizim aşiretimiz Osmanlılıktır. Moskof, İngiliz, Fransız gibi diğer aşiretler dostlarımızdır. Alman, Nemse (Avusturya), İtalya gibi aşiretler ise bunlara karşıdır. Aşiretimiz yani milletimiz evvelce zayıftı, şimdi kuvvetlidir. Niçin?

Çünkü o zaman Padişahımız Abdülhamit'ti. Abdülhamit bahtsızdı. Abdülhamit haindi, zalimdi. Bugünkü Padişahımız Sultan Mehmet Reşat Han'dır. Sahib-i din ü imandır. Sahib-i baht ü vicdandır. Adildir. Adalet-efşandır (Adalet saçandır). Doğrudur. Hami-i müstakimandır (Doğruların koruyucusudur).

Biz şimdi büyük bir aşiretiz. İslam, Hıristiyan herkim gönülden, vicdandan Osmanlı ise bizim aşiretimize mensubdur. Yalnız bir reisimiz ve babamız vardır ki o da Padişahımızdır. Ondan başka ne reis, ne beg, ne efendi ve ne ağa yoktur. Kim ki ağa olmak, büyük olmak isterse iyilik yapsın, doğruluk göstersin.

Bazılarınız ağalar yüzünden hapse girdiğinizi de söylemiştim, evet doğrudur: Çünkü ağa dediğimiz adamlar birtakım avcılardır. Avcıların tazılara ihtiyaçları vardır. Bazıları ağaların emirleriyle adam öldürmüşler, hırsızlık etmişler, talan götürmüşler. Evet bunları yapmışlar da öyle hapse girmişlerdir. Bazıları ise ağaların kurbanları olmuşlardır. Daha doğrusu kendi arazilerinin kendi servetlerinin yüzünden hapse girmişlerdir. Çünkü ağalar ve beyler kendilerinden başka hiçbir kimsenin arazi ve mülk sahibi olmasını, bağlara ve koyunlara malik olmasını çekemezler. Onların fikrince bütün arazi ve emlak ağalarındır. İşte bu sebeple bütün servet onların eline geçmiştir.

Kardaşlar, amucazadeler!

Arazi rençberlerindir. Koyun, keçi, bağ ve tarla köylülerindir. Beyler ve ağalar insaf etsinler. Fukaranın mallarını geri versinler. Bugünden itibaren herkes rençberlik ediniz, çift sürünüz. Birbirinizden vazgeçiniz. Buğz ve adaveti (Kin ve düşmanlığı) terk ediniz. İşinizle gücünüzle uğraşınız. Çiftçilik Hz. Adem aleyhisselamın sanatıdır. Eskisi gibi askerlerden kaçmayınız. Askerlik Farıza-i Cihaddır. Kürtlerin aşiret hesabına gazveye (savaş, saldırı) gittikleri zaman "ölüm var, dönmek yok" derler. Halbuki aşiret döğüşleri şeytan içindir. Askerlik ise Allah içindir. Namusumuzu, dinimizi, vatanımızı muhafaza içindir. Bundan böyle yiğit olanların kendi gönül ve arzularıyla, şevk ve sevinçleriyle mukaddes (bir kelime okunamadı-M) gitmelidirler. Asker ya gazi ya şehittir. Her ikisi de büyük fazilettir. İndellah (Allah'ın yanında) son derece makbuldur. Kışla kutsiyette mabed gibidir. Muharebe korkulacak bir yer değildir. Allah'ın hıfz ve himayesi doğrulara hami ve nigehbandır (koruyucu ve gözetleyici). Devr-i istibdadda olduğu gibi vergiye derd û bela demeyiniz. A'şar ve ağnama (iki çeşit vergi) zulm ü te'adi (düşmanlık) demeyiniz de, bunlar zekat-ı şer'iyedir. Hepsi milletin ihtiyacatına sarfolunacaktır. Her köyde medrese, mekteb lâzımdır. Bilen insan kuvvetlidir. Bilmeyen adam zebundur (güçsüz). Okuyanlar, bilenler kendilerini hapse sokacak hiçbir iş işlemezler. Mahpusların umumuna bakınız, hepsi cahildir. Hiçbiri okumak yazmak bilmez. Cahil oldukları için Allah'a karşı isyan, hükümete karşı tuğyan (taşkınlık) ederler. Cezaya müstehak olurlar. Kürdlerin yalnız bir derdi vardır, o da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak, yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitapları yazılacak, Kürtçe gazeteler neşrolunacak (yayınlanacak). Mekteblerde Kürt lisanıyla ilim ve marifet öğrenilecek. O zaman Kürdler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar. İyi yaşamak usulüne agâh (haberdar) olacaklardır.

Vatan ve millet ne demek olduğunu bilecekler. Anlayacaklar ki aşiret dedikleri şey vatan ve milletten başka bir şey değildir. Bütün Osmanlıların yalnız bir aşiret olduğu hepsinin birbirine dost ve kardaş olduğunu idrak edecekler. Bilecekler ki düşmanımız ancak Yunandır. Girit vatanımızın bir köşesi, canımızın bir parçasıdır. Biz hep askeriz. Ne zaman bizi vazifeye (birkaç kelime siliktir-M) can ü gönülden Yunanlılara doğru hücum etmeye hazırız.

Kulak veriniz. Dikkatle dinleyiniz. Padişahımız, milletimize merhamet ettiler, sizi affettiler. Fakat gafil olmayın, unutmayın ki o günden itibaren artık katiyyen af yoktur. Ceza gayet ağırdır. Katlin cezası darağacıdır. Bir daha pençe-i hükümetten firar etmek mümkün değildir. Hükümet kuvvet ve satvetine tamamiyle malik olmuştur. Nevm-i gafletten (gaflet uykusundan) kamilen uyanmıştır. Bugünkü hükümet adildir. Artık fukaraya zulm yapılmaz ve katiyyen meydan vermeyecek.

Yaşasın Padişahımız. Yaşasın millet, yaşasın hürriyet, yaşasın meşrutiyet, yaşasın İttihad ve Terakki Cemiyeti."

12- Kürdizade Ahmet Ramiz: Zınar Silopi'ye göre Liceli Ahmet Ramiz şu dört kitabı yazmıştır[100]:

1) *Xetaya Selef ve Xelef (Halef ve Selef'in Hatası)*

2) *Îxtara Dîcle we Fırat Weya Gazîya Hawara Mabeynî Nehran (Dicle ve Fırat'ın İhtarı veya Mozopotamya'nın Yardım Çağrısı)*

3) *Paşvemana Kurdan Weya Kurdıstan (Kürtlerin Veya Kürdistan'ın Geri Kalışı)*

4) *Hîmayekırına Maarîf Weya Hîmayenekırına Maarîf (Maarifin Himaye Edilmesi Veya Edilmemesi)*

Muhammed Emin Zeki de Ahmet Ramiz'i Kürt şair ve yazarları arasında saydığı gibi[101], Hesen Hêşyar yayınlanmamış olan bir yazısında, bugün Lice'ye bağlı bir bucak olan Hezan'daki Şeyh Selim'in 1928'lerde kendisine Ahmet Ramiz'in küçük bir kitabını verdiğini yazar. Hesen Hêşyar'ın belirttiğine göre Ahmet Ramiz bu kitapçığın üzerinde Seyid Taha'ya hitaben "seni Kürdistan sahasında maarifin kalemi

(hame-i maarif) olarak görüyorum, sen de millete karşı bu sorumluluğu duymalısın" diye yazmıştır.

Kendi yazdığı kitaplardan başka -tesbit edebildiğimiz kadarıyla- Ahmet Ramiz şu kitapların da naşiri (yayınlayıcısı)dir:

1) Melayê Batê'nin *Kürtçe Mevlid*'i, Kahire, 1324/1906

2) *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi Yahut Divan-ı Harb-i Örfi ve Said-i Kürdi*, İstanbul, 1327/1911 ve 1328/1912

3) Dehri [Hüseyin Kami], *Divançe-i Dehri*, ikinci tabı, Matba-i Amedi, İstanbul, 1330/1914-1915

4) Şerafettin Mağmumi, *Hakikat-i Hal*, 1330/1914-1915

Bunlardan *Divançe-i Dehri*'yi yayınladığı için Ahmet Ramiz Kastamonu'ya sürgün edilir. Onun sürgün yerinden Dehri'ye yazdığı bir mektuba göre, kendisine sus payı teklif edilmiş fakat o "hafiye parası kabul edemem" diyerek İstanbul gazetelerine protestolarını bildirmiş. Aynı mektubunda "Ben bu sırada gazete ve kitap satarak kıt kanaat geçiniyorum. Millet etinden tırnağından arttırıp vermiş olduğu paraları, vatana maarifin ilerlemesi için veriyor. Bu para bana değil, asıl yoksul çocukları parasız olarak okutan hatta yiyeceğini bile sağlayan o biçare okula verilmeli. Eğer siz vatan çocuklarının bu paralarını, vatan çocuklarına teslim ederseniz ilerde bu meselenin açığa çıkmasında yüce milletin size ve bu acize layık göreceği takdir bizim için en büyük ödül olur." diyor[102]. □

MEHMET MALMİSANLI

[43] Thomas Bois, *Connaissance des Kurdes*, Beyrut, 1965, s. 90. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Abdal Han'ın kütüphanesinin açık artırmayla satıldığı anlatılır (bak. Bruinessen, s. 15).

[44] Minorski, *Kurd*, St.Petersbourg, 1915.

[45] Kamal Fuad, *Kurdische Handschriften*, Wiesbaden, 1970.

[46] E.M.Quatremère, *"Notice et extrait des manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques"*, Paris, 1838, K: 300-303. Aktaran: Silvio van Rooy ve Kees Tamboer, ISK's Kurdish Bibliography, Amsterdam, 1968.

[47] Abdullatîf Abdulmecîd Gılî, *Le Barey Kobûnewe w Raspêrîyekanî Lêdwanî Rênûsî Yekgırtûy Kurdîyewe*, Govarî Korrî Zanyarî Iraq-Destey Kurdî, Bağdat, no: 11 (1986), s. 284

[48] Bazil Nikitin, *Kürtler*, çeviren: H.D. ve A.S., Özgürlük Yolu yayınları, 2. basım, Stockholm(?), 1986, s. 489.

[49] Fuad, s. 8-12.

[50] Şêxê Sen'an'ın Marburg Devlet Kütüphanesi'ndeki üç ayrı elyazması için bak. Fuad, s. 4, 11, 89.
Şêxê Sen'an'ın 1808'den kalma, Hewramî (Goranî) lehçesiyle yazılmış elyazması için bak. Muhemmed Elî Qeredaxî, *Hîkayetî Şêxî Sen'an*, Roşınbîrî Nwê, no: 67 (1978)
- Beyan, no: 51 (1978)
- 'Ebdurrehman Mızûrî, *Vekolînek dı Şêxê Sen'anê Feqîyê Teyran da*, Roşınbîrî Nwê, Bağdat, no: 110 (1986), s. 100-112

[51] M.B.Rudenko, Opisaniye Kurdskix rukopisiye Leningradskix Sobraniye, Moskova, 1961.

[52] Feqê Teyran, Şêx Sen'an, Weşanên Roja Nû, Stockholm, s: 41. Ayrıca bak. 'Ebdurreqîb Yûsıf, *Desnûsê Bersîsê Abıd* -Nûserî Kurd, no: 2 (1979)

[53] J.S.Musaelyan, Zembilfıroş (Kurdskaja Poema i e Folklornye Versii, Moskova, 1983, 180 sayfa.

[54] Bak. Ordîxanê Celîl ve Celîlê Celîl, Zargotına Kurda (Kürt Folkloru), cilt: 2, Moskova, 1978, s. 53-82.
Şêxê Sen'an'ın Mukrî şivesiyle (Güney Kürtçesi) derlenen metni için bak. *Menzûmeyê Kordî Şêxê Sen'an ba metnê Kordî vo Tercemeyê Farısî*, derleyen ve Kürtçeden Farsçaya çeviren: Qadır Fettahê Qazi, Tebriz Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tebriz, 1346 hş/1967, 134 sayfa.
Şêxê Sen'an'ın Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki yeri için bak. 'Ebdurrehman Mızûrî'nin yukarıda adı geçen makalesi.

[55] M.B.Rudenko, *Literaturnai i Folklornye Versii Kurdskoj Poemi Ûsıf û Zelîxe*, Moskova, 1986, 372 sayfa.

[56] Fuad, s. 90.

[57] Amêdî, s. 135.

[58] Prof. Qenatê Kurdo, *Tarixa Edebyeta Kurdi-I*, Weşanê Roja Nû, Stockholm, 1983, s. 17, 65.

[59] Harıs Bıtlîsî, *Leyl û Mecnun*, Kürtçeden Rusçaya çeviren: Dr.M.B.Rudenko, Moskova, 1965.

[60] Kurdo, *Tarixa Edebyeta Kurdi-I*, s. 123-124.

[61] Ibid, s. 122.

[62] Muhemmed Salih İbrahîmî Muhemmedî (Şepûl), Jînawerî Zanayanî Kurd le Cîhanî İslametî ya Gercîney Ferheng û Zanıst, Tahran, 1364 hş/1984, s. 308-309.

[63] Fuad, s. 92, 114-115, 119.

[64] Ibid, s. 1.

[65] Amêdî, s. 143, 413-446.
- Fuad, s. 93.

[66] Dr.Kemal Mezher Ehmed, *Mêjû*, Bağdat, 1983, s. 126.

[67] M.Alexandre Jaba, *Recueil de Notices et Récits Kourdes*, St Petersbourg, 1860, s. VIII-IX.

[68] Dr. Kemal Mezher Ehmed, s. 129.

[69] Dr.Marıf Xeznedar, *Le Babet Mêjûy Edebî Kurdîyewe*, Bağdat, s. 125.

[70] M.A.Jaba'nın yazdığına göre 1846'da Cizre'deki Bedirhan Bey Ayaklanması sırasında Müşir Hafız Paşa, Mela Mehmûdê Bayezîdî'yi Bedirhan Bey ile görüşmeye gönderir. Cenevre'de çıkan *Kürdistan* gazetesinin 13. sayısında (20 Mart 1315/1899) yeralan Kürtçe bir yazıda ise özetle şöyle deniyor:
Henüz ayaklanmayı bastırmak isteyen Osman Paşa'nın ordusu Cizre'ye varmadan, Sultan Abdülmecid, Mela Efendi'yi Bedirhan Bey'e göndererek onun İstanbul'a gelmesini istedi. Çünkü Mela Mehmûd Efendi önceden Bedirhan bey'i tanıyordu. Mela Efendi, Sadrazam Reşit Paşa'nın bu konuyla ilgili fermanını Cizre yakınlarındaki Osman Paşa'ya sunduysa da Osman Paşa tarafından hapsedildi. Fakat sonra serbest bırakıldı ve Bedirhan Bey'in yanına gitti. Ancak henüz Mela Mehmûd Bedirhan Bey'in yanından dönmeden Osman Paşa ordusuyla Cizre'ye saldırdı. Bu duruma hayret eden Mela Mehmûd, Osman Paşa'nın yanına dönüyse de kabahatini bilen Osman Paşa, Mela Mehmûd'a iftira ederek onu mevkufen İstanbul'a yolladı ve Hünkar'a "bu kişi Bedirhan Bey'in müttefikidir, devlet hainidir" diye yazdı. Hünkar da araştırmaksızın Mela Mehmûd Efendi'yi Van'a sürgün etti.
Daha sonra Gevaş'ta "Kürtçeden başka bir dil bilmeyen" Han Mahmud önderliğindeki ayaklanmada da devlet yetkilileri Mela Mehmûd'un ayaklanmada parmağı olabileceğinden kuşkulanıp onu yakalıyarak zindana attılar ama on beş gün sonra serbest bıraktılar.
Mela Mehmûd'u yakından tanıyan Jaba'ya göre, onun bir kardeşi de Kırım Savaşı'nda öldürülmüştü (bak. Jaba, s: IX-X)

[71] "Şêx Abdurrahmanê Aktepî (Ruhi), Kısaca Hayatı ve Edebi Kişiliği", *Devrimci Demokrat Gençlik* (dergi), no: 5-6 (Haziran-Temmuz 1978), İstanbul, s. 14.

[72] 'Usman Efendî, *Bıyîşê Pêxemberî -Hêvî (Kovara çandîya gıştî)*, Paris, no: 4 (Eylül 1985), s. 98-110

[73] Yaşın, s. 147-148.

[74] Amêdî, s. 533-583.

[75] Muhemmed Salıh İbrahîmî Muhemmedî (Şepûl), s. 532-535.

[76] Fuad, s. 10-11, 92-93.

[77] Kurdo, *Tarixa Edebyeta Kurdi-I*, s. 28.

[78] B.Nikitine, *Les Afşar d'Umuriyeh* (extrait du Journal Asiatique, Janvier-Mars 1929 Paris, s: 115.

[79] Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, çeviren: M.Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s. 269.
Şerefname'nin Hejar tarafından yapılan Kürtçe çevirisinde ise bu bölüm şöyledir: "...Şiirlerinin çoğunu Kürt diliyle söylemiştir ve Kürtçe bir şiir divanı vardır." (bak Şerefnamey Şerefxanî Bıdlîsî, Hejar kırdûye be Kurdî, Tahran, 1981, s. 441).

[80] Baba Merdûxê Rûhanî (Şîva), Tarîxê Meşahîrê Kord (urefa, ulema, udeba, şuera), cilt: 1, Tahran, 1364 hş/1985, s. 178.

[81] Jaba, s. 10.

[82] Herekol Azîzan [Celadet Alî Bedırxan] *Klasîkên Me an Şahır û Edîbên Me ên Kevın*, Hawar (Kovara Kurdî), Şam, no: 33 (1-10-1941), s. 12.

[83] Baba Merdûxê Rûhanî (şîva), s. 427.

[84] Herekol Azîzan [Celadet Alî Bedırxan], *Klasîkên Me...*, s. 14.

[85] Baba Merdûxê Rûhanî (Şîva), s. 430.

[86] Musa Anter, "Yekbûn/1914'te Çıkan Dergi", Doğu (dergi), İstanbul, no: 1 (Aralık 1969), s. 29.

[87] Zınnar Silopi, *Doza Kurdistan*, Stewr Basımevi, Stewr Basımevi, Beyrut(?), s. 24.

[88] İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi'nden aktaran Zınnar Silopi, s. 25.
Birçok kez yayınlanan Said-i Nursi'nin bu yazısının bizim gördüğümüz baskısında bu bölüm yer almıyor (bkz. *Bediuzzaman Said-i Nursi veya Divan-ı Harb-i Örfi*, Sinan Matbaası, 1960).

[89] *Jîn* (Kürtçe-Türkçe dergi: 1918-1919), Latin harflerine çeviren: M.Emin Bozarslan, cilt: 1, Deng Yayınevi, Uppsala, 1985, s. 99.

[90] Musa Anter, *Kürt Edebiyatı, Barış Dünyası* (aylık mecmua), İstanbul, no: 6 (Eylül 1962), s. 45.

[91] Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler*, Komal Yayınevi, Ankara, 1975.

[92] Örneğin 1922-1924'te yazdıklarından:
- "İctimaiyat: Kürtlerle Türkler", *Küçük Mecmua*, no: 1 (LO Şevval 1340/1922)
- "Kürtlerin Menfaati", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1924.

[93] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, onbirinci basılış, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977, s. 18.

[94] Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, s. 73. Aktaran: Beysanoğlu, cilt: 2, s. 193.

[95] Bu vesileyle belirtelim ki Ziya Gökalp'in yazılarından bir bölümü Refik Hilmi tarafından Güney Kürtçesine (Sorani) çevrilerek yayınlanmıştır:
Ziya Gökalp, *Namîlkey Komelayetî*, Musul, 1934, 21 sayfa.

[96] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, ikinci baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, s. 298.

[97] Beysanoğlu, cilt: 2, s. 195.

[98] Burada geçen adlar Kürt aşiretlerinin adlarıdır.

[99] Silêman Begi ve İsmail Begi: Egil ve Piran yörelerindeki büyük aşiret gruplarıdır.

[100] Silopi, s. 26.

[101] Muhemmed Emin Zeki, *Zımanî Kurdî w Edebî*, Gelawej, Bağdat, no: 1 (Aralık 1939), s. 8.

[102] Dehri [Hüseyin Kami], *Divançe-i Dehri*, naşiri: Kürdizade Ahmed Ramiz, ikinci tabı, Matba-i Amedi, İstanbul, 1330/1914-1915, s. 125-140.
Kürdizade Ahmet Ramiz, milliyetçi Kürt hareketi içindeki çalışmalarıyla da dikkati çekiyor. Onu 1900'de kurulan Kürt Azm-i Kavi Cemiyeti ile 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin de kurucu üyesi olarak görüyoruz. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin İstanbul'da açtığı Kürt okulunda müdürlük yaptığı da iddia edilir (bak. Silopi, s. 26).

KİTAP DAĞARCIĞI

Dr. Mikail Bayram, *Baciyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, (İstanbul), 1987, 62 s.

SON yıllarda Anadolu Selçukluları döneminin dinî ve sosyal örgütlenmesi konusunda çalışmalar yapan iki araştırmacıdan biri olan (öbürü A. Yaşar Ocak) Selçuk Üniversitesi (Konya) Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Mikail Bayram bu incelemesinde Baciyan-ı Rum konusunu ele alıyor. Konu ilk kez F. Taeschner'in dikkatini çekmiş ama O 13. yüzyılda böyle bir örgütlenme olamayacağı düşüncesiyle "Baciyan" kelimesinin bir istinsah hatası olduğunu, aslının "Haciyan" ya da "Bahşiyan" olabileceğini ileri sürmüştü. Konuya eğilen tarihçilerden Fuad Köprülü çeşitli kaynaklara dayanarak böyle bir örgütlenmenin varlığına işaret etmiş, Zeki Velidî Togan ise F. Taeschner'in savunduğu ihtimallerden "Bahşiyan"a eğilim göstermişti. Mikail Bayram ise Baciyan-ı Rum'u Ahilik çerçevesinde ele almakta, Menakıb-ı Evhadüddin-i Kirmanî'ye dayanarak örgütün bilinen ilk liderinin Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı olduğunu savunmaktadır. II. ve III. bölümlerde de gene dönemin kaynaklarına dayanarak örgütün kuruluşunu ve faaliyetlerini incelemektedir. Dr. Mikail Bayram'ın çalışması yalnızca bu ilginç örgütü yeniden gündeme getirmesi bakımından bile dikkat çekicidir. □

İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, (İstanbul), tarihsiz (1988), XVI + 174 s.

YAZARIN Eylül 1987'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne sunduğu yüksek lisans tezi olan kitap, 19. yüzyıl ortalarında başlayan kültürel uyanış hareketinden 1920'de Sovyet yönetiminin kurulmasına kadar geçen dönemde Azerbaycan'daki fikir ve siyaset hareketlerini, bu alanlardaki öncü kişileri ve Azerbaycan basının gelişimini ele alıyor. Jön Türk Hareketinin önemli merkezlerinden biri ve II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ülkesindeki fikir ve siyaset hayatını etkilemiş önemli kişilerin yetiştiği yer olan Azerbaycan'daki fikir, siyaset ve basın hareketleri konuyla ilgilenenlerin uzak kalamayacağı bir olgudur. İbrahim Yüksel'in çalışması yeni bilgiler ve yeni görüşler getirmemekle birlikte Azerbaycan basınını topluca tanıtması bakımından dikkate değer. □

Necdet İşli, *İstanbul'da Sahabe Kabir ve Makamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Yayını, Ankara, tarihsiz (1988?), 107 + 21 s. çizim ve foto.

FETİHTEN sonra İstanbul'da oluşan dinî hayatın ilginç yönlerinden biri olan sahabe kabirleri ilk kez fethin 500. yıldönümünde Süheyl Ünver tarafından ele alınmıştı. Necdet İşli daha sonraki bazı incelemelerle sayısı 27'den 29'a yükselen sahabe kabirlerini yeniden araştırarak bunların hangilerinin kabir hangilerinin makam olabileceği konusu üzerinde titizlikle durmaktadır. İstanbul'daki sahabe kabirlerinin ilginç yönlerinden biri önemli bölümünün Edirnekapı-Ayvansaray arasında ve sura yakın yerlerde yer almış olmasıdır. Necdet İşli'nin tesbitine göre 29 kabrin 7'si Eyüp'te, 18'i Fatih ve Eminönü'nde, 3'ü Karaköy Yeraltı Camii'nde, 1'i de Üsküdar'dadır. Araştırılması gereken bir başka ilginç nokta da Muaviye döneminden (661-680) başlayarak birçok kez kuşatılmış olan İstanbul'daki (bak. M. Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, 1956) sahabe kabirlerinin nasıl tesbit edilmiş olduğudur. Ni'me'l-ceyş'le birlikte İstanbul'un fetih sonrası dinî hayatında önemli yer tutan sahabe konusunda sayın Necdet İşli'den yeni araştırmalar beklemekteyiz. □

Dr. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, XI + 306 s.

1871'DE Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra hızla gelişen Osmanlı-Alman ilişkileri yakın zamanda İlber Ortaylı'nın *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu* (Ankara, 1981) ile Rifat Önsoy'un *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri 1871-1914* (İstanbul, 1982) adlı çalışmalarında ele alınmıştı. Uludağ Üniversitesi (Bursa) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi olan Dr. Murat Özyüksel ise tanıtacağımız kitabında Osmanlı Alman ilişkilerinin odak noktası ve Alman emperyalizminin de büyük rüyası olan Anadolu ve Bağdat demiryolu projesini işliyor. Kitap Anadolu'da demiryolu yapımının tarihsel gelişiminden başlayarak İngiliz, Fransız ve Alman sermaye grupları arasındaki zorlu imtiyaz mücadelesini ele alıyor ve iç ve dış siyasal gelişmelerin ışığı altında projenin gerçekleşme durumunu inceliyor. Büyük ölçüde yayınlanmış Alman arşiv belgelerine ve konuyla ilgili birinci el kaynaklara dayanan araştırma, Türk Sosyal Bilimler Derneği Genç Sosyal Bilimciler Özendirme Ödülü'nü de kazanmıştır. □

NURİ AKBAYAR

CEZAİR-İ BAHR-İ SEFİD (Adalar) VİLAYETİ

LİMNİLİ HIRİSTİYAN

Plinius'un ve Strabon'un gezdikleri, Athos Dağı ve antik kalıntılarıyla ünlü adanın çobanlık ve çiftçilik yapan yerli Rumları, Türkler gibi beyaz camadan, mintan, şalvar, bazan da mâvi-siyah çapraz yelek giymekte, başlarına beyaz sarık dolamaktaydılar. Dizden aşağı sardıkları tozlukları ve kalın çarıkları ile sâir Osmanlı dağlılarından ayrıcalıkları yoktu.

BİGALI YÖRÜK

Yörüklerin tümü gönüllü askerdi. Bir yörüğün silahlığında pıştovu, yatağanı, hançeri, kuburluğu, içinde barutu; kuşağının arasında ise tütün tabakası, çakmaktaşı ve kavı, kısa çubuğu, maşası eksik olmazdı. Mâvi püsküllü kırmızı külahına sarılı çiçekli yemenisi, kırmızı pabucu, kısa zeybek şalvarı, nakışlı çorapları gençliğinin simgeleriydi.

SAKIZLI YERLİ

"Mastik" anlamında Türklerin "Sakız" adası dedikleri Chio'daki Rumlar, rakı üreterek zenginleşmişlerdi. Alımlı turbanları, geniş kollu beyaz gömlek ve şalvarları enli kuşakları, onların iddiasız Osmanlılıklarını gösteren bir giyim tarzıydı.

Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla İlk İlişkileri / **Klaus Schwarz**

Düzmece Bir Şahzade: Ahmet Nadir / **Semavi Eyice**

Resmî Belge Düzenlenmesi ve Osmanlı Fermanları / **Valeri Stoyanov**

''Hürriyetin İlânı'' ve Ermeni Tüccarlar / **Zafer Toprak**

II. Meşrutiyet Karikatürleri / **Uygur Kocabaşoğlu**

Hasan Ferid Alnar / **Arı İnan**

Türk Mûsıkîsinin Gelişmesi / **Hasan Ferid Alnar**

1940'larda Öğrenci dernekleri ve Eylemler / **M.Şehmus Güzel**

Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları / **Hüseyin Kâzım Kadri**

Alman Sol Basınında Türkiye Konuları / **Mete Tunçay**